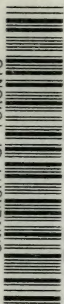
UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01456089 0

Бібліотека „Українського Слова“, Берлін
Ч. 27.

РІДНЕ СЛОВО

ЗБІРКА НОВЕЛЬ І ОПОВІДАНЬ УКРАЇНСЬКИХ АВТОРІВ.

I.

Buch u. Zeitungsverlag G. m. b. H.
Berlin-Schöneberg 1, Hauptstr. 11.
1922.

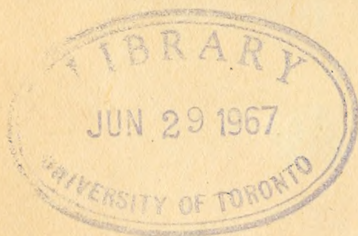
LIBRARY
JUN 29 1967
UNIVERSITY OF TORONTO

1. Дорош.

Після шведської пожоги був військовим осаулом цей самий Дорош, про котрого розказую. Багато дечого доводилось мені про нього чути; розказували, що він був завзятий і дуже письменний: знав по турецьки і по татарськи і був за товмача. Як же кошовий Мелашевич вивів Запорожців із Туреччини і знов осадив кіш на наших вольностях біля річки Підпольної, то Дорош розміряв окопи, бо знав і кріпости будувати. Скінчивши своє діло, не довго вже зіставався в коши, вельми, вже старий був; і подякувавши за хліб-сіль, помандрував собі у степи, щоби денебудь сісти зимовиком і завести пасіку, бо дуже кохався у бжолі. Шукав старий собі місця, шукав, тай сюди зайшов на Малу Тернівку. Якось йому сподобався наш лиман. Та на що й шукати лучшого захистка? Кругом вода, а по середині остров, не треба й огороджуватися; от він тутечки й осадивсь.

Тоді, як старий сюди прийшов, у лимані тілько й росли денеде озички, терни та лози; а він уже понасаджував скрізь дерева, нащепив груш і яблонь, неначе ліс який розвів. Та тут у нього велика пасіка була, може колодок із двісті, коли не більш. За медом приїздили купці із Харкова, з Білгорода. Дорош тими грошима, що за мід добував, ніколи не користувався, а віддавав їх бідним людям на будову, що приходили у степи селитися зимовиками, або віднесе на церков до монастиря.

Ті козаки, що сиділи тут зимовиками і знали Дороша, от як розказували мені про його життя у лимані. Жив він на тім острові неначе який пустельник; із власних рук годував диких кіз, журавлі ходили за ним слідком, як собаки, а під його хатою виводились бабаки. Ходив сам, як чернець, у високій шапці, у чорній ризі і підперізувався ремінним поясом. З себе був дуже високий, а борода, біла як молоко, доходила аж до колін. Такий, розказували, був із нього дідуґан, що хто б не вздрів, то самі вязи так і хиляться, щоб йому вклонитись. Тоді дуже мало було зимовиків, то по великих празниках нарід приходив до Дороша, неначе до церкви (тоді тут не було церков); от він і читав їм евангелию, апостола і псалтир. Люди кажуть: „На самоті чоловік живе з Богом;“ то хоч і не в церкві слухаєш те слово Боже, а все-ж таки по-

кріпить воно тобі душу, особливо, коли почуєш його з уст чесної перед Богом людини.

Старого Дороша всі дуже поважали: було як заведуться за щонебудь, або шкоду один одному яку вчинить, то ідуть судитися до старого. У ті часи, як Дорош тут проживав, набігали ще на слободи Татари; отсе-ж їх і шлях, що іде побіля лиману, бо тут скрізь водопої, на горах багато криниць. Було, як почують хуторяни, що іде Татарва, то заганяють скотину і ховаються по байраках і кітловинах; як-же, бувало, слобожани турнуть звідси Татар, то й вони де не возьмуться, на коний, за мушкети і собі провожають непрошених гостий. А Дороша — так ніколи не тикали; сидить собі на пасіці і байдуже йому.

Раз, як так проходили Татари, Дорош варив собі на вечеру куліш, а татарський ватажок побачив, що з комина іде дим і післав кількох вершників подивитися, хто там живе. Коли молодий, каже, то возьміть його в ясир, а як старий — „Чикин йому башка“ (відрубайте йому голову).

Такий, бачите, у них був бісурменський, хижий звичай. Поїхали Татари у лиман, та, як кажуть: „не спитавши броду, не лізь у воду“ — і загрузли у болоті. Стали гукати, так Дорош вийшов і розказав їм їх мовою, куди обїхати; от вони й приїхали до його. Побалакав він із ними, показав свою

пасіку, город — так гарно у його в садочку; було це саме в Спасівку, як уже і дині і кавуни і садовина поспіла.

Вернулись вершники до свого ватажка, розказали йому, що бачили — от він і сам приїхав до Дороша в гості. Нагодував його старий медом, кавунами і чим Бог післав. Ватажок цілісінький вечір із ним пробалакав — тут у його в хаті й ночував, а на другий день прощаючись подарував Дорошу турецький коц і обіцяв, як буде повертати, знов заїхати до його. Так не привів йому Бог вернутися, бо там десь гетьманці перехопили його загін і завдали такого чосу, що і сам ватажок не встиг спасти життя перед ними, а його орду у три вітри гнали аж до річки Самари. Як тікали вони побіля лиману, у одного Татарина захромав кінь; бачить сердешний, що йому вже не втекти, бо за спиною козаки — нічого робити! — от він із коня в очерет і приліз до Дороша.

— Ратуй! — каже, — як вирятуєш, то я твій на віки!

— Не знаю, як мені тебе й вирятувати, — відказує Дорош, — бо ніде гаразд сховати; певно сьогодня ще понаходять наші козаки, то і витягнуть тебе, хоч би ізза печі. І в болоті теж не сховаєшся, бо і там вони обнишпорять усі кутки; дуже вже ви нам надосолили!

Але подумав-погадав старий тай вигадав, як його сховати. Викопав у пасіці ямку так, щоб тільки улізти чоловіку до плечий і посадив туди Татарина, а зверху накрив його улием (був у старого улий дуже великий). Тільки що обгорнув його гарненько землею, буцім то і справді колодка з бжолою, аж бачить — ідуть до його козаки.

— Добрий вечір, діду! — кажуть.

— Спасибіг! — відказує Дорош.

— А нагодуйте нас, діду, медом, — просять, — бачите, яка у вас гарна пасіка!

— Добре діти, — каже старий, — є защо й нагодувати: добре набили Татарву!... Ідіть же в хату, на тім тижні пі різував, то тамечки у мене є вже готовий мід.

Деякі хотіли вже йти в хату, а другі не згодились.

— Ні, діду, — кажуть, — не хочемо ми тижневого, давай нам із самого підрізу, свіжого!

— І той же з підрізу, — каже Дорош, — однаковий.

— Не хочемо ми того, — гомонять козаки, — давай нам свіжого, а не даси, так ми не питаючись і самі возьмемо! — І все заходжують біля великого улия, під котрим сидить Татарин.

Бачить старий, що не переливки: не дати —

то вони й самі перевернуть великий улий, тоді вже поминай, як звали Татарина.

— Ну, стрівайте ж, — хлопці, — каже, — як бачу, треба вам дати свіжого, нічого з вами робити!...

Тільки що узявся за одну колодку, щоби зняти, а козаки й гукнули:

— Давай нам, діду, з цеї, з великої! От тутечка багацько меду!

— Не можна з цеї колодки, — відказує Дорош.

— Чом? — загомоніли козаки. — Давай, кажем, із цеї, а не даси, ми самі добудемо — нам рук не позичати!

Дорош завіряє їх, що паройки накинув у цю колодку. Так буцім не їм каже; в одно товчуть: „з цеї тай із цеї!“ Кругом обступили, декотрі вже й за колодку беруться. Що тут на світі робити? От Дорош і каже:

— Слухайте, хлопці! Не руште цеі колодки, бо, як схочу, то — дарма, що велика, а не добудете з неї й одної краплі меду — хиба тілько чортяку побачите! — Тай гукнув до Татарина, що йому робити.

— Гаразд! відказав один із козаків. — Я ще на свому віку не бачив чорта; подивлюсь, яка у нього парсуна!

За улий — тільки підняв, а Татарин як вискалиться, як заржe не своїм голосом, а козаки:

„Свят, свят, свят!“ та в ростіч та як мога на втікача.

— Пострівайте, хлопці, — гукає Дорош. — Я вам меду дам!

А вони втікають та лаються:

— Подавись ти своїм медом! Годуй того, що під улиєм сидить!

Через тиждень, як усе втихомирилось, розказав Дорош хуторянам про свою комедію — від них він уже не таївсь — так вони вже сміялися й прозвали того Татарина „чортом“. Три годи жив він у Дороша, а там на теплого Миколи пішов у Самарський монастир тай перехрестився у нашу віру. Знатний вийшов із його чоловяга, а вже який скусний був лікар: і скотину лічив і болячки на людях вигоював. Проживав він десь за річкою Орелькою, там і оженився; сеж його і внуки — Чортенки, що живуть у Водяних Хуторах.

Олекса Стороженко.

---

2. Бузьок.

Самиця бузька сиділа наялиці й чистила пірре. Витягала дзюбом зубреці в крилі й вигладжувала пух на груди. Оглянула себе й сиділа тихо. Чиста й біла, як ця лиш птиця може бути.

Перехилила голову й дивилася на небо. Хмари бовваніють, зближається осінь. Ген полинув гамірливо ключ журавлів у вирій. Там теплійше. Вона чекає на самця; прилучаться до гурту й полетять.

Загремів вистріл — птиця злетіла коміть головою. Розщибається на гиляках і паде на землю. Страшна поява ловить її, скручує шию, вона борониться дзюбом і гине.

Діти увиділи, що тато несе великого птаха й вибігли на зустріч. Тато дав їм птицю, вони оглядають її і бавляться. Жінка шолопає пальцями під пірре.

— Але яка вона худа, лиш жили та кістки, нема й крихти мяса. Не знати, що з того за хосен; гріх лиш — село може згоріти.

— Се лиш дурні хлопи так кажуть, — замітив мисливець. — Ходжу вже цілий місяць по лісі й ніде нічого не видко. Не мав що іншого робити тай стрілив.

Птиця лежала на землі. Витягнені ноги, покровавлене пірре злипалося, глина припала до нього.

Дітям навкучило бавитися, взяли й закопали її...

Над зрубом летів бузьок і розглядався пильно довкола. Облетів зруб, облетів цілий ліс, знов вернувся, облетів колесом зо дві милі й змучений сів на ялицю. Підоймив голову в гору і клекотав. Кругом тишина, смуток і сутінь. Відпочив трохи й полетів знов шукати своєї подруги. Прилетів у село на свою стріху і застав пусте, холодне гніздо. Сів і заклекотав з усеї сили. Пусто...

Коло приспи зашуміло — то вітер шелеснув кукурудзинням.

Забіліло перед хатою — то світло мигнуло крізь вікно.

Замаячіло коло яблінки — ні, то полотно на жердці.

Вложив дзюб під крила. Холодний вітер куйовдить пірре. Нога стерпла. Витягнув другу, а ту зігнув під себе. Витягнув дзюб і знов роззирався. Темно й пусто, лиш вітер шелестить. Сховав голову в пірре, посуятив верхами крил і знов умовк. Лиш пірре на грудях підоймається і опадає.

— Пі-гі! Пі-гі!

Прокинувся й став розмахувати крильми й розглядатися. Темно, темно, темно, лиш крила шумять.

Чайка пігікала далеко.

Ще більше скулився. Так холодно йому, що не міг знайти загрітку в собі... Став порошити дощ.

Суятить він і літає і шукає своєї подруги вже девять днів. Ночує на тій ялиці в лісі, де її смерть постигла, ночує на стирті й на оборозі серед гаю. Ночи студені з бурями й дощами.

— Вже наших бузьків не видко, — говорив мужик вечером у хаті,

— А-я, бідні птахи полетіли. Так здається, осінь. От, усе веселійше було, поки вони були.

А бузьок прилетів і сів на стріху. Заслаб. Їсти не міг і не мав часу. Клонить головою і присідає, бо ноги ослабли.

Рано почув шум над собою, отворив очи — громада бузьків колує. Хотів розняти крила й покотився долі стріхою на обістя.

— Ади. що воно є! Певно хтось самицю вбив! Бідна птаха, аж серце дреться. Мало ще всякого смутку.

— О, вже той чоловік не варт жити, що на таку невинну птаху важить! Бог би його скарав.

Михайло Яцків.

3. Китайська яблінка.

Зібралися раз хлопці на прогульку. День весняний був красний, ліс недалеко за селом; побігли до ліса. Гуляли, співали по гущавині так довго, аж поголодніли. Посідали навпослід під високою смерекою; стали заглядати до своїх клунків.

Розвязав один із хлопців свій клуночок і з великої радости став плескати в долоні. Він знайшов у ньому щось ще більше, окрім пирога.

— Дивіться, що мені мамуня дала! — каже до товаришів. — Китайське яблуко завинула разом із пирогом, а я й не бачив. Яке воно жовте, яке гарне...

— Будемо їсти та не всі, — замітив один із товаришів.

— Чому не всі? — каже на те хлопчина і розділив яблуко на стільки рівних частий, скілько всіх було. Кожній дістав мало що, але й та дрібка кожньому в роті аж розпливалася.

Покріпили хлопці тіло, забралися дальше, співаючи. Під старою смерекою лишилися сліди хлопя-

чого пирування: лушпиння й зернята китайського яблука.

Одно зерно застрягло глибоко в землю; мабуть хтось із хлопців несвідомо притоптав його ногою.

— Пожди, небожатко, воскрешу я тебе на память хлопячої прогульки, виростеш на велике, — подумало праведне сонце й стало пригрівати в те місце, де зерно обліпилося плодорідною землею.

Зерно почуло приємне тепло, стало пучнявіти, грубіти, розширятися й згодом вилізло зпід землі, перетворилося в зелену ніжну ростинку. Сонце з того зраділо, стало світити та пригрівати ще дужше.

— Примхи віковічнього сонця й більше нічого, — заскрипотіла стара смерека, споглядаючи в долину на свіжі зелені листки молоденької яблінки. — Приманило своїм теплом якусь чуженицю. Чи пригадав би хто таке?... А чей ми не в горячих краях живемо?

Китайська яблінка не слухала того. Вона росла в гору, розвивалася; з незамітної ростини виросла на гожу деревину, замаїлася зеленими листочками й свою головку звернула до милого тепленького сонця.

— Нерозвага віковічного сонця, дійсна нерозвага, — шепотіла раз-у-раз смерека. — Пощо було тягнути до нас сироту чуженицю? Хиба на те, щоби мучилась і перед часом згинула?

Китайська яблінка інакше думала: жива, весела стала розглядатися довкола, кланялася чемненько всім старим нанашкам — смерекам, кілько разів вітер повіяв.

— Добрий день! Добрий день! — сказала вона весело одного разу. — Господи небесний, що я тут бачу кругом себе? Де я заблудила, в якім товаристві находжуся?

— В студенім, дівонько, в студенім, — відповіла стара смерека.

— В студенім? — питала гожа деревина. — А щож то значить „студенім“? Я того слова не розумію.

— То значить, що тобі той ніжненький носик відмерзне.

— А щож то значить „відмерзне“?

— Так відпаде до тла; будеш без носа й голова облізе.

— Господи, сохрани мене від такої проказн! Я тоді стала-б дуже погана.

— Погана, чи гарна, тут ні при чім: не будеш мати часу приглядатися своїй красі.

— Алеж бо ви, матусенько, дійсно на мене чогось недобрі. Чим я вас обидила, що ви так гніваєтесь.

Смерека подобріла й розговорилася:

— Ти мене, дівонько, нічим не обидила, я стара,

вікова, з того виросла... Мені тілько жаль дуже, що тебе жде незавидна доля; а на того старого каганця я така розгороіжена, мало жовч у мене не трісне!

— Прошу вас, матусенько, лише не гнівайтеся на мене, — благала деревина-чужениця: скажіть мені, кого ви прозиваєте „старим каганцем“?

— А-кого ж більше, як не преждевічне сонце? Воно того лиха накоіло, що ти до нас заблукалася! Ти мусиш знати, що в нас цілими місяцями нічого більше не видно, лише сніги, леди, оловяні хмари-а студінь така, що старі буки тріскають із роз, пуки, аж лячно слухати. Ти, дівонько, уродилася на свою недолю: стілько мучитися будеш, страх! А на чужу муку я дивитися не можу, бо я дуже мягкого серця й за то лючуся на сонце.

— То ви думаєте, матусенько, що я не зроджу солодких яблочок?

— Яка-ж ти собі ще дитинка... Де тобі родити у нас солодкі яблока, де? За кілька місяців кісточки твої струпішіють і сліду по тобі не буде.

Китайська яблінка розплакалась.

Сонце в часі того розговору боролося з хмарами й знов освітило лісовий простір. В китайській яблінці стали кружити живійше животні соки; вона повеселіла, глянула в гору, любов праведного

сонця додала їй нової відваги, збудила в нїй надію лучшої будучности.

— Нї, люба матусенько, ваша ворожба не здійсниться, — заговорила знов китайська деревина до своєї сусіди-смереки. В Бозї надія, я ще своїх діточок діждуся.

Смерека сим разом мовчала.

Настала погода, з кожним днем було теплійше. Китайська яблінка набірала сили, росла, розвивалася: свіжа, лискуча зелень подовгастих листків аж мінилася й вказувала на кріпке здоровля молодої ростинки, а ніжні продухи аж напучнавіли від обильного пахучого соку.

Стару смереку одно тільки тішило: листочки китайськоі яблінки блистіли по світлі соняшному незвичайно прозорчисто, найменшу жилочку можна було замітити.

— Бачите, матусенько, яка благодать на світі, — заговорила гнучка яблінка, гойдаючись у теплім вітрі. — Надія в Бозї і все буде добре. Лихо не таке лячне, як ви менї його змалювали.

— З тобою, дівонько, сто кірців бобу зїсти й не договоритися, — каже на те смерека. — Ти нічого ще не бачила, то й нічого не знаєш.

Голось смереки був тепер лагіднійший. Подобріла стара на правду й сама повеселіла; вона, бачите, радувалася зелено-свіжими шпильками; го-

лову держала гордо й затягала часом тужним голосом того, що час весняної краси й теплого літа промине незамітно.

Теплий вітрець нарвав дощику, яблінці така переміна першого дня дуже сподобалася. Вона умилася гарненько дощевими краплями, наповнила ситною вогкостию свої комірочки, стала віддихати широко всіми листками.

— Господи святий! Якже то чудово буду виглядати, коли сонечко засвітить і своїми лучами перемінить краплі дощеві на блискичі диманти, — подумала яблінка-чужениця.

Але сонце не показувалося. Злива безконечна й переймаюча студінь стали дошкуляти, а в додатку сильний вітер розприскував дощевими краплями по всьому лісі; все по корчах кулилося, дрімало, коченіло.

Стара смерека також дужалася з бурею, гойдалася поважно на боки й все споглядала жалібно в долину на малу китайську яблінку.

Нанашка, бачите, не була така лиха, як сусіди про неї говорили.

— Дихаєш єще, дівонько? — питалася вона чужениці.

Ой, дихаю, дихаю, — застогнало біднятко, скулене при землі. — Та буря, той дощ, бодай їх, бо-

дай... Чим ми тих нанашків обидили, що вони так на нас лютяться?

— Нічим, дівонько, — повідає смерека й сама ударила низьким поклоном, аж заскрипіла перед сильним несподіваним вітром. — У нас кожнього року в сім часі такий заколот на світі: бурі, вітру й морозу не купити...

— Господи Боже! Така проказа може довести чоловіка до крайної розпуки, до скажениці.

— Нас певно ні, — відповіла гордо смерека. — Ми, бачиш, боремося постійно, через ціле життя, а така боротьба кріпить нас, збільшує нашу силу. Ви там на полудни весь вік лише паритеся, мов у бані й не дивниця: у вас інакше сонце гріє, а у нас знов інакше.

— Сонечко любе! Сонечко миле, приходь лише скоренько! — залебеділа ябліночка.

— Відай ти його так швидко не докличешся. Пождеш собі чимало й діждешся ще не такого гаразду. Страхати тебе не хочу, але я виджу добре, що тобі смерть уже за плечима. Ще найлуше сталось би, як би ти відразу загинула й я на твою муку не дивилася; тобі й так от нині-завтра...

— Ні, матусенько, я не загину; моя надія, то золоті яблука, тільки прошу вас, не голосіть так надо мною, не пугайте мене раз-у-раз смертю. Нехай тільки сонечко покажеться й все буде добре.

Смерека на ті слова зашуміла, ніби зайойкнула й здвигнула жалібно раменами.

У ночи хмари розійшлися, місяць повновидий й зірочки на небі засияли, на другий день, у неділю зійшло сонце, освітило й оживило всі єства Божі... настало нове радісне життя. День за днем збігав, постійна погода не перемінялася, китайська ябліночка підхапувалася в гору й маїла свою головку що дня свіжими листками; від старої смереки розносився пахучий ладан.

Надійшла раз лісом молода пані дуже зажурена: на лиці її можна було замітити велику трівогу. Вона сіла собі під смереку й задивилася в голубе небо. В руках держала від когось лист, боялася його розпечатати. Рішилась навпослід; отворила лист і задумалася. Її бліде лице почервоніло, вона закрила руками очи, щоби здержати рясні сльози. Глянула після того заплаканими очима в небо і сказала:

— Надія ще нікого не ущербила!

Китайська ябліночка гляділа здивована; вона перший раз стрітилася з чоловіком. Коли пані віддалилася, думало собі деревце: — Чудесно ті люди виглядають: волос на голові тоненький, мов мої волосинки на корінню, а очи такі прекрасні... вони

мені дуже сподобалися. А як чудесно ті люди знають говорити!... „Надія ще нікого не ущербила,“ говорила та пані. Красно говорила, істинну правду сказала. Люди все добре знають: Господь Бог їм все оповідає. І я також молюся до Бога і якось живу, хоч моя висока нанашка раз у раз мені віщує смерть. Якже то величаво виглядає, коли ті люди свої очи піднесуть до неба! Тоді їх очи видаються ще краснійші.

— Матусуню, смереко! — говорила чужениця дальше. — Я недавно під вашими ногами людий бачила. Красні собі на диво, а які добрі!

— Тааак? — відзиваєся смерека. — А багато ти їх, дитинко, бачила? Цілу громаду, чи більше?

— Одного чоловіка, — каже яблінка, трохи подразнена, — але й той був дуже гарний і дуже добрий.

— Коли ти тільки одного бачила, то не маєш чим хвалитися, не можеш ще про людий нічого говорити. Зрештою ти їх уже не пізнаєш: от нині-завтра буде тобі: амінь...

— Ви, нанашко, дуже прикре́нечкі: все виїздите з тою смертю, а я страх не хочу вмірати.

— Чи один би то не хотів, а мусить... Пожди, нехай тільки осінь надійде, вона з тобою полагодиться, геть тебе спряче.

Настала й осінь. Небо поволоклося хмарами,

студений вітер із дощем майже не переставав: то зимно, то холодно, то знов ні одно, ні друге, а сонце мов навмисно не показувалося. Китайська яблінка мерзла, диґотіла від холоду, але все ще надіялася...

— Дихаєш ще, дівуню? — мовить згодом нанашка-смерека і з великого жалю аж заскрепотіла над чуженицею.

— Живу ще по Божій волі, — запискотіло деревце.

— Що ти скажеш на сю непогоду? Чи таки й дальше ожидаєш манни з неба?

— Я надіюся на благодать Божу.

— Як довго гадаєш ще надіятися?

— Поки моя надія не здійсниться.

— Дурна твоя надія, дуже дурна.

— Ні, матусю, не говоріть, що дурна, — благала з плачем чужениця. — Я добре підслухала, як люди говорили, що надія ще нікого не ущербила. Люди найлучше все знають: їм сам Господь ту правду обявив.

— А що вдієш, як по осени зима настане? А в зимі лише сніги, леди й морози й більше нічого; кажи, що тоді вдієш?

— Хиба я знаю? Я тілько надіюся, що мені Бог допоможе, я ще діждуся золотих овочів.

Сильний вітер загудів проразливо; нанашка й похресниця вдарили поклоном і замовкли.

Одного дня рано спала ґуста, студена мрака в долину, почало на світі провиднюватися, коло полудня ненадійно степліло, сонце оглянулося й озарило весь ліс з його осінною пестрою красотою.

— Чудово й гарно на світі Божім, — закликала радісно деревина-зайда. — Аж тепер моя надія здійсниться й нанашка перестануть заводити...

Сонце на ті слова тільки незамітно усміхнулося й зігнало смеречину тінь із китайськоі яблінки.

— Ти занедуж ла, дівонько, на велику княгиню, — заглаголіла знов смерека — Через ту надію ти й не знаєш, що коло тебе діється, яка небезпека висить над твоєю головою. Тобі зелень у голові, а мені аж серце крається з горя, коли подумаю про твій конець.

Надійшли люди, молодий пан із панею, весело розмовляли, сміялися. Обоє задержалися коло старої смереки, стали розглядатися по корчах.

— От під сим самим деревом я читала твій остатний лист, — оповідає пані. — Дома я не мала відваги лист розпечатати, годі було довідатися мені, яка нас жде будучність; невідома сила тягла мене тоді в лісну самоту... Але, але, що я бачу? Китайська яблінка в нашім лісі, подивись, яка красна, — говорила пані й похилилася над зеленою деревиною.

— Дійсно так, — відозвався пан. — Чудо — диво.. Де вона тут узялася? Шкода такої деревинки: в зимі замерзне.

— Возьмемо її до себе на памятку, — повідає пані, — й посадимо в нашій теплярні на почеснім місці: сама буду її доглядати, а її ріст буде мені пригадувати, як повернуло наше щастя.

— Думка твоя чудова! — сказав пан і викопав обережно деревину разом із землею так, що ані одного корінчика не порушив.

І пані також помагала панови.

Коли викопали китайську яблінку, понесли її обоє до теплярні.

Смерека приглядалася з гори тій роботі.

З початку дивувалася, навпослід сказала:

— Славити Господа, що так сталося: вона тут тільки стогнала би, а я того страх не люблю.

Стефан Ковалів.

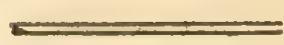

4. Вітрогон.

Памятаю, мені було років шість або сім, як це діялось. Наша хата стояла майже край села, вся обсаджена вербами та тополями. За нею стеливсь до кінця села широкий вигін, де весною й літом пастушки пасли ягнята.

Дома не було мені з ким бавитись. Була в мене одна менша від мене сестра, але така вередлива та плаксива, що й гуляти з нею не було можна. Отсе почнемо гратись, я торкну її чи зачеплю, а вона й починає плакати на всю хату тай зараз біжить до матери жалітись.

Нема мені дома з ким гуляти, а гуляти, Господи, як хочеться! Так було мене й тягне на той вигін. І побігати є де на просторі і з хлопцями гарно погуляти.

Отсе було втечу з хати на вигін до хлопців, бігаємо на вперейми, граємо в довгої лози, загнуздаємось та гуляємо в коний. А обридне бігати,

ідемо до річечки, що текла внизу коло вигона серед очерету та осоки. Лазимо було в лозах, понариваємо прездорові пучки ожини, наїмося, ще й позамазуємо пазухи ожиною. Прийду було до дому й сестрі принесу пригорщу ожин. А мама питають:

— Нащо ти, Васильку, замазав білу сорочку ожиною?

— Велика цяця — біла сорочка! Спробували-б мама, як гарно лазити з лозах та ожину рвати! Раз побіг я з пастушками купатися в берег. На дворі було душно. Старші пастушки покинули менших стерегти ягнята, а самі побігли зо мною до річки. Купались ми, купались, а потім вискочили з води та давай качатись по горячому піску. Один пастушок наглядів калюжу під вербами. Ми побігли до тої калюжі, пообмазувались чорною грязию. Так нам смішно, що ми всі стали такі чорні. Я знав, що мама мені за сю мазанину дали-б на закуску зо дві або зо три кислиці, але все таки обмазався увесь грязю, навіть лице й лоба обмазав.

В бе́резі стояв човен. Хлопці повлазили в човен та давай стрибати з човна в воду на бік, де було води по пояс. Я дивився, дивився тай думаю:

— Ви стрибаєте в воду, як маленькі, а от я так скочу, як скачуть парубки з каменя, або з гати в воду.

Розігнався я з берега, перебіг по човну та

плиг у воду з самісінького носа човна на глибиню! Хотілось мені почванитись перед хлопцями та я й не знаю, де та сміливість узялася. Скочив я в воду; думав, буде мені по шию, але чую, що ногами дна не дістаю та все потопаю глибше. Плавати я ще не вмів тай ніхто з нас ще не вивчився плавати. Я пригадав тоді вперве, що люди топляться у воді й в мене в душі похололо. Чиркнувся я ногами об дно, чую, несе мене вода в гору. Я вирнув, глянув на світ, бюся руками й ногами тай крикнув, що було сили. Але чую, я знову потопаю, знов пірнув під воду. Тягне мене на дно, неначе руками. Вже мені дух вода забиває, вже мені важко дихати. Я роззявив рот і хотів дихнути, а вода пішла в рот і я пю її. Я зрозумів, що топлюся, що я тут сяду на дно тай не вирну більше на верх води, тут мені буде смерть. Я знов черкнувся об дно: почав борсатись у воді. Чую, вода мене знов винесла на верх. Я липнув очима, побачив світ і знов крикнув. Мабуть на моє щастя саме тоді нагодилась якась молодиця, прийшла в берег плаття прати. Кинулась вона в воду, вхопила мене за чуб тай винесла на берег. Дивлюся я: пастушки стоять ні мертві, тільки очи повитріщали та роти порозявляли. Прибіг я до дому та вже й мамі нічого не кажу про те. Але та молодиця швидко після того стрілася з мамою тай розказала. Дали мені

мама добрих кислиць і заборонили зовсім виходити з двору та гуляти на вигоні.

Але як тут всидіти дома, коли для мене був двір тісний. Вже я й по покрівлі лазив: і по коморі й по клуні й по стайні, вже й заглядав у у голубині гнізда, але самому без хлопців було невесело. Бігав я по дворі, ганяв по садку, а мене, все бере нудьга без хлопців. Тягне мене тай тягне на вигін до товариства.

Ото раз над вечір нудився я, нудився тай думаю:

— Не видержу більше, піду крадькома до пастушків.

От і пішов я, тільки не через ворота, а через садок. Перебіг садок, виліз на тин, плигнув через тин в колючки, поколов собі ноги, набрався репяхів, як та вівця, а далі дременув на вигін, що було сили. Біжу я, дивлюсь, ягнят не видно й пастушків нема. А далі думаю, що пастушки пігнали ягнята на конець вигона. Прибіг я — і там нема пастушків. Я побіг шляхом попід високим житом, що вже викидало колос, а поперед мене біжить чубата посмітюха та так недалечко від мене. Мені здавалось, що вона молоденька і я її зловлю руками тай принесу сестрі на гостинець Що добіжу до неї, то вона перелетить далі на кроків два понад самісінькою травою. Я знов за нею, а вона від мене: неначе

дразниться зо мною. Біг я, біг, а посмітюхи не впіймав. Коло невеличкого мосту вона схопилася з місця і полетіла в жито.

Добіг я до мосту. Коло мосту так гарно та зелено. Під мостом дзюрчить малесенька річечка по камінцях. Понад річкою зелена трава. Я побіг до річечки, вглядів камінці, кидав, кидав ними в воду, а далі задумав загатити гребельку й зробити ставок тай почванитись потім перед хлопцями: дивіться, яке я диво вчинив. Загатив я гребельку, вода спинилась, стала і почала розливатись на зелені бережки. Я проробив посеред гребельки спуст для лотоків. Оттут, думаю, поставлю млин та ще як би так зробити, щоб він крутивсь і ще й борошно мололось, як у млині — ото хлопці з дива очи повитріщали-б на мій млин. Я глянув під міст, а там так чудно якось, неначе в хаті: й дві стіни по боках і стеля зверху й неначе двоє здорових дверий — одні проти других. Я пішов під міст, ляг на мягкій траві тай задивився на струмочок, як він булькотить, переливаючи воду з камінчиків на камінчики. Я дививсь, дививсь, роздивлявсь. Так мені чудно, бо я ще з роду не був ніколи під мостом. Лежав я, пацав ногами, думав, як мій млинок буде молоти, а зпід млинка буде борошно сипатись у маленький мішочок тай не счувся, як і заснув.

Вже й сонце зайшло, а я сплю. Як прокинувся я, то вже почало на світ благословитись. Розкрив я очи тай лежу, а мені здаєся, що я лежу в себе дома на ліжку та чогось прокинувся в ночи чи що. Тільки глянув я на один бік, передо мною якесь здорове вікно сіріє, таке здорове, що в него чоловік сміливо увійшов би, не схиливши голови.

— Що се таке! — думаю я, — чого се наше вікно за ніч стало таке велике?

Я чув, як батько недавно говорив, що нашу комнату будуть розкидати та переставляти на ново.

— Може це майстри за ніч встигли вже розібрати стіну, — думаю я, лежачи.

Коли повернув я очи на другий бік — і там сіріє таке саме здорове вікно.

— Що це за оказія сталася за ніч! — думаю я.

Лапнув я під собою, щось мягке підо мною, неначе кожух; а я память, що мама не стелила мені кожуха на ліжку. Дивлюсь я в гору, стеля чогось чорна, неначе саджою обмазана. То було коли не прокинусь і гляну на стелю, то вона все біла літом, а зимою сіра, а це чогось стала зовсім чорна. Ото лежу я та з просоння собі це все думаю; коли прислухаюсь, коло мене близько щось дзюрчить, неначе річечка тече по камінцях: Кап-Кап, ляп-ляп, дзюр-дзюр! Зовсім річечка шумить.

— Що це за диво! — думаю я, — деж це в хаті взялась річечка та ще й неначе тече через хату близько від мого ліжка.

Вже я трохи й прочумався та все лежу, прислухаюсь, чи не заговорять десь у другій комнаті мама, чи не крикнуть десь тато. Коли чую, хтось ніби по стелі йде й бубонить. Я прислухаюсь і виразно чую: „Господи помилуй, Господи помилуй, Господи помилуй. Слава Отцю й Святому Духу, й нині й присно й во віки віков, амінь. Отче наш, іже єси на небеси...“ Це мабуть батько встав та голосно Богу молиться, бо мій пан-отець мав звичай вранці молитись голосно, ходячи по комнатах. Але-ж, думаю я, чого це він виліз на горище Богу молитися! Або може то наймит ходить по горищу та голосно Богу молиться.

— Це не тато, — думаю я собі.

Коли тут щось як загуркотить! Як затріщить стеля! Чую на свої уха, що попереду застукали кінські копита, а за ними покотився віз, а дошки в стелі аж лущать.

— Ой, Боже мій! Щож це за диво! Хтось по нашому горищу кіньми їздить! І як воно туди виїхало кіньми та возом? Ой, ще стеля завалиться тай мене вб'є! — блиснула в мене думка.

Та при тому як скочу з ліжка на ноги, аж... і скакати не було куди. Вже трохи розвиднілось

і до мене вернула память. Я в одну мить пригадав, що я під мостом і як я туди заліз. Тільки ніяк не міг вгадати, що тепер на дворі: чи вечір, чи ранок, чи досвіта.

— А може я отсе заночував під мостом... лежав і спав тут в ночи? — майнула в мене думка.

І чогось мені зразу стало страшно й містка і тої ночи. Як дремену я зпід моста та мерщій на горбок та на шлях. Дивлюсь — шляхом іде чоловік та як крикне: „Дух святий при нас! Ой чорт!" — та як дремене назад! аж курява за ним піднялася. Біжить та хреститься, а я за ним біжу та кричу! Чоловік біжить і собі кричить до того чоловіка, що тільки що переїхав через місток:

— Потрівай, підожди! Дух святий з нами! Чорт зпід містка!

Чоловік спинив коні. Я біжу та кричу:

— Потрівайте, дядьку, дядьку, дядьку!

А чоловік каже:

— Еге! нечиста сила, а ще й дядьком зве. Який я тобі дядько? Нехай Бог боронить і заступить від такого небожа!

Скочив чоловік у віз, аж ноги задер у возі з переляку. Батіг свиснув. Віз покотився, лишився я сам серед шляху. Іду шляхом за возом тай плачу. Зайшов вже далеченько, бо мені неначе памороки відбило, але сльози перестали литись. Я став тай

роздивляюсь, куди це я зайшов. Дорога повилася далеко-далеко між житами, а далі піднялась на гору тай сховалась у ліс. Глянув я на ту гору тай здогадався, що я йду не в село, а відходжу від нього. Я озирнувся назад і глянув на село. Село мені вдалося ніби не наше, бо з цього боку я ніколи й не бачив нашого села, а коли може й бачив, то не доглядався. Дивлюся я, від шляху повертає між житами втоптана стежка просто до хат. Я повернув тою стежечкою тай неначе пірнув у жита.

Іду я тою стежечкою, як у лісі. Мені нічого не видко, тільки небо синіє надо мною. Коли гляну, проти мене йде молодиця. Вгляділа мене та як крикне:

— Ой Боже мій! Дух святий з нами!

Повернула назад та як дремене! тільки жито за нею слідом зашелестіло. Вона біжить, а я й собі біжу за нею, радий, що стрів живу людину.

— Дядино! дядино! тітко! — кричу я до молодиці, а вона біжить і не оглядається. Що це таке зо мною сталося, що мене люди жахаються та втікають від мене! Переночував під мостом та неначе й сам чортом став, коли від мене люди відхрещуються.

Вийшов я з жита, перебіг через шлях тай пішов улицею по селі. Дивлюся, молодиця вбігла в двір тай ускочила в сіни, ще й двері за собою причинила. Я й собі пішов до того двору. Коли як

вискочать з двору дві собаки та як і кинулись до мене. Я махаю руками, они капосні от-от вхоплять мене за руки. Я з переляку видерся на тин, сиджу тай душі в собі не чую. А собаки аж на тин скачуть, але до мене не дістають. На моє щастє відчинились сінешні двері й звідтіль вийшла старенька бубуся, а через поріг боязко виглянула й молодиця.

— А хто ти такий? — питає мене бабуся.

— Я Василь, — кажу я до баби, — обороніть мене від собак.

— Чий же ти, хлопче? — знов питає баба, а сама колиб тобі з місця рушила.

— Я економів, я Василь, — кажу я та плачу. Бабуся взяла ломаку, щось пошептала, перехрестилась тай прогнала собак і зняла мене з тину.

— Ой Боже мій, як оно мене налякало! — обізвалась момодиця, — а я думала, що русалка грає в житі та за мною гониться.

Чого се ти аж сюди забрив та дразниш собак досвіта? — питає мене баба.

— Та я ночував під мостом, — обзиваюсь я до баби.

— Під мостом? Отсе диво. А чогож ти туди заліз? — питає баба.

Я розказав бабі про свою біду. Вона взяла мене за руку тай відвела до дому. Як прийшли ми до дому, вже сонечко викотилось ізза верб.

Тільки що ми увійшли в двір, десь узялись мама на ґанку, прибігли до мене тай обняли мене. Я боюсь, аж трушуся, жду кислиць, а мама плачуть.

— Що це за диво якесь трапляється мені? — думаю я.

— Де ти, Ганно, його знайшла? — питають мати в баби.

— Приблукався він до нашого двору отсе вже світом, а молодиця наша вгляділа його в житі тай утекла від нього; вона думала, що то русалка гуляє в житі. Мабуть грався вчера ввечері тай переночував там, — каже баба.

— А ми тут цілісіньку ніч не спали, шукаючи його, — говорили мама з слізми на очах. — Тато з ліхтарем обійшов увесь вигін, оглядів усі рови, обійшов чагарник. Ми вже думали, чи не втопився він часом, купаючись із хлопцями й отсе з світом послали з волоком людий, щоб зайшли в тих місцях, де вони купаються та хоч витягли його з води. А я цілу ніч ні на волос не спала й очий не стуляла через отсього вітрогона.

Я слухаю, що мати розказують бабі тай постеріг, якого я клопоту задав матері та батькові. Мені стало ніяково. Я не знав, де й очи діти та вже дивився собі на ноги замазані грязею.

Подякувала мама бабі, пішла в пекарню, ви-

несла хліб і дала бабі, а мене все за руку держить та за собою водить.

От і тато вийшов. В мене й у душі похололо. Одначе тато вийшов веселенький і тільки сказав:

— А де це ти, волоцюго, бродив цілу ніченьку, що й дома не ночував? Де ти ночував?

— Під мостом, — на силу стало в мене сили обізватись.

— Під мостом! — аж крикнула мати, а за нею наймичка й обі вони перехрестились. Батько засміявся на всю комнату.

— Чого-ж ти туди заліз? — спитала в мене мати.

— Гуляв тай зайшов під місток тай заснув там, — кажу я.

Полаяв мене батько за сніданнєм, посміявся з мене тай заборонив мені купатись у річці. Мені було дуже ніяково. Я почував, що вчинив якусь провину, наробив клопоту мамі й татові. Після снідання я вискочив на двір, сів на ґанку, а мені все якось погано на душі. Але налинули до ґанку голуби збірати просо. Я побіг у стайню, заглянув у кошіль, дивлюсь, голуби знеслися. Я став такий, радий, що зараз забув і про місток і про собаки, як усяке лихо забувається на світі.

Іван, Нечуй Левицький.

5. Орися.

I.

Співають у пісні, що нема найкращого на вроду, як ясная зоря в погоду. От же, хто бачив дочку покойного сотника Таволги, той би сказав, може, що вона краща й над ясную зорю в погоду, краща над повний місяць серед ночі, краща й над саме сонце, що звеселяє й рибу в морі, і звіря в дуброві, і мак у городі.

Може й гріх таке казати: де таки видано, щоб дівча було краще од святого сонця й місяця? Да вже, мабуть, так нас грішних мати на світ породила, що як споглянеш на дівоцку вроду, то здастця тобі, що вже ні на землі, ні на небі нема нічого кращого.

Гарна, дуже була гарна сотниківна! знали її по всій Україні; бо в нас на Вкраїні, скоро було в кого виросте дочка хороша, то вже й знають

усюди. Було чи треба кому з молодого козацтва, чи не треба чого у Війтовці, іде за сто верст, аби тілько побачить, що там за дочка в сотника Таволги, що там за Орися, що всюди про неї мов у труби трублять! Да не багато с того виходило користи. Якось не було козацтву приступу до неї з залицяннєм. Чи батько був дуже гордий, чи дочка дуже пишна, того не знаю; а знаю, що було вернетця инший крутиус із Війтовець да й ходить, мов неприкаянний. Спитає його про Орисю товариш...

„Шкода“, каже, „брате, нашого повабу й залицяння! Не для нас зацвіла ся квітка! Може, хто й застромить її собі за високу шапку, тілко той буде не з нашого десятка.“

А товариш похитає мовчки головою, да й подумає: „От же занапастила козака!“

II.

А Орися була вже не дитина, вирівнялась і викохалась, як біла тополя в леваді. Подивитця було на її старий сотник, подивитця на її пишний зрост і хорошу вроду, порадуєтця батьківським серцем, що дождав на старість собі такої дочки, а часом і посумує: „Доспіла єси, моя ясочко, як повний колос на ниві! Да чи знатиме женчик, яку

благодать бере собі од Господа милосердного? Єсть багато людей, і статечних, і значних, що залицяються на тебе, да не хотілось би мині оддавать тебе в руки сивому дідові: звялить тебе ревнуючи, як вітер билину в полі. Ой, не хотілось би оддавать тебе й за молодого шибай-голову, що не поживе довго без степу да коня, поляже в полі буйною головою, а тебе зоставить горювать з дітоньками!"

Так собі думаючи да гадаючи, старий Таволга часом тяжко, тяжко засумує, аж сльоза покотитця йому з ока.

А Орися росла собі як та квітка в городі. Повна да хороша на виду, маяла то сям, то там по господі в старого сотника, похожала як по меду бжілка і всю господу звеселяла.

III.

Приснився раз Орисі предивний сон. Здалось, пришла до неї з того світу покойна паніматка, стала, над нею в головах, да й каже: „Дитино моя, Орисю! не довго вже тобі дівувати: що день благаю Господа милосердного, щоб послав тобі вірну дружину."

Встала Орися ні смутна, ні весела, іде до панотця в світлицю, зачервонілась, як та квіточка,

да й каже: „Паноченьку! позолили мої дівчата платтє. Нехай запряжуть нам коней; поїдемо ми до Трубайла, під Турову Кручу: там вода, чиста, як скло, рине по камінням.“

А панотець рече: „Чого-ж тобі, Орисю, так далеко їздити?“

„Хиба-ж то вже, паноченьку, й далеко?... на пів-години ходи; да туди-ж усе їхати лугом да левадами, що й не счуєшся, як вода заблищить під горою.

А панотець: „О, я вже знаю, що аби чого забажала, то вмієш випросить. Поклич же мині старого Гриву!“

Поскочила Орися до дверей, не довго шукала Гриви, зараз привела його перед панотця.

А той Грива був старий, дідизний чоловік. Знав він пана сотника ще змалечку; випестив його на руках; вивчив і на коні їздить. Потім виходив з сотником у походах ледьви не всю Польшу, був з ним і в Криму, був і на Чорному морі; да вже на старість не сховів би й панства, аби тілько при йому дожити віку. Старий уже був дуже дідуган той Грива; брови на очи йому понасовувались, і борода сива, до пояса.

Увійшов у світлицю, вклонився пану сотнику, да й каже: „Добридень, добродію!“

А сотник йому: „Здоров, добродію!“ Бо вони один одного звикли добродіями величати.

„Запряжи“, каже, „добродію, пару коней, візьми хоч той віз, що було сухарі в поході возим, да повези наших прачок до Трубайла.“

А той йому: „Добре, добродію запряжемо. Чому не запрягти?“

І ото зараз іде, бере двох хлопців, викочує з-під повітки віз, довгий і широкий, добре йому знакомий, що не раз у лихій годині, засівши за його, одбивавсь од Ляхів, або од Татарви, не раз приняв через його й нужди не мало, часом як трапитця було утікать із ним по корчах, по болотах, по багнах, щоб вихопитьця мановцем із залоги. Викочує старий Грива той віз тепер на иншую потребу; запрягає пару коней, що вже літа погасили давно в них той огонь, що кипить у серці, паше з очей і з ніздер, і кидає коня сюди й туди, на страх жінкам і дітям, а доброму козакові на втіху. Смирнії тепер ті два білі коники ходили під рукою сивого Гриви, що вже давно одвик од козацького герця.

От же дівчата Орисині несуть сорочки, шиті рушники, настілники і всяке добро; наклали повен віз, і сами посідали: усі в стьонжках да в квітках, — Орися поміж ними, — і як мак у городі всі квітки закрашає, так вона сиділа поміж своїми

дівчатами. Сивий Грива сів спереду; хлопята кинулись одчинять ворота. Виглянув у вікно пан сотник:

„Не барися-ж там Орисю!“

А вона: „Ні, паноченьку!“

Ляснув погонич пугою; коні заржали, почувши лугову пашу; потюпали і зникли з очей і з возом, і з погоничем, і з дівчатами.

IV.

От уже й луг перед ними. І сюди зелено, і туди зелено. Було бо це саме на весні, як ще трава, свіжа да молода, тілько що вкриє землю. Скілько в-горі синього неба, стілько в-низу зеленого лугу. І так як ясна зоря в-ночі покотитця, палаючи по небу, так тая Орися проїжжала широким лугом з своїми дівчатами.

Аж ось — шумить, реве Трубайло за левадами. Як розступитця дерево, а сонце як заблищить саме в тім місці, де вода рине через каміння, то ти б сказав, що то не вода, а саме чисте скло, самий дорогий кришталь рине з гори і бєтця на дрібні склянки об каміння.

Над річкою Трубайлом стоїть висока круча. Вся обросла кучерявим вязом а коріння повисло над самою річкою. Дикий хміль почіплявсь за те

коріння і колишетця кудлатими жмутками. А внизу вода рине, да рине! Оце-ж тая й Турова Круча.

Дивлятця на неї дівчата, да й питаютця в старого Гриви, чого вона прозвалась Туровою?

„На що вам знать?“ каже Грива.

„Ажеж ти на щось знаєш? Так і нам скажи!“

„Ой, мої голубята! Сказав би вам, да тілько більш не поїдете сюди на річку.“

„Що-ж там таке? Скажи бо таки нам, дідусю!“

Як узяли просить, не видержав старий, сів на камені над річкою, да й почав глаголати:

„Колись-то давно, іше до Татарського лихоліття, правив Переяславом якийсь князь. Да й був собі той князь стрілець такий, що аби зуздрів на око, то вже й його; і кохавсь він у польованні. Ото-ж раз поїхав той князь на польованнє, да й одбивсь у пущі од своєї челяді. Іде да іде пущею, коли-ж дивитця, аж на лощині пасетця стадо турів.“

„А що-ж то, дідусю, за тури?“ спиталася Орися.

„То, моя кришко, були дикі бики з золотими рогами; тепер уже їх нігде не зуздриш. Бачить князь тих турів; тілько не дивуєтця на їх золоті роги, а дивуєтця, що при них стоїть дівчина, така, що усю пущу красою освітила. Поскочив він до неї так сяє, що й приступить не можна. Забув

князь і про свою челядь, і про те, що заблудив у пущі: вхопила його за серце тая чудовная краса.

„Дівчино!“ рече, „будь моєю жоною!“ А вона рече: „Тоді я буду тобі жоною, як Трубайло назад вернетця. „А князь їй знову: „Як не згодишся на моє проханнє то я твої тури постреляю.“ — „Як постреляєш мої тури, то вже більш нічого не стрелятимеш.“ Розсердився князь, взяв лук з плеча і почав стрілять золоторогі тури. Сунулись ті тури в пущу, так і виваляли дерево; а князь за ними знай пускає стрілку за стрілкою. Прибігли над Трубайло... а Трубайло тоді був не такий узенький як тепер, — прибігли над високу кручу і всі шубовсть у воду! да й ні один не переплив, усі каменем лягли по дну, аж річку загатили. Сплеснула тоді дівчина руками: „Потопив єси моїх золоторогих турів, блукай же тепер по пущі по всі вічні роки!“... От же й блукає, кажуть, той князь до сього часу по пущі, і ніяк не знайде свого Переяслава. А Переяслав був уже і в Татарських руках, був і в Лядських, — чого вже не було з тим Переяславом? а він не знайде його, та й не знайде. А дівчинині тури лежать і досі каміннями в воді, і от прислухайсь: то не вода реве, а ревуть тури глухо з-під води. От же, кажуть, буде таке время, що князь приїде на Турову Кручу, повстають тури і пійдуть шукати собі диких пущ по Вкраїні.

V.

Слухають дівчата, да аж сумно їм стало; слухає Орися, да вже боїтця й глянуть на каміння, що простяглось купою через річку. Вже їй здаєтця, що то справді не каміння; і вода шумить якось не так, як вода...

Засмутив зовсім дівчат старий Грива. Не знають уже, чи прать би то їм, чи додому вбіратись; сором тілько старого Гриви; поглядає бо на них, да тілько всміхаєтця. То було люблять прать на самій бистрині, положивши кладку з камня на камінь; а тепер одійшли дальше од кручі, де вода ще не дійшла до каміння і пливе тиха да чиста, хоч вигляньсь як у зеркало. І, справді мов у зеркалі, видно в воді і небо, і кручу з тими кудлатими коріннями, що переплутались із хмелем, і кучеряві вязи, що повибігали на самий край і попростягали зелені лапи над річкою.

Дивитця Орися в воду, аж у воді на кручі щось зачервоніло; хтось ніби виїхав із пущі на сивому коні і стоїть поміж вязами. Боїтця глянуть у-гору, щоб справді не було там когось; боїтця глянуть і на каміння: вже їй здаєтця, що ось, ось заревуть і сунутця з річки зачаровані тури. Сми-кнула за рукав одну дівчину й показала в воду: дивлятця дівчата, аж на Туровій Кручі князь на

сивому коні. Так і обомліли. Бо хто ж би сказав, що то й не князь? Увесь у кармазині, а з пояса золото аж капає.

Не мало-ж, видно, здивовавсь і козак: стоїть на коні нерухомий. Бо хто-ж би й не здивовавсь, опинившись над такою кручею? У-низу рине вода через каміннє, а над водою сидить нерухомо сивий дід на камені, а там стоять нерухомі дівчата, з прачами, з мокрими полотнищами в руках. Чи дівчата, чи, може, русалки повиходили прать сорочки підводному цареві, що живе в кришталевому будинку під водою. Оце-ж, мабуть, і сам він вийшов з води погріть старі кості на сонці. Ще раз погляне козак на сивого діда, ще раз погляне на дівчат: позасукували по локоть рукава, попідтикали плахти й мережані заполоччу подоли... Золото не сяє так на дорогих перстнях, як сяють у воді й над водою їх білії ноги. Задививсь, козак, і собі стоїть нерухомо; коли-ж гукне на його старий Грива: „Гей, гей! козаче! Чого це тебе занесло на кручу? Хиба хочеш пополоскать свої кармазини в Трубайлі?"

І скоро промовив, — зараз наче розбив які чари. Засоромились дівчата і давай бовтать полотнищами.

А козак одвітує дідові: „Да й за те слава Богу, що хоть на кручу вибрався. Скажи, будь ласкав, дідусю, як мині виїхать ік Вийтовцям?"

„А чого тобі треба в Вийтовцях?"

„Через Війтовці“, каже, „лежить моя дорога.“

„А куди ж лежить твоя дорога?“

„Моя дорога — до чийогось порога, моя стежечка — до чийогось сердечка.“

„Еге“, каже старий Грива: — „нехай же тобі Господь у доброму ділі помагатає! От же куди тобі виїхать. Берись у-низ, понад берегом; то там трохи низче буде тобі доріжка; тією доріжкою виїдеш ти на річку. Єсть через річку й кладочки; возом не проїдеш, а конем добрий козак перехопитця.

Подякував козак за пораду, повернув коня і сховавсь по-за деревом.

Як сховавсь, тоді-то вже розгулялись наші дівчата: росписали козака як на папері: які й очи, які й брови, як і говорить, як і всміхаєтця. Та каже: „Це твій суженний!“ а та: „Це твій.“ А одна додала: „Не змагайтесь дурно, дівчата: чи рівня ж таки вам пишний князь! Це нашій панночці суженний!

Почервоніла Орися. „Збожеволіла“, каже, „ти, Параско! Хиба не чула, що він сказав дідові?“

І жаль їй було, сама не знає чом, що він їде сватацьця. Мякше од воску дівоче серце. Тане воно од козацьких очей, як од сонця...

„Що-ж“, каже Параска, „що їде сватацьця! Суженої й конем не обїдеш!“

VI.

Попрали дівчата сорочки, зложили на віз, зеленою пахучою травою прикрили, посідали й поїхали додому, свіжі да веселі; щебечуть як ластівки. Іще далеко не доїхав віз до сотницького двора, а в дворі вже чутно було, що вертаютця.

„Орисю, наша панночко!“ крикнули дівчата, скоро росчинились ворота. „Чий же то сивий кінь у дворі стоїть? Це ж того козака, що ми бачили, це-ж твого князя, це-ж твого суженого!“

Гляне Орися, а в серці наче жаром запекло. Чи вона злякалась, чи вона зраділа, сама того не знала.

Виглянув у вікно із світлиці молодий козак: їде в двір віз старими кіньми, із старим сивим погоничем; зелена трава волочетця по боках і бетця по колесах; а із-за сивої бороди старого Гриви, із-за білої зіми, червоніє літо — повен віз дівчат у квітках да в намисті, — Орися як сонце поміж ними! Виглянув, да аж руками сплеснув: „Це-ж вона, це-ж вона!“ І ото вже тоді почав на прямоту викладувать свою мову пану сотникові, і хто він такий, і чого приїхав. Хто-ж він такий, то це вже пан сотник знав давно: Миргородський осауленко, отаман у своїй сотні, хорошого й багатого роду дитина. А чого приїхав? приїхав подивитьця,

що там за Орися така, що там за дочка в сотника Таволги на всю Гетьманщину; а побачивши та й себе показавши, довідатьця, чи вже надбала шитих рушників у скриню... Про що журивсь, чого бажав пан сотник, те йому як із неба впало. Не довго думавши, позвав Орисю. Ввійшла в світлицю, червона, як калина.

„От, Орисю, тобі жених! Чи люб він тобі, чи може підождеш кращого?“

Хоть-би тобі слово промовила, хоть-би тобі очима зглянула. Стоїть, севдешненька, і головку схилила.

Бачить панотець, що не дождетця од неї одвіту, — бо де-ж таки, щоб дівчина сказала, що в її на мислі. Очиці хиба скажуть, а сама ні. Порахував це панотець, да й каже: „Де вже такий козак да люб не буде! Обнімітця-ж да поцілуйтесь, да й Боже вас благослови!“

Обняв козак Орисю, поцілував у ті губоньки, що наче з самого меду зліплені, і вклонились обоє низько, до самого долу, панотцеві.

Чи багато-ж наїхало дружини на весілля, чи бучно одбули гостей, чи довго гуляли, це вже не наше діло росказувати.

Бачив я Орисю саме перед весіллєм; хороша була, як квіточка. Бачив я знов її через рік у Миргороді, — ще стала краща замужем, і дитина

в неї, як Божа зірочка. Вже я не раз думав собі, на неї дивлячись: „Це Божа слава, а не молодиця! Що, як-би хто дотепний змальовав її так, як вона єсть, із маленькою дитинкою на руках! Щоб то за картина була!“

П. Куліш.

Писано 1844, сентября 7, у Ходоркові, в Свідзінського, прочитавши шесту пісню Одиссеї.

---

6. Перекотиполе.

В однім селі жили два мужики: Денис Лискогун і Трохим, син бідної вдови Венгерихи. Денис був гарний паробок, проворний, і всі говорили: „Ось росте наш голова!“ Трохим же тяжко бідував з жінкою і дітьми. Мати нераз вказувала йому на Дениса, що заробляв богато гроша і приносив всякого добра до дому, не знаючи, що Денис злодійським способом богатів. Раз якось коло Пречистої вибрався Трохим в ґуберньский город і став на час ярмарку на службу у якогось купця. На диво стрівся тут з Денисом, що удавав бідного, щоби взяти більшу плату у купця. Денис змовився з циганами, щоби обікрасти купця, та це не вдалося, бо Трохим запримітив, що Денис не позамикав замків, хоч удавав, що замикав, Трохим остеріг купця і злодіїв зловили в ночи разом з Денисом і

заперли у вязниці. Як скінчився ярмарок, купець нагородив щедро Трохима. Поспішав він домів, щоби бідній семї принести заробіток, аж ось здоганяє його Денис, що якось викрутився з вязниці.

Так ішли ніч; ранком скілько пройшли, тут сонечко ще не дуже піднялось, а вже стало дуже пекти, то вони звернули в лісок, тай полягали спочивати. Як піднялось сонечко, що-то вже жарило! Ні вітер не дихне і ніщо не колишетця, так-так що ледве дихати можна. Наші хлопці хоть і заснули були, так не можна ніяк і влежати! Як припече сонце, так місця не знайдуть. На взліссі сонце їх, жарить; так вони зайдуть у гущиню, так там ще й гірш; ні відкіль прохолоди ніякої, тілько що зверху палить і малесенький вітрець не проходить. Знайшли воду, не відіпютця; тяжко вже їм і дихати! Викопають кожен собі ямку; приляже туди, то трохи йому й легше, можна холодом трошки дихнути. Зогріютця й тут, переходять на друге місце, та так знемоглись, що не здужають і поворухнутись. Цілісінький день ні хмариночки ж то!

Аж ось уже к вечеру, жара затихла трохи, товариші наші піднялись, здихнули свобіднійш, поїли чого було і пішли.

„Як не полінуємося“, каже Трохим, „то світом і дома будемо. Від цього ліску до нашого села тілько двадцять верстов“.

„І велія милость, що будемо“, сказав Денис, „тілько не відступай: ти все пристаєш. Поспішай“.

От як ідуть, і верстов сім учистили з полудня, — стала показоватись мов стіна чорна; далі од неї стали одділятись, мов клубки, густії хмари з золотими, од сонця, кругами. Клуби вютця, до купи збіраютця, і стіна все вишченько підбираєтця. Сонечко за тучу сховалось зарання, і птиця стала збіратись і чогось жде на себе. Самчики ззивають самочок і як можна спішать, у кого є діточки, так до них; а котрі собі гулящі, так полетіли ховатись. Де-далі, де-далі, усе стихає, ні травка не колишетця, усе чогось жде великого, страшного! Далі стало й гуготіти, далеко-далеко, мов клекоче море, або гуде великий вітер здалеку, або сила велика людий наїзджає, що ще здалеку земля під кіньми стугонить. Блискавка одна тілько й показуєтця, а сонечко зовсім зайшло: хмари спустились, та і не видко нічого.

„А що будемо робити?“ став казати Денис, „як ми дійдемо? Скоро зовсім буде темно. Страшно без дороги йти“.

„Аж он маячить лісок!“, сказав Трохим: „поспішаймо туди“.

„Де лісок? Я ні його, і нічого не бачу“.

„Він як блисне блискавка, так від дороги на праву руку. Ходім мерщій; усе темнійше становитця“.

Вони поспішають. Піднялась і стіна. Стало зовсім темно. Поки не блисне, то нічогосінько й не бачать перед собою. Стіна густа, чорна страшна надвинула і простяглась од сходу до заходу сонця, і із усіх міст блискавка знай блискає. Грім гуде з переливом, мов де по горам громадне каміння качають і інше, мов упаде, стукне, тай замовкне... а тут луна і загрехотить по всьому небу, по всім куткам цієї великої хмари. Замовкне ж грім, так чути щось гуде й клекоче, бурчить страшнійше самого грому... А блискавка безперестанно! І як блисне, так послі неї гірш нічого не видно. „А де ти, Трохиме?“ казав, дріжачи, Денис. „Візьми мене за руку та веди: я швидко впаду. Ніг не підволочу!“

„Держись за мене!“ каже Трохим. „Тут уже не далечко. Он, від блискавки видно“.

Та я бо цієї блискавки боюсь. Ох, коли б швидче до лісу!... Бач, яка страсть іде! Ось і дощик... Ой швидче поспішай!“

Зовсім повис йому на руки Денис; і Трохим сам утомивсь, і його волоче; через велику силу дотащив його під густе дерево, положив, і сам звалився...

Тут же і вся туча надвинула як раз на той ліс і всюди небо покрила як саме чорне сукно; хоть скілько хоч дивись, — нічого перед собою не побачив ніяк! Заревла престрашенна буря, шумить

під небесами, носитця по полю, опіраєтця в ліс, преть його, мов з місця хоче його спихнути і зомяти зовсім. Гіляки тріщать, ломлютця, падають... тут щось страшно загуло, аж світить на ввесь ліс, грім покрило... і разом гоп!... упало аж земля задріжала! А тут грім як загремотить, і знов щось упало, затріщало!... То буря пораєтця, вікові дуби валяє мов пруття! Як же хлине дощ і вже не йде а ллє. По лісу шумить, з гори біжить річками, клекоче... і од неї, од бурі, що бушує, і од грому, що так і розриваєтця над головами, шум такий і грохот, що страшно й згадати!... А тут блискавка червоним огнем очи засліпляє... Іменно преставленнє світу. Денис ні вляжить, ні всидить, і не постоїть на одному місці. Ходить, перебігає впід одного дерева під друге, руки ломить, сам себе не тямить! „Трохиме, Трохиме! ти спиш, не боїсся нічого!“ так голосно зо страху сказав він.

„Ні, я не сплю, тай не боюсь нічого“.

„Грім убє“.

„Воля Божа! Я це знаю, та хоть і лежу, та молюсь Богу“.

„Хиба ж він і помилує, як йому молитись?... Ух! як затріщало у лісі знов!“

„Помилує, тілько покайся!...“

„Як покаятись такому грішнику? Як мене Бог може простити?“

„А щож? Кайся від щирого серця, твої гріхи не які великі? ти так грішен, як і всяк чоло... Господи! що це?“ Тут вони впали обидва навколішки!...

Огнева стріла прорізала все небо і, як оком моргнути, вдарила в це саме дерево, під котрим попереду стояв Денис і отсе прийшов до Трохима. Дерево превисоченне було, — його так до половини у мілку щепу розбило і всі гілля стерло і змяло, так що й сліду їх не осталося.

На силу піднявся Денис; а це од них, де вони стояли, теж під деревом, було не більш як сяженів з десяток.

Очунявши трохи, Денис ухопив Трохима за руки і став прохати: „Ходім, ходім відсіля! тут нас Бог побє!“

„Куди-ж ми заховаємось?“ каже йому Трохим: „бач, яке лихо по всьому лісу? Отто грім запалив дерево: бач горить! Адже й далеко від нас; та й по всьому лісу така халепа!“

„Ой страшно, страшно! А то хто сидить та дивитця на мене?“

„Бог з тобою! нема нікого! Молись лучче Богу!“

„Мене й Бог не помилує! Ти думаєш — я такий?... Ох, лице запалило!“

„Помилує, молись, кажу, та кайся!“

„Де вже мені покаятись? Я той, що вас обкрадав. Не було другого злодія в селі... це моє діло! Мене підводили другі... Я обкрадав вас усіх... передавав циганам, москалям... брав гроші та богатів... лавки обікрав... вивертівся! Хотів і тебе так, як оттого, що сидить і дивитця грізно на мене". Так сказав, не тямлячи нічого, Денис, і бючи себе в груди кулаччем.

Тут разом як оссяє їх блискавка, як хрясне грім, мов небо на них упало!... обидва впали нечуственно. Трохим, підпливши водою од дощу, трошки очуствовався, бачить — Денис бігає коло його, руки ламає, блідий як смерть і не тямлючи сам себе, кричить: Я не тілько злодій, а й душегубець! зарізав нищого... мав гроший у його знайти... одежу свою закровавив... а він онде сваритця... Господи! і Ти мене не помилуєш?"

І став бігати, як не по свойому умі. Спомігся трошки Трохим, піднявсь на ноги, став його розговорювати, щоб прийшов у чувство.

„Ні, кричить Денис, мені Бог смерть дасть... мене грім убє... Я злодій!... я прикидався добрим, а на других пеню зводив, тебе мав зарізати, щоб ти про лавку в селі не розказав... тепер кажи! Ось-ось мене Бог убє; розкажи всім, який я".

„Та Бог з тобою, Денисе, що це ти думаєш? повір не мені, Богу святому, що як я побожився,

так і не збрешу; буду держатись присяги, і тебе не попрекну ні в чім“.

Тут же Трохим його розважає, а тут грім так і рокотить а блискавка аж за очи палить! Як стукне, як грякне, як лясне, як затрещать дуби, як запалає де верх дерева якого, як шарахнуть гілля, — тут Денис і стане вні ума, і знов своє розказує, що він душогубець, злодій, прикидавсь добрим і все таке. Далі представляєтця йому старець, що сваритця на його, і він почне розказувати, як убив його і все каже Трохимові: Усім, усім це розкажи! нехай бережутця мене!“

Гремів, торохтів грім, далі став стихати, бо туча вже перейшла. Затих і дощик; тілько блискавка не давала нічого розглядіти; далі й та все потрошку усе тихше, усе менше, далі вже блискає тілько далеко. Роздивився Трохим, аж уже стало на світ займатись. „Ходім“, каже, „Денисе! вже ми недалеко від свого села. Ходім швидче!“

„Братику, Трохиме!“ каже Денис, не сходячи з місця, „боюсь ворухнутись! Усе мені чуєтця грім, усе мені бачитця той анахтемський старець!... Трохиме, голубчику, не розказуй нікому нічого!“

І знов Трохимові треба божитись; сяк-так розговорив його, пішли.

Що досвітком, що вже й сонечко зійшло, ідуть і все поспішають. Денис через усю дорогу хоть би

пару з уст пустив, усе задумавшись іде, — далі як крикне: „А лучче б мене грім убив!“

„Бог зна, що ти споминаєш!“ сказав Трохим і глянув на Дениса, та аж злякався: очи як жар горять і сам розлютований мов звір який. А все розговорює його: „Будь веселенький, каже, вже тілько пять верстов зосталось; це вже наше поле“.

„Тілько пять верстов... Тілько не видно, як з ким небудь пострічаємся і мене видаси! Пропадай же ти оден!“ Та з тим словом так і повалив Трохима, і насів його.

„Бог знає... що ти.... Денисе, робиш!“ сказав стогнучи Трохим під Денисом; далі став проситись: „Пусти мене, братіку, голубчику, соколику! Ей — велике слово, — нікому нічого не скажу! Возьми собі мої всі гроші, що тут зо мною, тілько не губи душі своєї і моєї! Не сироти моїх діточок, не вбивай за живота жінки. На кого моя старенька матінка зостанетця? Братіком, батьком рідним буду тебе цілий вік звати!... Не дай мені без покаяния вмерти! Дай же мені хоть часиночку Богу помолитись!...“

„Помолисся й на тім світі!“ лютуючи як звір, казав Денис, одною рукою держучи руки Трохимови і коліном його надавивши, а другою рукою достаючи ізза халяви ніж свій; так як ні поспішає, не справитця однією рукою. А Трохим знай

проситця; здихнув і каже: „Господи милостивий!... Не несе Бог нікого, щоб хто свидітелем був моєї безвинної смерти!“

Тут і підкотилось перекотиполе од вітру і до самого його. Він глянув жалібно, тай каже: „Нехай це перекотиполе буде свидітелем, що ти мене безвинно погубляєш!“

„Нехай свидітельствує, скілько хоче! Знав же, на кого й послатись!“ казав, регочучись, Данис і, знімаючи зубами піхву з ножа, з того ножа, яким усю дорогу краяв Трохимів хліб і пропитовався.

„Господи милостивий! прийми мою душу!... Жіночко... діточки... тату...“

Денис змахнув рукою... хотів щось, регочучись, сказати... так ангел Божий, щоб не дать йому у цей час насміватись, хлинув йому у рот братовою кровю, і, принявши душу безвинного праведника, поніс її прямо на небеса.

Прибігли двоє пастухів од череди і обявили голові, що в такому і такому місці лежить зарізаний чоловік; а хто? вони з ляку й не роздивились. Голова зараз самих надежних людий послав, щоб коло того зарізаного караулили і щоб ні самі до його не підходили, і нікого не допускали, а стане хто навязоватись, або що такеє робити, або казати, то його, як подозрительного, взять і до волости

привести. Тут же написали до земського суда рапорт об такому случаї, що „скоропостижно вмерший, зарізаний чоловік, по імени і прозванию неізвістний, лежить благополучно на тім самім місці, де його смерть постигла“.

Деякі з хазяйства пішли з сел на заробітки і ще не поверталмсь до дому, та жінки їх і нічого, і нужди нема. Трохимова ж жінка й мати... що-то почувши об цім, у один голос крикнули: „Ох лишенько! це ж Трохим, певно Трохим!“ і заздалегідь стали голосити. Серце звістку подало!

Що то вже вони просили голову, щоб дозволив піти оглядіти, і коли він, так хорошенько його обмити і вбрати, а коли можна, і до дому привезти. Звісно, жіноче діло: вони не знають порядку. Голова — і недай Боже нікому і підступити, запретив, поки суд не виїде і не розвяже йому рук!

Аж ось, на другий день явився в село й Денис. Та що то одягний! Іще лучче усе собі посправляв, у чім попереду ходив. Веселий, говорливий, жартує з усіма, кого пострічає. Бачить, що люди зіходяться все до волости, і він туди. Йому й розказують, що знайшли зарізаного; а він зараз і не стерпів і питаєтця: „Щож його жінка та мати кажуть?“

„Чиї?„ — дивуючися, питає його голова.“

„Адже ви... чи хто бак казав?... що, кажуть, то Трохим?“

„Ще незвістно й ніхто з нас об тім і не думав на те, що і казати. Чи мало їх повиходило з села на заробітки? може, ще й не наш“.

„Хто ні єсть, нехай собі лежить, поки зведемо“, сказав, сміючись, Денис. „А хто зарізав, свидітелі скажуть“. Деякі молодці тут були, та аж зареготались і кажуть: „О, щоб тебе з Денисом! Вже хоть що, а латку приставить. Де ж таки в чистому полі свидітелі. Вже коли порався, так сам на сам...“

Аж ось дзвоник. Сам справник прибіг і крикнув: „Где мертвое тело?“

„На місці, ваше благородиє!“ одвіт дав голова.

„Писар! одбери понятих честних людий, возьми з них присягу і веди до тіла: я сейчас буду. Голова! іди зо мной“.

Увівши голову в хату, защепнувсь і став його розпитовати, чи нема на кого якого сомнінія, хто що казав при цьому ділі.

Голова, як мав Дениса за чесного, то й не сказав, як він був приговоривсь, і не забризькав його. І так осталось.

Підїхав і лікар: заприсягли і понятії. Справник побачив між ними Дениса і каже: Зачим же в понятії, та такого молодого парня поставили? Тут надобно добросовістних стариків“.

„Це ваше благородиє“, казав голова, „хоть і

молод чоловік, а в нас із старпиків нема такого розумного, понятливого і як то все умно розбере.“

Це ж голова казав справникові тихенько, сам усе поглядаючи на Дениса, а той і бачить. Як же справник, почувши це од голови, сказав голосно, і собі дивлячись на Дениса: „Хорошо, подавай його сюда!“ то, сеє почувши, Денис дуже поблід, а справник і примітив, і буцім і нічого.

Зібрались усі до місця, де лежало тіло; справник велів понятим свидітельствовати, чи нема боєвих знаків?...

„Та нема!“ гукнув Денис, здалеку стоячи: „Де вони будуть? Тут разом різонуто ножем, тай амінь“.

Справник замітив і це, і мовчить.

Оглядаючи, знайшли, що поли у свиті на кінцях повирізовані, і як коло того знайшли гривеничок, та і догадались, що в свиті були гроші, та винято. Як же роззули чоботи і онучи, то і знайшли зашитих аж пять золотих. Тут Денис зовсім забувся, та аж крикнув: „Бач, і не признався!“ Та сказавши це, схаменувся, зирнув, аж справник на його пильно дивитця, — так він і не знав, куди йому очи діти: заморгав, поблід, та швидче між народ... Справник ще мовчав.

Як ось настигли жінка й мати Трохимові; за ними учепився й хлопчик його по шостому году.

Ще й не дійшли гаразд, а вже жінка і пізнала, і крикнула: „Трохиме, Трохиме, мій Трохимочку!...“ і припала до його з матіррю, а хлопчик, звісно дитина, плаче, та кругом його облазить та дивитця.

Справник був повелів одвести їх, щоб не мішали діло робити, а далі й сказав: „Пускай вони його оплачуть. Кров не вода. Ми своє діло успіємо справити“. І став коло їх з лікарем, а Денис, як то привик хвастати, що все поперед усіх і усе б то до панів рівнятись, так і тепер став коло справника.

І як же то дуже голосили і жалібно приговорювали над Трохимом! Мати каже: „На кого ти мене, мій синочку, лебедику, покинув, пішовши на заробітки? Хто мене, стару, немощну догляне? Лучче б мені смерть заподіяно!“ і все таке. А жінка приговорювала: „Промов, мій Трохимочку, хоть одно словечко! Дай мені порадоньку: як мені, без тебе, з дітками бути? Промов слово, скажи, хто розлучник наш? Покажи, чи не було якого свидітеля, як тебе замучували, як ти душу Господу віддав?“

„А це, мамо, що?“ крикнуло хлопя, граючись із чимсь, що виняло з батькової руки.

Справник, почувши це, сказав Денису, що край його, надувшись та на бакир шапку маючи, стояв: „Посмотри, што там такоє, і покажи сюда“.

Денис пішов, виняв, подививсь, здрігнув увесь, зімяв у руці і кинув геть. Сам же то поблід, як стіна!

„Зачим ти бросив?“ крикнув на його справник. „Што там такоє? Покажи сюда!“

„Та це нічого, ваше благородиє! це так... бурян“, каже Денис, а самого мов лихорадка трусить.

„Какой бурян? покажи сюда!“

„Бурян, так, трава. Мабуть, як покійник умірав, так за траву вхопився, так вона в його в руці й зосталась“.

„Та какаяж то трава? покажи сюда“. Так допитувався справник, бачачи, що Денис ні з того, ні з сього, усе більш мішаєтця.

„Та так пе... пере... коти... поле...“ ледве промовив Денис.

Тут хлопя ухватило перекотиполе, що як на те прикотилось туди їх богацько, тай показує Денисові і каже з дуру: „Ось дядьку, ще таке, їх богато коло тата, вони мабуть бачили все...“ „Брешеш!“ крикнув Денис, одіпхнувши хлопця од собе, і вже не тямлячи, що й казати. Так-то вже в його Бог і розум одняв і язик попутав...

„Полно!“ крикнув справник. Говори тепер усю правду! Ти знав, що на мертвому побоїв нема, ти жалковав, що він не признався об золотих, тепер

боїсся перекотиполя! Говори, чого ти боїсся його? Розказуй, как дело було?!"

Денис і сюди і туди, і відбріхуватись би то, так справник на всякому слові так його й піймає, і тілько що покаже йому перекотиполе, то Денис так і затруситця і помертвіє. А далі — нігде дітись — і всьому повинився; за віщо, і через віщо, і як він зарізав Трохима; як той, сердешний, здався на перекотиполе; як, утікаючи відтіля, щоб обмити кров, усюди по полю чіплялось йому за ноги перекотиполе. І як би не воно тепер, та хлопя з ним у вічи прилізло, то може б ще і одбрехавсь.

„Так вот какой він бездільник!" сказав справник, а далі напав на голову, і каже: Как ти смів, голова, назначити у понятії такого ледащого?"

„Щож, ваше благородиє!" приступив голова, а за ним і всї понятії, усе старики сиві та чесні, „він у нас чесна душа — нікому нічого. Коли б усі такі були, то б і добре було!"

„Не було ж у вас, у селі, якої шкоди, і на кого думаєте?" спитав справник.

„Щож?" казали люди: „хоть часом і була шкода, так це не він. Як обиськовали, как він було де сам воровські вещи знаходив".

„Говори, признайся, твоє діло?" крикнув справник на Дениса.

Той як затрусився, і повинився у сьому, що як почав з курий красти, та бачачи, що грошики перепадають, так він і дальш; як зазнався з москалями, природженими злодіями; як, і де з ними і кого обікрав, — усе розказав; далі як і старця немошнояо зарізав, і як на других пеню зводив.

Люди, слухаючи його, так і вжахнулись, та аж об поли руками вдарили і кажуть: „Хтож на його надіявся, що воно таке ледащо? Ми думали, що од його розумнійшого, моторнійшого, і чеснійшого і в селі нема, а воно ось яке виявилось! Самий первий злодій, мошенник і душегубець!“

„Хоть люди, не знаючи, і думають про кого, що він добрий, а коли бездільничає і кінці ховає, то Бог його хоть не скоро, а завсегду виявить“, сказав справник і велів Дениса препроводить у город.

Достало ся ж Денисові Лискотуну, за всі його діла! котюзі по заслузі. Полискотав його катюга добре і спроважено до товариства, туди, де козам роги правлять.

Так-то суд Божий не потерпів неправди, і хоть кінції були заховані, так Бог обявив; і через яку покидьку? — через бурян, через перекотиполе.

Григорий Квітка (Основяненко).

7. Дідусь.

Прошу єґомостя!

— А що там?

— До хорого. Чоловік чекає.

— Най іде до дяка, щоб церкву відчинив і приладив, що треба.

Служниця замкнула двері й за хвилину чути було, як у кухні повторяла пан-отцеві слова.

За малу годину вулицею з церкви в село йшло двоє людий. Вони потопали в морі білої мряки й один одного майже не бачили так, що прохожі лишень на знак дзвінка клякали, як годиться клякати, коли священик іде з Паном Богом.

На дворі був осінний приморозок; сільське, як тісто в діжі розмішене болото, стялося й світило брудними хрусталями. Під ногами вони ломилися й видавали легенький хрупіт. Панотець почув зимно й скорив, дяк собі поспішав і що третий-четвертий крок дзвонив. Так перейшли довжезну вулицю, аж опинилися за школою біля криниці.

— То тут! — промовив дяк.

— Тут? — повторив сьвященик і відчинив ворота.

Його здивувало, що на подвіррі було зовсім тихо. Ніхто не вийшов на стрічу, не було сусідів, свояків, сільских лікарів і лікарок.

— А може то не тут? — спитав пан-отець дяка.

— Ні, таки тут, старий Скрегота хорий. Я-ж знаю.

— Ну, коли так, то ходім! — І вони увійшли в хату. У хаті тишина. Пусто, ак вимів. Лиш постіль лежить розікрита, але недужого нема.

— Гей, є тут хто? — крикнув дяк, заглядаючи до кухонки, комори й до світлиці. Ніхто не відповідав, лиш кури озвалися на поді.

— Нема-що. Підождемо...

Сіли на лаву й чекають.

А тут і сонце засвітило й мряка вже піднеслася вище хлопа. Сидять і ждуть, коли чують, на дворі якийсь крик: „Ацю! Ацю!"

Вийшли на поріг. Старий дідусь босий, простоволосий, вганяв за годованими підсвинками й на силу старався їх намовити, щоб зайшли до кучі. Але годованці, немов насміваючися з безсильности та неповоротности старого, бігали собі по цілому подвіррі і, видко, мали велику охоту заглянути в город, що був забезпечений невисоким плотом і ворітцями з ріща.

— Ацю! Ацю! — кричав старий, блендаючи худими ногами. — А до кучі, погані! До кучі!

Пан-отець дивився якусь хвилину, а там і став непокоітись.

— А що то ви собі думаєте! Посилаєте по мене, не знати нащо й пощо? Хто у вас хорий?

Старий подивився на пан-отця й кивнув головою:

— Та то я, прошу отця духовного, то я вміраю.

Пан-отцеві було того за багато.

— Що то ви собі жарти з мене робите, чи що? Вмирає й за безрогами бігає по цілім обійстю!

— А якже, прошу отця духовного? Як вийшли, то треба загнати. А то пішли би в город, або до сусіда... Ацю!

Хто знає, як довго були би трівали ці перегони, коли-б не дяк. Він поставив дзвінок і червону ліхтарню на порозі, а сам взявся помагати старому.

Годованці, побачивши таку поважну підмогу, зайшли зараз до кучі. Дідусь ще раз накричав на них і замкнув дверцята на грабовий кілок.

Аж тепер підійшов до пан-отця поклонився й каже:

— Най отець духовні будуть вибачні й не гніваються на мене! Але звичайно, вийшли, так і загнати треба.

Пан-отець змяк. Гніватися не міг, бо мав серце добре йдо людий прихильне, а в тім — гніватися не було й защо.

— Я не гніваюся, — озвався лагідно, — але все таки трудити мене, коли нема потреби, то несовісно. Ви-ж такі здорові, що в неділю сами до церкви прийшли би та висповідалися.

— Ох, Боженьку ти мій! Де там у неділю! Де, це, де! Я ось хто знає, чи полудня діжду. Я лиш на-силу діждався вас. Так мені Боже, що на силу!

— Добре на силу, — погадав собі пан-отець входячи в хату...

Старий пішов до комірки перебратися в чисту одіж. За хвилину вийшов білий: причесаний. Пан-отець не спішився. Не бачив потреби. Йому хотілося побалакати з дідусем, що був смертельно хорий і бігав по подвіррі за безрогами.

— А давно ви нездужаєте? — спитав пан-отець, сідаючи на ослін.

— О здавна, здавна. Ніби так, боліти — то мене ніщо не болить, але сила кудись поділася. Нічо її в костях не чую. І в грудях чогось так холоне. Виразно смерть.

— Ну, й якже, нікого у вас нема? Самі сидите, як пустельник? І здоровому самому нудно, а не то хорому.

— Та я не сам, прошу отця духовного, є в мене діти; добрі, добрі діти. Гріх був би нарікати.

— Добрі, а за старого не дбають.

— Дбають, отче духовний, дбають. Ще й як дбають! Ще й як дбають! Нині жадне з хати не хотіло вийти. Обступили мене тай плачуть. Але я, кажу: Чого тут плакати? Йдіть кожнє до свойого, діла мене не пильнуйте, бо ніхто мене не вкраде; а як маю вмірати, то й сам умру, без вас. Ти, Гриньку, кажу до старшого сина, йди на Змийну. Рілля готова, давно час сіяти, ану-ж прийде похорон і знову відтягнеться, а тут уже й приморозки беруться. А ти, кажу дочці, йди до міста та накупи, чого треба. Знаєш, прийде що до чого, то в наших жидів у двоє дорожше. Невістку я післав на друге село, щоби дала знати своїм, а зять пішов до отця духовного та мав поступити до теслів. Так лежу я сам, коли чую, підсвинки вийшли. Треба загнати. Підвівся я та якось, славити Бога, загнав. А отець духовні най не гніваються на мене, бо я таки на правду хорий. Дуже хорий.

Він ще раз поклонився і впевняв про свою хоробу.

— Ну, якже, й вам не прикро самому? — питав пан-отець.

— І не лячно? — додав від себе дяк.

— А чогож би лякатись? Нікого не вбив, ні-

кому віку не вкоротив, не обікрав. Пережив своє тай треба забіратись. То так, як той робітник. Зробить роботу тай, гайда! до дому. Та чи то мені не час? Уже другий місяць, правду сказати, хліб святий марную. Десь тая сила втікла, нічо не годен робити, а за дурно хліб дітий їсти якось не добре. В горло не йде. От славити Бога, що конець. Чого мені боятись? Дітий випровадив на люди, вивінував, розуму навчив, чого ж більше і треба? Нема мені нічого боятися.

— Можемо починати, — обізвався священик, зворушений словами старого.

— Починаймо в імя Боже, — відповів дідусь і перехрестився тричі.

* * *

Що лиш пан-отець вернув до дому й забірався снідати, як із дзвінниці озвався дзвін: бам, бам, бам!

Старий Скрегота помер.

Богдан Лепкий.

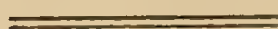

8. Бузьки.

Бузьки вертали з вирію, з далекого полудня... І чим більше зближались вони до любої, рідної країни, тим веселійші ставали, тим більше спішились, тим бадьорнійше краяли воздух своїми крилами.

— Ось-ось, ще трохи, і розстелиться перед нами наша рідна, північна країна! — здавалось, немов говорили до себе в тім великім поспіху.

І та рідна країна вкінці розстелилась перед ними, наче красний, у веселі цвіти тканий килим... Сонце любо всміхалося з синього неба, посилаючи на землю тепле, благодатне проміння. Під тим проміннєм леди розтаяли, а річки весело грали, мов малі діти жибоніли, тулились до більших рік і плили все дальше до моря. Біла скатерть снігу уступила з піль і лугів, а очам бузьків показалися широкополі лани, що зеленіли густим руном озимини жита-пшениці, прополоскані теплим весняним

дощиком. А по полях, мов ті мурашки, заходяться коло весняної роботи хлібороби. Одні орють вигейкуючи на сиві волики, другі сіють, з розмахом викидають зерно в сиру землю, й усі раді й усі веселі, оповиті надією на добрий урожай... Здовж річок і рік тягнуться просторі луги-долини й ніби всміхаються до бузьків, ніби запрошують до себе, щоб на них відпочили, погуляли. І лісів видно багато: одні зелені соснові бори, другі чорні — стоять, про щось шепочуть стиха між собою, вигріваються на сонці. А серед тої ріжнородности видніються порозкидані села, хати, на весну свіжо повибілювані, окружені садочками... Ось ще не довго і темний ліс розівється, зазеленіє, загуде могутню пісню і луги зазеленіють, зацвитуть лотачем; зацвитуть садочки по селах, широкі поля заколишуться зеленим збіжжем, наче теє море — й тоді буде раз гарно! Тоді буде ще любійше, ще веселійше, мов у раю!

О, ти рідна країно! Як у тебе красно, як у тебе солодко, кілько в тебе простору! Є де, дякувати Богу, жити, є де подітись!

І бузьки раді вітають рідний край зпід небесної синяви, крутяться колесом, немов танцюють з великої радости, весело клекочуть...

— Та, летім, летім чим скорійш до батьківского гнізда, до рідної стріхи!

І бузьки прилетіли до рідної стріхи, заклекотали весело, закрутились колесом, з розмаху сіли на рідне гніздо й стали цікаво розглядатись по ріднім обійстю, стали його вітати після довгої розлуки...

— І ось нас маєте! — здавалось, немов говорили вони, — і ось ми знову до вас прилетіли, місця родимі, бо злітай світ здовж і поперек, то ніде таки нема так добре, як у себе дома на ріднім гнізді... А ти, господарю, вийди-но з хати, най ми тебе повітаємо та подивимось, чи ти здоров, чи твоя жінка й діти здорові, чи щасливі, чи веселі?...

Та з хати якось ніхто не виходить, на подвіррю не видко ні людини, ні худібки, ні навіть домашної птиці; глухо і пусто довкола, начеб хто віником замів ціле обійстя... Плоти пооблітали, а господар чомусь то їх не городить, не ладнає; у хаті стіни також пообпадали, а господиня їх не ліпить, не білить, на подвіррю малі діти не граються на сонці, не витають веселим криком бузьків, давно сподіваних віщунів весни. Пусто, тихо, мов ангел смерти перелетів недавно через те обійстя.

Бузьки розглядаються здивовані й чим раз більший острах і якийсь смуток їх огортає...

— Гей, господарю! та де ти подівся враз зі своєю родиною? Чи ви часом, Боже борони, не вимерли через зиму?!...

Прилетів маленький воробчик і розяснив бузькам цілу річ.

— Не вмер ваш господар, та не бачити вам його більше. Гей, було йому, братчики рідненькі, тут дуже тяжко жити: хліба не було ні шматочка, а в коморі ні жмінки муки, ні одної крупочки, ні одної пшонини, та не було чим жити, не було йому чим діточок годувати, а ще до того не було в що вдягнутися, ні чим хати огріти. Бідував наш господар зі своєю родиною, голодував, а вкінці побачив сердешний, що йому тісно в віднім краю, що йому прийдеться тут з голоду вмерти, тай покинув рідне гніздище, всього відрікся... Забрав жінку, забрав дітий тай потягнув з другими сіромахами, такими, як він, у далеку, непевну чужину, за високі гори, за широкі моря й уже він більше не вернеться до дому, а в тій пустці мешкають тепер сови й лилики. Ось яка новина, братчики рідненькі!

Бузьки похилили голови, опустили крила й тужно й жалібно стали клекотати...

Тимотей Бордуляк.

9. Сестра жалібниця.

Досить часто навіщує в цих часах мешканців Европи страшна слабість, що її зовуть холєрою азийською, тому що до нас заходить з Азиї знад Ґанґесу. Люди її дуже бояться, бо вона пориває множество людських жертв, із броять ся проти неї до завзятої боротьби, в котрій являються лицарі й герої, що за одно з лицарями та героями воєнними заслугують на подив і вдяку у потомности. В Росії, де та страшна пошесть найгірше лютилася, заслужили собі на лицарську славу сестри-жалібниці, т. є. женщини, що з незвичайним пожертвованнєм і нараженнєм свого життя на найбільшу небезпеку несли свої щирі услуги недужим, не надіючися за те ніякої для себе заплати. Тому один росийский лікар каже справедливо про них, що вони сущі Христові сестри.

Про одну таку праведну душу ось що розказує той лікар:

Що тілько появилася пошесть у Росії, утворили скрізь по повітах такі санітарні відділи, що складалися з лікаря, хірурґа, помічниць та помічників під проводом лікаря; ті відділи звалися летючки. Одною такою летючкою управляв той лікар, а між помічниками його була сестра жалібниця, що на імя ій було Ніна. Вона була з панського роду, ще дуже молода, доволі просвічена, а щира така, що її душа, серце, думки були наче на долоні. Не знати, яка причина привела її в жалібниці, але відай це була потреба її чистого серця; бо, як пізнати було з її поступків, так усі її сили підлягали одному високому змаганню: працювати скрізь і завсіди на других, а не на себе. У неї не було слідно ні жалю за чимнебудь минулим, ні нарікання, ні страху, ні сумовання, ні радощів, навіть надії на ліпше для себе; вона була зовсім задоволена з життя свого, яке посвятила цілковито для терплячих.

Оттака вдача зробила з Ніни взорець сестри-жалібниці, бо вона сполучувала в собі незвичайну ревність в боротьбі з недугою і без краю ніжну прихильність до недужих та дбалість про них. Вона йшла до кожнього недужого, хоч би незнать на яку заразливу слабість занепав, а прийшовши, не цуралася при ньому ніякої роботи й усяку звинно робила. І в такі години вона ставала наче

не своя, немов перероджувалася. Маленьке, й буцім байдуже лице Ніни, якось горіло, очи її займалися якимсь лиском, округ чола сияв якийсь чарівний німб. Просто не людина вона тоді була, а втілений ангел; ангел життя зісланий Господом, боротися з з ангелом смерти.

Отже зразу був я, — оповідає лікар, — з моєю летючкою в селі Горовім. Скоро ми там приїхали, день-два — оглянули село й сумежні хуторі, я й кажу: тут холєри не буде й робити тут нічого. Село хоч велике, але всі обставини добрі: стоїть на горі, на просторі; ґрунт тут пісок; вода в трьох криницях, чиста та погожа — гарна вода. Двори у людий великі, чисті, садків чимало, вулиці широкі, без смітників; але головна річ от у чім: люди чепурні, охайні й з достатками — а в тім і вся сила!

Просиділи ми там дванацять день, а не маючи що робити, постановили переїхати на інше місце. Аж ось прибігає гонець та привозить телєґраму, щоб чим швидше переїздити в Киселівку, бо там велика холєра.

Киселівка — це жидівська хліборобська кольонія. Бачив я по степовій Україні всякі кольонії, бачив по світах всякі людські житла; алеж доки не побачив Киселівки, доти нічого й похожого не спромігся би виобразити собі! Отже в Киселівці нема ні однісінького вдатного до роботи чоловіка; самі

тілько каліки, слабосильні діти, хлопці підлітки та жіноцтво з дітьми. А деж робучі чоловіки? Ба! де: розлізлися по всій Україні; одні фірманять, другі крамарюють, треті по великих містах ремісникують; а до Киселівки навідуються в ряди-годи, на свята, або просто на спочин.

Які мешканці, такі й їх житла. Хатки тісні, кривобокі, обідрані, стріхи пообвисали; шибки на половину повибивані; дворів нема, бо хати не то що не пообгороджувані, а часто обхідчасті, мов самітний курінь чабана серед степу.

З немалим трудом знайшли ми конець села опущену хату, в котрій що йно вмерла самітна вдова; от ми тут станули кватирою, перевівши попереду докладну дезінфекцію. Обійшов я потім із Ніною усіх недужих. У цілім селі розгостилися на добре всякі можливі заразливі недуги, а найбільше голодний тиф.

— Ну, — кажу я до Ніни, — тут є коло кого рук доложити!

— Дійсно, — промовила вона, — над селом, здається, тілько й вітає що сама смерть. Але будемо боротися.

Цілу ніч Ніна не спала, лиш провела її на роздумуванню й молитві, так нетерпеливо ждала дня, щоби чим швидше забратися до діла. Другого

дня, ще сонце спало, як я встав, — Ніни вже не було, чим світ поспішила до недужих.

Так працювали ми вже місяць і підратували нещасну Киселівку. Оттоді то, а найбільше через перший тиждень нашої праці я запевнився, яка то незвичайно людяна, дійсно свята душа ота жалібниця. Де була найбільша небезпека, де можна було найлекше набратися зарази, туди саме вона йшла — та ще як ішла! Ішла до недужих як лицар на війну — тільки не боротися з людьми, розносячи між людий смерть, але навпаки, боротися зі смертию, тим найлютійшим ворогом чоловіка, щоб їй не дати поглотити ані одного житя людського. Хтож се годен розповісти, яка хмара гризоти і розпуки обгортала Ніну, коли усі наші заходи показалися безсильними супротив смерти. Затеж і не сказати, як вона раювала-раділа, коли хорий видужав.

Дивлячись на її працю, очам своїм не йму було віри, як її орґанізм виносить таку силу праці; де у неї снага береться! Я було обійду кілька хат з недужими й так ослабну, що, як ляжу, так не спроможуся й ногою двигнути; а вона хоч скілько працює коло недужого, а скінчить із ним, зараз до другого, й не видно було на ній утоми. Хоч як було придивлятися їй, ні одною рисою не покаже, вона, що їй тяжко: бачиш було перед собою дивну-

предивну людину, що про ніщо більше не думає, як лиш про недужих та про голодних киселівських жидів.

Алеж під конець третього тижня її не пізнати було, так дуже знемоглася. Я почав її благати, щоб спочила.

— Побережіть, — кажу, — себе, не переводьте марне свого життя.

— Ні, — відповідає вона спокійно, — такою працею не переводиться життя. Як поїду звідсіль, отоді спочину.

Тим часом прийшов приказ, щоби летючку розпустити та, обїхавши околицю, вертати до міста. Я так і зробив, а Ніна лишилася ще при кількох недужих, що не вспіли ще піднестися на ноги, та вже за моїм поворотом я мав жалібницю забрати з собою у місто.

Недовго тревала моя об'їздка, а несупокій о полишену самітну жалібницю прискорив мій поворот у Киселівку. Приїхавши, навідуюся до війта та питаюся про сестру-жалібницю. Війт каже, що її вже другий день не бачив, але вона нікуди не від'їхала, бо коний із села не брала. Тоді я поїхав чим скорше до хати, де була наша кватира. Хата була зачинена; я думав, що Ніна по премногих трудах уживає тепер відпочинку, та не хотячи перебивати їй спокою, поглянув через вікно.

Як поглянув так і не стямився — затремтів увесь, захитався, так на приспу й присів, наче мені хто косою ноги підтяв.

Мій товариш хірурґ глянув на мене й догадався; зирнув і собі у вікно та прожогом у двері. Я зібрав усі сили й пішов за ним.

Входимо у хату — Ніна лежить мертва посеред хати; знати було, що померла сеї ночи на холеру.

Не було що діяти — поховали. Усе село збіглося оплакувати добродійку, що всім спішила на поміч, а її саму нікому було ратувати, нікому було навіть води подати. Так самітною, без людської помочи, полягла велика трудовниця! То була в Киселівці послідна жертва холери.

Олександер Кониський.

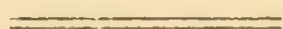

10. Дурисьвіти.

Доводиться селянам їздити у великі міста, у Київ, Одессу — чи то на прощу, на богоміле ніби-то, чи по інших яких справах і користуються з їх простоти та несвідомости пройдисвіти та злодюжки, щоб обікрасти, їх, або іншим яким способом видурити в них гроші.

На Поділю купували селяни у пана землю. Не так уже й багато тої землі було, десятин з півтораста, та при такій тісноті земельній, як тепер стало, то й се шматок чималий. Купували громадою тай розкинули, як і хто там був записався: хто на три десятини, хто на пять, а хто багатійший, то й на більше. І була така умова, що на завдаток мають люди дати панови по десять карбованців з десятини, а як уже зроблять „запродажну“, то знов таки по двайцять карбованців з десятини, а тоді вже мали взяти позичку у банку й до решти сплатити панови.

А виїхав тим часом той пан в Одессу й така була умова, що завезуть йому люди ті гроші й там таки, в Одессі тій, запродажну напишуть умову.

Отож і склали люди той завдаток, тих півтора тисячі, тобто по десять карбованців із десятини, вибрали двох поважних господарів, письменних та тверезих, Івана Сороку та Матвія Гончарука, написали їм довіренність від себе, дали гроші тай виправили до пана в Одессу.

От поїхали ті люди. Та сталася їм така пригода: вже перед самою Одессою занедужав Сорока, чи з'їв чого несвіжого, чи води може нездорової напився, чи хто його знає чого. Взяли його кольки в животі, спав так із сили, що й сидіти не може.

Клопіт тай годі.

Приїхали в Одессу. На превелику силу зволік Гончарук хорого Сороку на повозку та повіз у якийсь заїзд: він уже був раз в Одессі, то знав той заїзд.

Було вже над-вечір. Напоїв Гончарук хорого товариша чаєм, сам попоїв дечого, що з дому взяли з собою тай полягали спати.

Вранці Сороці ніби полегшало, тільки охляв він так, що на ногах не встоїть.

— Хиба вже так зробимо, куме, — каже Гончарук, — піду я, пошукаю пана, справлю з ним усе як слід, а як уже треба буде в нотаря підписувати

умову тую, то заберу вас на повозку, повезу туди, підпишемо тай гайда до дому.

— Як так, то й так, — каже Сорока. — Бо я таки не здужаю ходити з вами.

Взяв Гончарук гроші й пішов шукати пана. Іде тай питає дорогою людий: де тая Надеждиньска улиця? Там той пан мешкав. Питає одного, другого, справляють його люди куди треба, аж один якийсь молодий, огрядненько, по паньски вбраний й каже йому:

— Ще далеко, чоловіче. Я у той бік іду, то покажу, де.

Пішли разом.

— А виж кого там шукаєте? — питає той молодий.

— Пана, — каже Гончарук, — такого-то.

— Справу яку маєте?

От Гончарук взяв тай розказав йому все, по щирости: що землю купують вони, що приїхали завдаток платити, умову писати, що занедужав товариш — усе чисто розказав.

— Добре діло робите, — каже молодий, — що землю купуєте. Щасти вам Боже. Тепер без землі селянинови — що рибі без води. А звідкіля будете?

— Зо Слобідки, — каже Гончарук, — що коло Крутик. Може знаєте?

— А якже — каже той молодий, та зрадів ніби. — Якж сам із тих сторін. У Крутих бував.

Зрадів і Гончарук, що на земляка натрапив. Ідуть далі, балакають.

— А знаєте що, земляче, — каже той молодий, — зайшлиб ми у пивну та по кухлику пива випилиб. Спекаж така!

А спека й справді була: після Спаса оно діялося.

Не хотів Гончарук гаяти час на те пиво та ніяково знов землякови відмовити.

— Ніколи, — каже він, — часу шкода...

— Та сеж одна хвилинка. Ось тут, у холодочку. Ходім. Я вас почастую.

Зайшли. Звелів той молодий подати пива. А коло вікна за столиком сидів якийсь пан, здоровий, з чорною бородою, добре, по панському вбраний й собі пє пиво. Той молодий, побачивши його, зрадів дуже.

— О, Іван Іванович, — каже, — а ви тут що робите?

— Те саме, що й ви, — каже той.

Підійшов молодий до бородатого, поговорили щось проміж себе. А тим часом подав хлопець пиво.

Молодий вернувся до Гончарука, налив склянки, почастував його. Поки вони пили те пиво, той бородатий встав і пішов до дверий.

— Ви куди? — питає молодий.

— У банк іду, — каже бородатий, — гроші несу.

І пішов.

Випили пиво, молодий розплатився й пішли вони з Гончаруком далі. Пройшли з кілька улиць.

— Ось уже зараз і Надеждиньска буде, — каже молодий.

Коли це бачуть — біжить проти них той самий панок бородатий, що у пивній був, — переляканий такий, задиханий.

— Ви сею улицею йшли? — питає він Гончарука й молодого.

— А сеюж.

— Отсе тільки що я сюди пройшов тай гроші свої загубив... пять тисяч... Ви знайшли?

— Ні, каже молодий. Ніяких гроший ми не бачили.

— Пять тисяч! — жахнувся Гончарук. Таїі мимохіть лапнув себе за кишеню, де був його гаман з грішми.

Гаман був у кишени.

— Не може бути, — каже той бородатий. — Крім вас ніхто за мною не йшов. Ви мусіли знайти.

— Та ні, паночку, — каже Гончарук, — їй Богу не бачили ми ніяких гроший. Біжіть далі, шукайте, поки час.

— То ви знайшли! — сердито сказав бородатий

панок молодому та вхопив його за груди. Слухайте, віддайте, бо то не жарт! Пять тисяч!

— Чи ви здуріли, Іване Івановичу? — каже молодий. — Як би знайшов, то віддав би. Хиба я злодій який? Ось отсей чоловік бачив, то мій земляк.

— Таки не знайшли, пане, — заступився Гончарук, — ні вони, ні я.

— То значить ви підняли! — причепився той бородатий до Гончарука тай лап його за груди.

— Ото напасть якась! — каже молодий. — Згубив гроші чоловік тай з глузду зсунувся, до чесних людий чепляється.

— Тож пять тисяч! — хрипким голосом репетує бородатий.

— Знаєте, — що каже молодий. — Як що ви нам не ймете віри, то зайдім сюди, ось у сей двір, то ми вам повивертаємо свої кишені й ви перевіритесь, що ваших гроший у нас нема. У мене своїх карбованців десять, а отсей чоловік має свої, тисячу, чи скільки там, не знаю.

— Півтора тисячі, — каже Гончарук.

Зайшли у якийсь двір. Гончарук добув гамана, показує.

— Ось мої гроші, там таки й папери, довіренність.

А сам вивертає всі кишені.

Переглянув той бородатий Гончаруків гаман, подивився у папери, а далі віддає йому все тай каже:

— Коли ваші, то й беріть собі. А деж мої гроші?

А тим часом і молодий панок повивертав свої кишені.

— Нате, дивіться, — каже.

Бородатий тільки руками сплеснув.

— Біжіть, — каже молодий, — не гайте тут часу, може ще знайдете свої гроші.

Вийшли на улицю, пройшли трошки.

— Ось вам і Надеждиньска, — показує молодий праворуч, — а мені у сей бік треба. Бувайте здорові, земляче.

— Бувайте здорові! Спасибі вам, паночку, — попрощався Гончарук.

Повернув праворуч тай пішов шукати того дому, де їх пан поміщик мав стояти.

Шукає, питає — ніяк не знайде. Підійшов до городового.

— Чи не знаєте, будь ласка, де тут пан Васьковский живе?

— Так не скажу, — мовить городовий, — а як скажете, в якому нумері, то знайдемо.

— Та ось у мене записано, — каже Гончарук, — № 26, Надеждиньска улиця.

— Овва! каже городовий. — Та ви всамперед

підіть на Надеждиньску улицю, а тоді вже шукайте того нумера.

— А сеж хиба не Надеждиньска? — здивувався Гончарук.

— Се Пушкиньска. А Надеждиньска далеченко. Ось у той бік ідіть та йдіть, там далі спитаєте...

— Що за мара? — здивувався Гончарук та аж руками розвів.

— А ви не тутешні? — питає городовий.

— Та не тутешній. А ото диво: тут панок один водив мене — земляк ніби мій — тай сказав, що отсе Надеждиньска.

— Брехав ваш земляк.

— Нащож йому було брехати? — дивувався Гончарук. — Яж його не просив — сам він казав. що до самого міста доведе. Ще й пивом частував

— То ваш знайомий? — питає городовий.

— Та ні, уперше його бачив.

— І так, незнайомий, пивом вас частував

— Еге.

— Ой, глядіть, дядьку, чи не шулик то був одеский, — каже городовий. — Чи не витягнув він у вас гроший часом.

Гончарук лапнувся за кишеню.

— Ні, гаман є.

— Ану, подивіться у гаман, — каже городовий.

Гончарук розкрив гамана.

— Мати Божа! Гроший нема!... — скрикнув він.

У гамані були тільки папери й довіренність, а гроші як язиком злизало...

Модест Левицький.

---

11. У полонині.

(Спомини старого вівчаря).

Ти гадаєш, небоже, що то мала робота сімсот овець! Атже то живе, атже то кождий свій розум має. Не великий розумець — звичайно німина — а все таки такий, як Бог йому дав. Ади, в ліс зайде, чи в полонину, то все держиться купи. Не розбігається одно туди, друге сюди так як рогата худоба. А все купкою.

А медвідь злодій тільки й чекає на те. О, він також має розум! Ще й який! Не даром вуйко пан Кулаковский! Сидить за колодою й чекає, аж цілий гурт овець увійде між виверти, а тоді тілько скік і має їх усі, як у стайні. І всі видусить до одної. А вони біднятка вже навіть не бегечуть, тілько зібються в купку й чекають тихо своєї смерти.

Палиця в руці, цівка через плече, сопілка за поясом — так я, небоже, що рана вирушав за вівцями. Три пси — цу-цу! На перед турми один, а два по боках, а я з заду. Іду тай постоюю. Овечки

як рій пчіл розсипалися по зеленому. Чорна купка, біла купка, чорна купка, біла купка. Тут ущипне травку, там ущипне тай далі тай далі. Не пасе так, як худобина, тільки щипле, як дитина, ніби бавиться, ніби поспішає десь кудись. А передом барани, коменданти. Турми не треба загертати, тілько їх. А бирь-бирь! А дря-у!

А гарно там у нас у горах, у полонині! Ой гарно! Делікатно!

Гарно там у нас! Ой Господи! Досить чоловік наймитував, гірко бідив, на чужих робив, а про те не жаль згадати. Вийдеш у полонину — зелено довкола, тільки головатні тулять до землі свої білі головки, мов цікаві очи визирають зпоміж трави та моху. Холодно. Вітер тягне. Дихаєш широко повними грудьми. Все довкола пахне, все так і дихає на тебе здоровлєм і силою. В низу ліс оперізує половину чорною стіною, а над тобою підніма́ється круглий шпиль гори. Тихо довкола, тілько вівці шелестять у папороти, десь колись пес гавкне, зелена жовна застукає в лісі або закричить вивірка. А я йду собі помалу, стану, сопівку зза ременя, як не заграю, як не задрібочу, як не заведу думки, аж серце в грудях підскакує, або сльози на очи навертаються!...

Го, го! Вуйку-небоже! То так не йде! Одна вівця, то ніби нічого, але нині ти зарізав одну,

завтра зарізеш дві, а позавтра передусиш мені пів турми. Ні, небоже! Такої згоди в нас нема! Ти гадаєш, що я цівку тілько на пострах ношу? Го, го! Вже я віджалую ночи, вже я засяду на тебе в тім виверті! Вже мені одно, смерть або житє, а з тобою мушу зробити справу!...

Злодій вуйко! Три ночи вимучив мене! Мабуть занюхав письмо носом — не приходив. Але не мене здурити! Вже як хоч око виїми. Вітер стогне у верхівях смерік. Потік шумить у низу, а я скулившися серед коріня величезного виверту, цівку при оці, сиджу, чекаю надслухую. Вже чую, що йде, знаю, що мусить надійти по при мене і сиджу, дух у собі запираю. Хрусь-хрусь — уже близько. Витріщаю очи — суне мій вуйко, мов копиця сіна в темноті. Морду підняв до гори, вітрить, суне звільна, обережно. У мене очи мало з голови не вискочать, так призираюся, щоб вицілити йому просто під ліву лопатку. Нараз він став, голову на бік — фукнув. Занюхав порох. Обертається на місці, щоб дати драла — й в тій хвилі бух-бух! З обох люф по льотці так і впакував. Навіть не зіпнув вуйко, мов від грому гепнувся на землю. Але то лише хвиля була така. За хвилю він зірвався з землі, рикнув, звівся на задні ноги тай просто до мене. Видно не дістав у саме серце. Я вже сиджу, не рушаюся. Втікати нікуди, набивати не час.

— Ну, — думаю собі, — коли я кепско трафив, тілько задрапнув його, то буде по мені. А втім — Божа воля. Раз мати родила.

Та поки що буде — маю ще сокиру за ременем. Сплюнув я у жменю, вхопив сокиру, перехрестився, поправив ноги, що були сперті на двох коренях, плечима оперся о сплетене коріняче виверта, що, мов стіна, стирчало до гори, закусив зуби, похилив голову в низ, щоб бачити добре тай жду вуйка. А він уже ось-ось. Хапається лабами за корінє, нюхає і ричить, так ричить, мов розгніваний пяниця, що не може сказати слова розумного, тілько чує, що лютий й ричить і пхається наперед. Ось він занюхав мою ногу тай досягає її лабою. Так немов би опік мене кропивою, не гірше. І в тій хвилі вістрє моєї сокири по сам обух утесалося в вуйкову голову, розчерепило її до тла. Він ще раз застогнав — так тяжко, так жалібно, мов грішна душа на муках і повалився до долу, щез у непрозорій пітьмі, в ямі під вивертом. Я й сокири не встиг виймити, таки з ним покотилася в низ. А тоді, як не скочу з виверта та хащами, та на плай, та лісом, та на поляну, та понад яр, яливцями — одним духом опинився на полонині коло кошари.

Стукаю.

— То ти Паньку? — питає бац із середини.

— Та я, отворіть.

Устав він, засвітив ліхтарню, отворив.

— Ну, що?

— Та нічого, — кажу.

— Був вуйко?

— Та був.

— І пішов?

— Ні, не пішов.

— А деж?

— Лежить.

— Що, ти? — Бац не договорив. — Ой, любойки, а тобі що в нозі? — скрикнув.

— У нозі?

Я й сам не знав, що мені в нозі й тілько тепер, поглянувши, я побачив, що весь ходак і вся онуча й вся волока — кровава й кров заливає сліди. Раз, однісінький раз мацнув мене вуйко по нозі й відразу продер і ходак і онучу й ногу, то я зомлів — крови богато витекло. Але бац, спасибі йому, вмів примовити, спинив кров, приложив якоїсь масти й за тиждень я був уже здоров. А вуйка на другий день знайшли неживого з моєю сокирою в головицу.

Іван Франко.

---

12. Ледащиця.

I.

Пані наша була не перволіток, тай не яка стара; а з себе була висока, огрядна, говірки скорої, гучної. Вбиралася шпетненько — шнурочок до шнурочка, гапличок да гапличка. Ходить, було, як намальована.

І в кімнатах було у нас гарно: вичищено, вилощено, покрашено — і кріслечко і столичок, усе як слід, по панськи. Було пані камяних цяцьок понаставляє, чарочок, мисочок із зеленого, з червоного скла. Був у неї й собака з міді кований і зайчик черепяний, мережані ушка. Все те ні до чого, а в купі воно блищить і на очі навертається і рябіє — аж бє. А найдорожча штука — висів у неї на стіні пан мальований, — чорнявий, як жук, а хмурий, як ніч, з золотими перснями на руці, — її батько покійний, князь вельможний. Хто, було,

не прийде до панії з гостей, кожному пані оповістить: — „Се мій татонько покійничок!

Знала вона, як із ним поводитись, як заговорити, як глянути, зітхнути. Прийде який небудь бідолах, то вона йому гучно говорить: — „Се мій батько — князь!“ — Другому, пихатому, багачеві, зітхаючи: — „Ото, як мій батенько живий був, — ось із його мальовання — не знала я біди!“ — А третьому, щирому й молодому хлопяті: — „Що, — каже, — те світове — і вельможність і багатство? От був мій пан-отець — князь, великого чину дійшов“...

От же то сяк, то так, а кожному розкаже, що вона князька дочка. А про те не згадувала, як жуковатий князь прогайнував усю батьківщину, зоставив їй тільки будинок невеличкий у місті з садочком і двором, бо то була її материзна — того того вже не зміг прогайнувати.

Чотирі кімнаточки було кругленьких у тім будинкові, створчаті вікна, рундучок із піддашшем. За будинком садочок густий, старий вже. Зелений двір травою високою поріс; од воріт дві стежечки по йому бігло узеньких: до будинку одна, друга до хати. Серед двору гілляста яблуня стояла.

Половину будинку пані оддавала якимсь паничам під найми; ще й столувала їх, — з того й жила

небога. А чоловік її десь далеко служив; ми його й не бачили. Тай панії було байдуже.

Паничі скучати їй не давали: що дня, що вечора з нею бавились, то в карти грали, то пісеньок співали...

Не гадки нашій панії по такому життю!...

II.

Мене їй подаровано. Я родом із Глущихи; була колись Іванківських панів... Жила я в батька-матері. — Боже мій милий! Тепер спогадаю, як то жилось тоді мені! Оженився наш пан і взяли мене на вслугу до молодої панії. А вона, ся вже моя пані, у пригоді якось їй ставала. Гостює, було, місяць, або й більш, догоджає їй. От, як стала вона жалкуватись: — „Що мені робити? Нема слуги! Чи не дасьте ви мені яку з ваших?“

— Чому ні? Беріть собі, котру схочете. — То вона і взяла мене і завезла з собою од роду мого, од родини. Без мене й батько й мати померли; без мене рід увесь перевівся. Зосталась я сама одна у світі.

Жила я у панії років з пять. Спершу я сама була у неї, а далі, як уже столовників завелося багато, пані взяла свою кріпосну молодицю з дочкою. Доти пані їх держала у якихсь приятелів

своїх, бо в неї, окром сього двору, не було ні садиби, ані кроку землі своєї: усе спродане, — тільки отсю молодицю з дочкою до вслуги їй придано. Князь то так, пан-отець її вельможний, похазяйнував. Далеко десь були вони завдаті і довго пані виважала, поки зважилась їх до себе забрать. А вони ще якось були з вільного роду, козаки, чи що, якось то ними князь той жуковатий неправдою завладав: то й опасувалась небога держати їх у місті, щоб не збаламутились за вільність проти неї, зайшовши у ради, в совіти з городянами.

Молодиця звалася Чайчиха Горпина, дочка — Настя. Не великомовна була та Чайчиха, не привітна: якась хмара повила її на віки. Чи пані свариться, чи бє (бо хоч пані й не зла була, а все часом попобє), чи там спідницю дарує, або хустку, — Чайчиха прийме усе мовчки й одійде. Роботяща, покірна людина, здається, з неї, поки не глянеш на ті брови здвигнуті, чорні, на ті очі ямкуваті, огнем блис котючі.

Якось було мені смутненько. От я й плачу собі, сидючи на лавці. Звісно, чоловік і в щасті, то часом смуток обіймає, — не то, що нам. Воно кажуть: привикнеш!...
Ні!... Втомишся терплючи, то й здається тобі, що все тобі байдужо, — та разом прокинеться лихо. Часом одно слово... А що ви думаєте? Часом бійку

забудеш у годину, а якесь там слово гіркее вразить тебе до самого серця, — місяці, роки памятатимеш.

Сумно мені було і перемовити щире слово жадалося. А Чайчиха коло печі порається. — „Горпино! — кажу, — ось я журюся, я плачу, а ви все однакові. Так вам, мабуть, Бог дав!... Певно, що й ви лихо знаєте?“

Вона скинула на мене чорними очима, немов питала, яка в мене думка, тай одказала:

— Чому ні?

— Господи! — кажу знов, — як я колись молодого віку жила в батька, в матері!...

— А я, — каже, — вік ізвікувала, усе тягаючись по чужих дворах.

Тай змовкли ми.

— Ви сиротою зосталися змалку, Горпино? — знов питаю.

— Ні, мене взято з сем'ї маленькою. Батька й матір ледве зазнаю. І вони чи познали-б, у послі мене побачивши!... Та не бачили — вмерли.

— А чоловік ваш, небіжчик, звідки був родом?

— З того села, де я жила з панами, з Горійовки. Дворак був.

— І довгенько ви жили з ним?

— Пів року.

— Господи! І не нажилися! Що-ж то йому за лихо сталося?

— Спянчивсь і вмер.

По сім слові вийшла з хати і вже ніколи я до тієї речі з нею не верталась.

III.

Було над вечір одробимось, пані куди в гостину піде, — сидимо коло воріт. То з тим перемовимо, то з другим, — спитаємо, привітаємо, а Чайчиха мовчки сидить. Настя щебече з сусідчиною. Жила проти нас міщаночка; сирітка була, Кривошиєнкова звалася. Така славна дівчинка була! Очі в неї були ясні, коси довгі, великі, чорнорусі, а личко — як яблучко. Було, як не побачиш, весела собі, щебетлива й голосочок був у неї — наче струмочок прудко біжачий. Дуже вони з Настею любилися: як сестри рідні — все було в купці. Діла не багато в Насті: що тоді вона тільки з дітей виходила; от собі й щебечуть щебетушечки. А Горпина все сама, все мовчить.

— Горпино! — кажу, — чому ви хоч із дочкою своєю не поговорите? Веселійш вам було-б...

— Яка ще з нею мова? Вона ще дурна, нехай перше розуму дійде.

— А на мене, — говорю, — то я-б і з малою дитиною розмовляла. Нехай мені спочує, аби хто! Свої думки-гадки повимовляю, поплачу...

— А дитина, то пятому, десятому оповіщатиме, яке ваше горе... На те воно молоде в Бога!

— Що-ж, — кажу, — добрий чоловік пожалкує!

На те мені Чайчиха нічого не відказала.

А дівчина була в неї хороша, як квітка. І така вона була якась палка, чующа... Вже було як зажуриться чим, то аж занедужає; як же весела — що то за жарти, що в неї за пісні, за вигадки!... Шамка, легка, станом струнька, волосом чорнява, а що вже очи! Там були такі, що й без мови говорять. От иньше, то поплаче собі тихенько, зітхне, тай годі; а весело — всміхнеться. Ні, воно було у горі, то сльози виплаче, у радощах — сміх висміє. Що спочує, то з самої душі, з самого серця, щирого киплячого... От і росла вона, виростала.

IV.

А Чайчиха, що далі усе вона хмурнійша — от от мов хмара чорна. І замічати я стала, що вона почала кудись ходити. У вечері пізно якісь до неї люде приходять і довго вона з ними говорить. Я собі мовчу мовчу, в неї не питаю. Коли одного-дня

— бачу, іде у двір чи москаль, чи хто його зна, — з червоним коміром, такий пикатий, усатий і питає, чи дома пані? От я кажу: — дома. — А сама — зирк. Горпина стоїть на хатньому порозі, біла як хустка і проводить того москаля очима.

Я аж злякалася. До неї: — „Що вам, Горпино?“ — Вона тільки рукою махнула.

Оддав той москаль бумагу якусь панії. Вона-ж як прочитала, розгнівалась, стрівожилась. Написала щось і дала тому москалеві. Він поніс. Незабаром прийшов якийсь нан-черевань і стали вони у двох із панією радитись. Пані так і сипле словами і хусточкою очі обітре і руками сплесне. Дала йому гроші. А він усе слухав, брови піднімаючи та по кріслечку нігтями стукаючи. Гроші взяв і сховавши в кишеню: — „Не бійтесь, каже, нічого не бійтесь!“ — Пані йому дякує, до воріт проводить і там дякує. Прихожу я тай розказую Горпині.

— Що се таке?

А вона тільки зуби спинила, та простогнала ніби: — „Знала я знала!“

Я нічого не розумію. А тут приходять якісь судовії два панки. Веліли Горпині стати перед себе, а сами сіли. Один табаки понюхав, другий хусточкою обтерся, тай питають:

— Ти, молодице, вільности шукаєш?

А вона: — Я.

— Попадешся у біду, дурна! служи своїй панії та роби.

Вона мовчить.

— Чуєш? Розумієш... Гляди-ж, шануйся! Не зволь напасти на себе! Почуємо іще — негарно буде!

Тай пішли.

Хочу їй слово сказати... Та гляну на неї — не вимовлю. Сіла вона та голову на руку схилила. Не плаче, не тужить — як замерла!

І Настя тут стоїть; задумала і на лиці міниться.

V.

Господи, як же сварилась пані на Горпину! І на очі її не пускала тижнів ізо два.

А Настя мені якось і каже: — „Так от чого матуся така думна ходила!... Ось чим журилась! Ого-ж вона мені маленькій, було, розказує про наших батьків вільних, тай сама волі збажала! Веселійша вона тоді була... — каже, а сама задумалася, зажурилася — не така, як тепер... Розказує, було, мені, прядучи, казки, як наші батьки вільними козаками по Дніпру жили і пісень гарних про ту старовину співала.

А я їй говорю: — То чого-ж се ти й собі, Настусю, усе думаєш?

— Та все мені, — каже, — давня воля сниться. Чогось мені не впокійно: усе чогось дожидаю, сама не знаю чого... І думки мої мішаються і сон мене не бере; а засну — все сниться, що на волі!...

VI.

А Настя вже шіснацятий рочок починає. Пані гаптувати її вчить, шити: розумна, жвава вона, швидко й навчилась — на свою голову: пані зраділа, та чужу роботу почала брати. Було, кому треба, вона погодиться: — „Маю тут сусідку молодицю; вона гарно шиє“, — тай дасть Насті пошити. І добрі гроші вона брала і багато роботи їй давали. Настя сиди та ший. А воно таке молоде, юна ще така, а в неї ще серце од кожного слова кипить, у неї ще думки рояться веселі дівочі, ще-б молоденькій пороскошувати, по зелених садках тихими вечорами, красними зорями побігати, любих річей, проти місяця стоя, послухати. Ну, що-ж робить! Иньша, кажу, поплакала-б, тай сумирилась. Настя не така вдалася. Скільки вона сліз вилила, Боже мій, світе мій! Станула, як віск. Ясні очі веселі стемніли і стала вона похмура, як її мати.

VII.

Якось пані пішла в гостину й нікого зі столовників дома не було. Ми з Чайчихою, упоравшись у хаті,

пішли до Насті. А Настя шила у паніному покою. Увійшли, а дівчина, затулившись руками, ридає — ридає! Аж задихається.

— Що тобі, Насте? — питаю.

А Чайчиха тільки глянула на дочку, нічого не сказала й сіла.

— Що тобі?

Настя мені в вікно показує, на вулицю киває.

— Що там, голубко?

— Там люде! — покрикнула. — Живуть, ходять собі, на божий світ дивляться, а я оттут над чужою роботою пропадаю.

— О, пташко! — я вмовляти, — хіба в їх горя не має, в тих людей?

— То що горе! Я горя не боюся!... Мені гірш: я не знаю ні горя, ні радощів; я мов камінь тут каменію.

Гляну на Горпину, а вона сидить, слухає, наче їй ся пісня відома, — і головою не поведе.

Зітхнула Настя важко, обтерла сльози дрібні, тай каже: — Сядьте ближченько, мамо! Погомоніть, тіточко, розговоріть мене.

Що тут мені їй говорити?

— Ти, Насте, не журися, не плач...

А вона не вважаючи, не слухаючи, як кинеться до матері, як ухопить її за руки:

— Мамо, мамо! Скажіть мені словечко, скажіть! Моя душа переболіла... Моє серце схне!

— А що тобі казатиму, дочко? — зговорила Чайчиха похмуро. — Поради нема!

Коли тут хтось — шам, шам!

— Пані, кажу, — пані... А вона в двері.

VIII.

— От, — крикне пані, — який собор! Аби я з двора, то й не питай роботи!

Бере сорочку в Насті, дивиться: — Та ти й не шила, мабуть, нічого, га?

— У мене голова болить, — одказує Настя понуро.

— А гав ловити, то в тебе й не болить тоді голова?... Ледащице, у матір удалася! Може й тобі на волю заманулось? Ось я вам дам волю?...

А сама на порозі стоїть, не дає й нам із Чайчихою пройти.

— Я її годую, я зодягаю, я її на світі держу, а воно, ледащо мені робити не хоче!

— Може, собі роблю? — каже Настя, да так то вже гірко каже тії слова: — Може, собі заробила що?

— Ти мені смієш так одвітувати? Я ще тебе не вчила! — Тай стала її бити.

— Бийте, бийте, — покрикнула Настя, — тай за се кажіть дякувати!...

— Мовчи-ж! Мовчи! А то буде на ввесь вік тобі лиха!

— Нехай буде!

Гляну я — пані у гніву, розгорілась. Гляну на дівчину — бліда, грізна, сама розпач гіркая! Гляну на Чайчиху — хмара хмарою!

Та на наше щастя столовники надійшли. Пані випхала тоді Настю за двері. — „От життя моє! — жалкується, — яке ледащо да й те грубить мені. А за що? Що не школено по хазяйськи, не бито, як у иньших. О, мій татоньку! — зиркає на мальованого князя, а в самої очі такі зробились, як у його, в самої така морщина між бровами, — чи думав ти, чи гадав, що твоя доня — княжна мусить із тою негіддю поганитись, клопотатись!“

А столовники їй: — „Та годі вам клопотатись! Чи стоїть того ледащо, щоб ви себе турбували? Нумо вечеряти!“...

Життя наше, життя! Молодого віку робиш-робиш, а сам в убожестві, в ганьбі, — і такеньки старість нахопиться... По чім вас, молоді літа, згадувати?...

IX.

І вже в нас у хаті ні мови, ні говірки. Чутно з покоїв, як там сміються, жартують голосно.

Пані, було, на картах столовникам долю вгадує, або що розказує, іноді то співає, — і все про якогось друга милого співає: „Чому друг не любить, забуває, чому не буває“, — се-б то свого пана згадує, чи що...

А в нас тихо. У печі палає. Я в кутку, Настя у другому понура. Чайчиха коло печі, як мара, хибається, робить.

Убіжить, було, сусідочка-дівчина до Насті: — Настусю, іди бо до нас! Поговоримо... Чого така смутна? Коли вже тебе пані не пускає, то ти тим не журись; а ось, як годинонька вільна, то собі й погуляй, надоложи, що втеряла!

— Не надоложу, сестрице, не надоложу! — скаже гірко так, аж та весела щебетушечка голівку схилить, зітхне і змовкне.

Коли се так уже почалося: як вечір, то й нема Насті. І так було не два, не три вечорі.

Одного вечора ми й спати полягали, її нема. У день її не бачили: робила при пані, а в вечері знов зникла.

Не лягла Чайчиха, сидить і дожидає дочки. І я собі не сплю: сумно мені такеньки, Мати Божа!

І от іде вона вже в ночі, вже зорі поперед нею мерхнуть. Іде вона, а мати стріча й питає: — Де була, дочко?

А голос у самої, як струна перебита...

— Не питай мене, моя мати! Не питай! — одкаже їй Настя. І задзвеніли слова її по хаті, як плач...

І почне Чайчиха: — Що се ти робиш, дочко? Що ти собі задумала? Чи не на мою голову безталанну?

А дочка лягла; лежить — німа, мов убита.

— Де ти була? Де ти була, дочко? — Ні просьби, ні грозьби не чує — німа.

X.

На другий день у вечері Чайчиха біля воріт зажидає. Вибігла дочка, вона її за руку:

— Куди йдеш? Вернись!

Завернула, привела до хати і цілісінький вечір просиділа Настя у кутку, руки схрестивши, дивлючись у землю, слова не промовивши.

І вже так пішлося: аби мати не догледіла — дочка втіче. Як уже не просили, як не благали — нічого не сказала. Ми й слідком за нею слідкували, — іде вона, оглядається; а загледівши, що її

доганяють, побіжить, як полетить на крилах: не дожене й молоде, не то що підбита мати, або й я. Ані сліз, ані слів не чує, не вважає.

Як то сумно було в нас у хаті! Як то тихо, глухо!... По тижнях словця, було, не перемовимо любого. Я, було, й хочу озватись до матері або до дочки, — не зважуся, хіба тільки подивлюсь на них.

Одного вечора сидимо ми з Чайчихою в хаті. Пані вже спать полягали, усе тихо. Насті нема. Довгенько сиділи ми. Тільки й чути, як вітер у садку зіллям колисає, та соловейко свище-щебече.

Коли з необачка Настин регір почувся. Аж ми іздрігнулись. Я злякалась... А Настя росчахнула двері з гуком, стала на порозі й сміється. В хаті каганець ледві-ледві світив. Стоїть вона така червона, очі горять; стоїть і сміється. Мати проти неї стала, дивиться. І от Настя почала... Та так весело, що мені стало сумно — сумно...

— Матусенько моя? Мабуть ви мене дожидали? Ось дочка прийшла... Чого дивитесь, мамо! Хіба не пізнали? Се я... Мені весело...

Та ступила й захиталась... Боже мій! Світе мій! Се-ж вона пяна!

Хитаючись, пройшла до столу й сіла.

— Ну, моя матінко! Ізнайшла вже я чоловіка, що мене визволить... Напевно вам говорю, що визволить... Напевно вам говорю, що визволить...

Будемо вільні, станемо жити, на самих себе робити, будемо за його Богу молитись... Хоч він тепереньки й зневажає мене і од людей мене не криє, та нехай! Я йому, матінко, дякую, я йому, матінко низесенько кланяюсь у самі ноги... Пані не має права жадного на нас. У неї землі, мовляв, не має... Ми-ж, моя матінко, козачого роду... Як то нам застряти у неволі вічній... Ні, він нас визволить... І її визволить (на мене вже). Весело мені, як то вже весело, мати моя рідна!... А засмучуся — він грошей мені дасть... Я горілки куплю... І зорі ясні в голові в мене світять...

І так то вона говорить і сміється, а Чайчиха тільки слухає, не зводячи з дочки очей похмурих...

Заснула Настя, на стіл схилившись... І каганець ізгас... Темна їх ніч покрила.

XI.

І з того часу, що вечір — вона було й пяна; а вирве в-день годинку, то і в день упється. Постерегла й пані: гнівалась велико, соромила її й матір: — „Ти мати: чому не впиняєш?“...

Замикали Настю — вона, було, таки втече; чи дверима, чи вікнами, а втече. Лає пані, бє, а вона, було:

— Нехай, нехай! Упюся — все забуду, весело буде!

Чого вже пані не робила! Було, як іще твереза Настя, то пані умисне її перед столовниками соромить:

— От дівка, от золото, от ледащиця!

А Настя наби й не чує. Сміються вони і вона ще всміхнеться. Втомилася вже й пані сердившись: — „Хоч у день же роби мені добре, ледащо! Нехай тобі всячина!"

Замикає, було, у день її. стереже; а в вечері тільки пустила, — вона й зникне до ночі.

XII.

Найшлася в Насті дитинка... Таке то малесеньке, сухесеньке, слабеньке!

Як забачила його Настя: — „Дитино моя! Лихо моє!" — Застогнала і затулившись руками, заплаче... А давно вже вона не плакала... Я боюся, що Чайчиха, думаю, вже на дочку не дивиться то й дитину не привітить, та підношу до неї тихенько: — „Бог, — кажу, — дитинку вам дав!"

Вона взяла дитинку на руки, тай дивиться пильно й журливо й понуро. . Дивиться, поки аж сльози в неї покотилися.

— Горе, — каже, — горе, да горе!...

Я й собі кажу: — горе! — плачучи. Оттак ми нарождення привітали — сумом та плачем!

І росло-ж воно трудно та болезно: усе нездужає та квилить. А Настя стала більш іще пити. Як пяна, то було що заговорить до мене і дитину попестить, пожалує. — „Дитино моя! Чому твій тато не прийде одвідати?... Шкода його дожидати: не прийде! Що йому? Він і не спитає ніколи... А ти мене, янголятко, не клени". — Оттакі, було, слова промовляє, а сама до дитини всміхається і ладки їй бє. Бє ладки — сумно було дивитись: дитина мов неживенька, а вона з нею грається... Як же твереза, то з роду не підйде до дитини, не гляне біжить геть. Ми вже ту безталанночку молочком напували.

Одного разу, як не пустили Насті два дні, чи що, Господи! Билась вона, кричала, наче її гарячим залізом пекли: — „Ой, пустіть мене, пустіть! Або з мене голову здійміть! Змилуйтеся! Мучите мене на що й про що? Я пяниця вічная... Помилуйте мене, пустіть! Упюся я, своє лихо засиплю... А в тверезої — лихо обік мене сидить, лихо мені в вічі дивиться!"

А пані все не велить пускати, та жалкується столовникам: — „Які сі люде пяниці? Мабуть вони вже иньшу істоту мають, не таку як у нас... Гляньте — молодесенька, а вже впивається! Леда-

щиця, тай годі!... Пхе! І дитя своє зовсім занедбала, — пропадає дитя“...

А вони вже її на те: — „Страх! У сих людей ні сорому, ні совісти, ні душі, десь, не має!“

Да так і судять собі, смачненько вечеряючи, або так бавлючись.

XIII.

А дитинка тихо дійшла... Одного ранку прихожу я її попестити, нагодувати; вхожу — у хаті темно, бо на дворі похмарило, далеко грім одгрімує, вітерець заліг десь, тиша...

Вхожу, дивлюсь, а дитинка вже очицями поводить.

Я до неї кинулась, перехристила. Воно зітхнуло разочок і душечка її одлетіла... Ні Чайчихи, ані Насті не було дома. Я дитинку обмила, прибрала, стіл заслала і на столі її положила. Збігала — свічечку купила, засвітила в головках, ручечки їй зложила...

Прийшла Горпина, перехристила, поцілувала холодну унучечку і довго стояла над нею, довго. Прийшла Настя весела й пяна. — „Що се таке? — каже. — Дочка моя вмерла? Дочко, дочко малая! Рученьки мої холоднісінькі! Личенько моє привяле!“

— Сама бере її за ручечки, цілує, у головку цілує. — „Яке-ж німе! Колись то квилило тихенько — тепер німе... Так отсе ти вмерло... Добре, донечко, добре! Єй-же Богу добре!“

А сама слізми обливається, наче й горює, й радіє чогось разом.

Коли схопиться хутенько: — „Горілки треба, горілки! Люде будуть, ховати доню прийдуть!... Чи прийдуть же? Що-ж? Все треба горілки... Побіжу!“

І побігла і до ночі не верталась. А ми тут розгорили труночку, прибрали, зіллєчком уквітчали. У ночі Настя вернулась. Знов дитину за ручечки брала, знов у головку цілувала. Коло труночки й звалилась і заснула і все: — Добре, добре, єй-же Богу добре!“ — Все те слово промовляла.

А в ранці прокинулась, побачила труночку, — іздрігнулась, збіліла.

— Умерла! — промовила, наче вона того й не знала, забула... До дитини; а я її одвожу: — „Насте! Насте!“

— Пустіть! — грімнула, — нехай подивлюсь! Я ще не бачила її й доси, до самої смерти її... Дивилась — дивилась, якось тихшала все ніби сумирялася, тай вийшла з хати.

Ми й поховали дитинку, її не було; а потім, як уже прийшла — того вечора твереза і біла-біла, стомлена така прийшла, — нічого в нас не питала... Після сього ще гірш запила.

XIV.

Не день же й не два таке життя велося... Матінко; два роки! Коли Настя разом покинула пити, нікуди й кроку з двора не йде; а сама така трівожна: в лиці міниться, здрігається, труситься, — от наче-б вона собі смерти, чи... волі ждала! Питаю — мовчить. І так три дні. На третій день у вечері промовила слово: — „Обманив!“

— Насте, голубко, — кажу їй — що тобі таке? Скажи-ж мені, моя безталанна!

— Що мені зробити? Я піду до його, піду!... Або я його з світа зведу, або сама зійду. Він мене впевнив, що в понеділок волю пришле... Піду, піду, хоч задушу його... Може, полегшає...

Вирвалась у мене з рук, тай побігла. Я за нею, сама старій кричу: — Лихо, горе буде!

А стара тільки головою кивнула, ніби й не ждала иньшого.

Біжу я та кричу: — Насте, Насте! Пожди мене! Я з тобою хочу йти... Я тобі поможу у всьому.

Не слухає, біжить. Мусіла я до дому вернутись.

Нема Насті до ночі; нема у ночі; не прийшла і в день. Посилала пані шукати. Шукали ми, не знайшли.

Коли так, на другий уже день, в обідню добу, йде вона і два москалі її проводять.

Кинулась я до них: — Голуби мої сизі! що ви з нею робитимете?

— От баба здуріла! Певно всі ви дурного роду! каже мені сухенький, жовтенький москалик, розмахуючи бумагою. — От і ся, — на Настю показує — вот їй воля, тут би їй вибрикувати, а вона останній розум згубила.

— Яка воля? — питаю не розуміючи.

— А вже-ж вільна буде! От яка!... Вже порішили. Який панич гарний за неї просив!

А другий москаль: — Еге! За стару не попросять! Пропадай стара!

І жартують такеньки межи себе. А Настя йде біла як хустка, ні журлива, ні весела, — от мов з каменю.

Вибігла Чайчиха. Кажу їй — віри не йме і слухати не хоче. А пані перелякалась: то за тим знайомим шле, то за другим, плаче, ради просить, жалкується. А ми чекаємо — ждемо: чи смерть, чи

воля бідолашним буде. Колотилось у нас такеньки аж тиждень. Зовсім уже порішили, що ми вільні, а все пані пускати нас не хотіла, — та мусіла вже.

От, як зібрали нас в останній раз, то обявили, що ми всі вільні, у руки бумагу дали, — вийшли ми за ворота панські, — як заридає тоді Чайчиха!... Ридає, ридає так, Господи! Та тільки приказує: — „Ой, світе мій, світе мій милий, світе мій красний!“

Зійшлися сусіди, товплються на вулиці, оступили, поздоровляють нас, самі з нами плачуть, а нас умовляють. А Чайчиха їм на те: — „Сестриці! Брати! Родино! — так то вже величає їх! — Не бороніть — нехай поплачу! Я двацять років не плакала!“

І так вона вимовила, що всі знов дрібними сльозами вмилися.

Як я тоді на неї глянула, тоді я тільки й побачила, які в неї очі добрі, який усміх ласкавий, — наче то не Чайчиха передо мною мовчуща, понура... А далі, як схаменулась вона, як глянула на дочху, охмурніла й осмутніла знов тяжко.

А Настя стоїть, на всіх, на все дивиться, та шепче: — „Я вже сьогодні випила, — шумить мені в голові“...

А далі: — „Люде добрі! — простогнала, — чи я вільна, чи я тільки пяна?“...

XV.

Настина подруга давня, ота Кривошиєнківна, приняла нас до себе в хату. Зібралось ще скільки добрих сусідочок туди до нас, та радимось. Тільки Настя, як сіла в кутку, як схилила голову, — немов замерла так.

— Насте! — кличемо, — йди лишень до ради, порадимось.

— Голова болить! — одказала.

На другий день іще гірше вона занедужала; вже з того дня й не вставала. Танула вона, як свічечка. Нікого не пізнає, дивиться страшно і все за голову себе хапає.

— Горить, горить! — каже.

На пятий день підвелась, хустки шукає, зривається ніби куди бігти.

— Насте, куди се?

— Горілки хочу!... Піду! Піду!

Мати заплакала, — просить: — Доню моя, схаменись!

— Пустіть мене, пустіть!

— Куди-ж тебе пустити? Ти на ногах не встоїш... Ляж!

— То вбийте мене, вбийте! — крикне, ламлючи руки.

Положили її знов на ліжко. Почала вона кидаться, почала стогнати, кричати.

— Я вільна, вільна!... І вільна і пяниця і ледащо!... Де-ж мені прихилитись, де? Добрий хазяїн вижене. — Пяниця, ледащо — треба її з свого двору вигнати! — скаже й вижене, — і добре зробить!...

К ночі вже з сили зовсім вибилася, — тільки стогнала стиха та просилась:

— Не женіть мене, не женіть, — нехай я хоч трохи одпочину! Матінко, яж ваша дитина, — не женіть!

Усе їй привиджується, що її женуть. І дитину свою згадувала.

— Сховайте, сховайте мою дитину, — шепче, — вона вже давно вмерла!

Так, о півночі, піднялась на ліжку...

— Зима люта! — вимовила, — куди ви мене женете?

І впала.

Се вже її останнє слово було...

Марко Вовчок.

13. Вуси.

Літ сорок назад, а може й більш, вибрали мене в засідателі. За-молоду служив я в воєнній, в кавалерії ще, так, знаєте — не хотілось мені зробиться тим крюком. Ну, дворянство стало прохать: послужи — кажуть, — громаді, годі тобі сливи сушить, та солить, та наливать. — Сміються, бачите: бо я з Опошні; а тут ще жінка присікалась: лучче каже, — служить, чим байдики бить та з Марьєю Уласівною в маряжа грать! — (Була у нас сусідка така, знаєте, як співають: іду собі, підскакую...) Нічого було робить, — от я й згодивсь.

Через неділь дві прислали мені повістку, що ґубернатор утвердив вибори і щоб я неукоснительно, с полученія сего, прибув в г. Полтаву для принесенія достодолжной присяги.

Виняла жінка з скрині мій міліціонний козакін; що порвалось — позашивала, та швиденько й випровадила, і з Марьєю Уласівною не дала попрощаться: і в голову вона собі не клала, яке лихо мене там стерегло...

В неділю, після служби присягали, і з собору прямісінько поїхали до нашого предсідателя учинить явку. А предсідателем тоді був той... що прозвали велике діло — опеньки. Не хочу його й згадувать, бо вмер, — цур йому, щоб ще й не вилаяв! — Приїздимо, ввійшли в передню; на дверях стоїть лакей, в каптані, в німецьких галянцях, не з наших, — з предсідателем з Москви приїхав.

— А що, — питаємо; — чи прийма?

— Нікак с нет с, — каже: его превосходітельство не ізволять прінімать, не угодно лі вам расписаться? — І показує пальцем на книгу, що лежить на столі в зелених палятурках.

Глянули ми один на другого, здвигнули плечима — та й стоїмо, як вкопані: не знаємо, що й робить. Тоді не було ще у нас того звичаю, що як розвозять ту гаспідську візіту та прийде менший до старшого, то не дає білетика, а тільки росписується.

— Что ж, господа, — каже лакей, — роти порозявляли? ізвольте запісиваться.

— На-біса ж? — Питаєм.

— Так угодно, каже, превосходітельству. Стали совітуваться, що воно за нечиста мати ця книга; один каже: це, може, той альбом, що на память вірші пишуть та пробиті стрілами серця малюють; другий каже: може схотілось предсідателю поба-

чить, який у кого почерк... А лакей так над душею й стоїть: пишіть та й пишіть! От Кирило Онуфрієвич Пищи-Муха, як письменніший між нами, й каже: може він дума, що ми й писать не вміємо? — взяв перо, трошки подумав тай начеркав:

„Прі цей верной оказії, спешу виразіть душевноє моє пріскорбіє і сердечної сокрушеніє, что по непредвідімим обстоятельствам лішен щастя лічно засвідетельствовать моє глубочайшеє уваженіє і преданность, з которимі поченнейше чест імею пребить Вашего Превосходітельства всепокорнейший...“ Та й закрутив... (Де б то йому не написать: сам терся по тих Петенбургах)!

Дає перо, — так всі од його, як од чорта жахаються. Один другого штовха: бери ти! — ні, ти бери! Далі до мене: починай; — кажуть, — як тобі не вигадать? ти ж на всю Опошню брехун! — Взяв я те прокляте перо, думаю — що б мені написать йому на намять? Встромлю в чернилицю, налагожусь писать, і знов стромляю: нічого в голову не лізе! А туг ще кругом обступили дивляться, а лакей трохи в потилицю не штовха. Примірявсь — примірявсь, а далі й думаю: він дуже ласий до дівчат, нехай же посміється, — взяв та й настрочив:

„І вчора галушки, і сьогодні галушки.
Прийди, прийди, серденько, на білі подушки.

І учора куліш, і сьогодні куліш,
Прийди, прийди, серденько, мою душу потіш“.

Підписався та ще й закарлюку загнув, як хвіст у хорта. Тут вже за мною й другі почали; хто написав:

„Спробувать пера й чорнила,
Що в йому за сила.
Так перо пише,
Як муха дише.“

Хто розмазався тим „глубочайшим“, а покійник Назар Семенович Тупу-Табунець Буланенький при цей верной оказії ще й жалобу на свого сусіда написав, що ззів у його „многоплодного“ индика. Оттак записуємось, а діявольський лакей аж морду на бік гне та регочеться.

— Не скажет вам, — каже, — его превосходітельство за ето писанье, спасіба!

— А що ж — кажу: як вміли, так і написали, йому ж схотілось нашого писання, — нехай і читає по суботах.

Після цього розїхались гарненько по квартирях і ні гадки собі. Аж увечері приніс до мене палатський сторож бомагу. „Прочитайте“, каже, „і роспишіться“. Що за вража мати! — думаю, яку моду вигадали! так бачите, воно й легенько росписуваться! Прочитав, — тільки й написано:

„Єго превосходітельство, господін статській совєтник і разних орденов кавалєр, предлагаєт г. г. членам всенепремінно явіться к нему завтрашняго чісла в десять часов по полунощі.“

Це, думаю собі, на закуску приглаша, — та взяв і росписався: „буду, хліба-соли не цураюсь.“ Хто його в біса й сподівавсь, яка там хліб-сіль буде!

На другий день, як раз в десять часів, зібрались ми до предсідателя. Ходимо по залі; вже й одинацять прокукало, — ні сам не входить, ні закуски не приготовляють, а вже пора б і червяка заморить. Оттак додержав нас до дванацятого часу, далі лізе з кабінета в мундірі, в білих штанях, щось на шиї теліпається, ще й перстень на палець настромив. Тільки виткнувся з дверей, так на мене й витрищився, посатанів, аж з виду зблід. Тут йому кланяються; хто бубонить — „а честь імєю явіться“; а він, ні на кого не глянувши, прямісінько до мене, — як крикне:

К кому ви явілісь?!

Дивлюсь на його; чи не здурів? — думаю, чого це він так грима? А він вдруге дужче:

— Я вас спрашіваю, к кому ви явілісь?

— К вам, — кажу.

— А я кто такой? — пита і сам чортом на мене дивиться.

— Хведор Іванович, кажу.

— Не Федор Івановіч, а ваше превосходітельство, — знов затріщав: — господін предсєдатель, ваш начальнік, мілостівий государь мой! — аж запінивсь з серця.

Тю на твого батька! думаю собі, чи ти сказився, чи натріскався кукільвану?.. А він скільки глотки своє: к кому ви явілісь?

— К вашему превосходітельству, — кажу: нехай, думаю, по твойому буде.

— А как ви явілісь? отвєчайте, мілостивий государь мой! Как ви явілісь?

Що за напасть така? не знаю, що йому й казать.

— З достодолжним уваженієм, — кажу.

— Развє в таком відє, — кричить, — являються к начальству з достодолжним уваженієм?

Посмотритє ви на себя!

Оглянувсь я на себе — все обстоїть благополучно: медалі висять, червоний пояс і шаблюка біля боку. Далі обернувся до товаришів та й питаю:

— Чи не знаєте хоч ви, чого од мене треба його превосходітельству, господіну предсідателю, нашему начальнику?

Як росердиться ж, так Боже мій милостивий! Підскакує, як зінське щеня, і приска — неначе сукно мочить!

— Ви, милостивий, государь мой, — репетує, — не імеєте должной атенції к начальству, не ісполняєте установленних форм, нарушаєте государсвенния узаконенія! я вас в двадцять четире часа предам суду!

— Як буде за що, — кажу, — то можна й зараз предать суду... Позвольте, — кажу, крутнувши вуса, — і мені вас спросить: чого вам од мене треба? хіба, кажу, дворянство на те мене вибрало, щоб на мене кричали, як на лакея?! — Та це кажучи, ще й шабелькою стукнув. Досадно ж, їй-Богу, стало! що за чортова мати, думаю: прилип до мене, як шевська смола до чобота. Так куди! Піп своє, а чорт своє!

— Молчать! — кричит, — ви еще осмєліваєтесь разсуждать! Посмотріте в зеркало, в каком відє ви явілісь к начальнику!

Підвів мене до дзеркала; дивлюсь! козакін мій защіпнутий на всі гаплики, медалі висять; і прочеє де розірвалось — позашивано; все обстоїть благополучно...

— Что, — пита, — відіте?

— Нічогісенько, — кажу, — не бачу, чого вам од мене схотілось!

— Как чего — знов закричав: — на каком основаніи ви осмєлілісь явіться ко мнє в усах. Ви

теперь состоїте в гражданской службе, потому право ношенія усов на вас не распространяется.

— З цього б і почали, — кажу: — як не роспространяється, то й виголюсь. Нічого було й кричать, як на живіт: це б, — кажу, — і ґубернатор, і сам міністр так глотки не драв!

— Прошу не разсуждать, — каже, — а ісполнять, что вам пріказивают; чтоби сего же дня вибрілі усп, а не то — я вас под арест посажу.

Далі визвіривсь на прочих і каже. Я вас прізвал, мілостівиє государі, чтоби виразіть вам крийнеє моє неудовольствіє за то неуваженіє і непростітельную дерзость, которую ви учінілі вчерашняго чісла вашім неумєстним поступком.

— Позвольте узнать, ваше превосходітельство — почав Пищи-Муха, — в чом заключаєтся неуместний наш поступок, учіненний вчерашняго чісла, із котораго можно би усмотрєть неуваженіє к вашему превосходітельству і непростітельную з нашей сторони дерзесть?

— Как — із котораго? — крикнув: — а как ви моглі позволіть себе пісать в візітной кнігє такую дічь: і галушкі і куліші, і жалоби запісивать, словно на почтовой станції, — когда вам слєдовало только запісать ваші фамілії... Єто просто бунт протів правітельства!..

— Наші именнияє спіскі, — знов почав Пищи-Муха (а він вже такий був, що хоч кому носа втре), — доставлени уже вашему превосходітельству, слєдовательно ми нікак не моглі предполагать, чтоби вам предстояла надобность в нашіх фаміліях, а полагалі, что ваше превосходітельство інтересовалісь болєе на счет нашіх почерков і словосочіненія, а потому каждий із среди нас, по мєрє сіл своїх, потщілся виразіть свої чувства і мислі, нікак не предполагая, чтоби ваше превосходітельство...

— Ну, довольно, довольно! (допік-таки його Пищи-Муха!) — ви, — каже, — як маятнік в часах: торкні вас раз, то ви десять раз завіляєте.

— Тепер, господа, — каже, повертаючись на всі сторони, — ізвольте, отправляться; на первий раз я вас прощаю, но в другой — будьте осторожни; я не люблю шутіть! А ви, милостівий государ, — каже глянувши на мене, — чтоби сію мінуту обрілісь! понімаєте?

— Як не понять! — кажу: у мене є дурень, що сливи стереже, так і той вас пойме.

На це хотів був він обізваться, та попирхнувся: скоріш в кабінет, і зачинивсь; обридло вже й йому гримать, прискать і підскакувать. Стали й ми виходить, похваляєм ту гаспідську закуску, а секретар наш Θома Петрович, де не взявся, до мене й собі:

— Як можна, — каже, — в гражданській вуси носить!

— Та хоч ви мовчіть, кажу: — чорт батька зна чого таку куру підняли! Не то вуси, — і борода ділу не поміха!

— А в візітній книжці і на обявительному листу, — каже, що ви написали?

— Помилуйте мене сьогодні, кажу, — а я вас завтра!

Не став з ними і розговарювать, і без його гірко на душі, так досада і розбіра, так і поверта назад, щоб хоч вилаять іродового сина. Скільки на світі живу, а ніхто на мене не кричав, ні з ким не лаявсь, — тільки де-коли з жінкою; а тут і не встерігсь, — відкіля та й сварка вирвалась, бодай йому до смерти так підскакувать та прискать! Прийшов на кватирю, зараз достає з шкатулки бритву, намиливсь, черк, в друге... так мої вуси, неначе скошена трава, і впали на рушник. Як глянув же я на себе в дзеркало — так батечки!... аж злякавсь, сам себе не пізнав, чорт-батька-зна на кого й похожий: і рот кривий, і щоки позападали, і ніс похнюпивсь: зовсім не я, а німець Адам Іванович Фрик, що в Кременчугу шльонку розбірає!... щоб мені до завтрього не дожить, коли брешу! В перший раз, як живу на світі, довелось мені зголить вуси, лучче б було і не дожить до цього лиха!

Якби знав, що зроблюсь таким паскудним, то Бог мене побий, коли б збрив, хоч би не то що під суд — хоч би жили з мене тягли. І кому з того прибуло, що я без вусів?... Кому вони мішали: чи їсти, чи пити, як кажуть, вірою й правдою служити? Як я теперички до жінки вернуся? Як я в вічі Марії Уласівні?... Згадав я й літа мої молодії! не одна, було, глянувши на мої вуси, збірала губки на оборочку, не одна і цілувала і милувала їх!... Оттак журюся, а сльози кап-кап!... Здається, і за старшим сином так не вбивавсь, як помер!... Мій Боже милий! подумав, ударивши себе в груди, за що ти мене так люто покарав?...

Нічого було робить більш у Полтаві, бо в должность велено вступать тільки через тиждень, от я й поїхав додому. То було як їдеш то знай гукаєш на кучера: торкай, хлопче, торкай, — а теперечки сижу собі, схиливши голову, неначе мене на шибеницю везуть: пари з рота не пущу; хіба як швидко побіжить, то озвешся: не жени коней, — потомиш! — Так вже наровлю, щоб мені у ночі приїхать, бо жінка тоді була непорожня, то, думаю собі, як гляне разом на мене, та злякається, то ще (нехай він сказиться) приведе Адама Івановича Фрика. Підїзжаю до свого двору, — уже зовсім смерклось, і в будинку не світиться; вилажу з брички, а тут як загавкують на мене собаки! —

тю, дурні, — кажу, — хазяїна не пізнали! — Хотів був погладить, так бісові собаки глянули на мене, та в-ростіч. Ввійшов тихенько в сіни!... так якось чудно, матері його бі-, будьто й не я, — здається й хата не моя, їй же Богу, правда!... Оттож, кажу, як загавкали собаки, жінка й прокинулась; чує — хтось увійшов.

— Хто там — пита.

— Це я, — кажу.

— На кого ж там собаки гавкали?

— Не знаю.

Та йди ж, — крадешся!

А в мене такий звичай був, що, було, як прийду додому, то зараз, хоч і вночі, всіх розбуркаю: з дітьми граюсь, з жінкою цілуюсь, бабусю Оришку, що за дітьми приглядує, зачіпаю; а теперечки, як тать, мов той злодій, крадусь, — не знаю, на яку й ступить. Підійшов до кроваті, а жінка протягує до мене руки цілуваться. Поцілувались, а вона:

— Хто це? — та мене рукою по губах... Як наробить репету: Ой лишечко! Злодій... Оришко, огню, огню!

Я її уговорюю, — так куди! не слуха: і руками й ногами од мене.

— Не підступай! — кричить, — не підступай!... Всіх дітей переполошила, та вже Оришка прибігла

в свічкою. Витріщились на мене, дивляться... здається й я, так не я ж: нема вусів!

— Що це з тобою сталось? — пита жінка: — чи ти живий, чи мертвий?! — а сама аж пополотніла, труситься, неначе трясце її трясе.

— Тим то й моє лихо, — кажу, — що живий!

— Що з тобою зробив? пита, — оглашенний!

— Це ж, — кажу, — дяка тобі: тепереньки вже не буду байдики бить, та з Марією Уласівною в маріяжа грать!

— Нащо ж ти вуси збрив? — пита.

— Тепер состою в гражданській, – кажу, як і мені казали: — а потому право ношенія усов на мене не распространяється.

— Чи він пяний, чи здурів? — каже жінка, глянувши на Оришку; та як заголосить, як вдарить себе в груди, а за нею дітвора й Оришка, а бісові собаки почули ну й собі: і виють, і скиглять, так-що Боже мій милостивий, такий гвалт підняли, хоч з хати, – та що з хати! — з села тікай! просто кінець світу наступає.

Оттак цілісіньку нічку рюмсали, і я з ними: сижу та плачу. До крові губи собі подряпав: хочу, знаєте, вус крутнуть, хіп за губу, — нема нічого, і вдряпну...

- На другий день така напала на мене нудьга, хоч кріз землю провалиться. Що кому не скажеш

— ніхто мене не слуха — діти од мене одвертаються, жінка хлипа, ні одна дворова собака, матери їх біс, до рук не йде. Думаю собі — що мені на світі робить?... А тут стали сусіди навідуваться і Марія Уласівна прийшла, а я од їх ховаюсь, та лице закриваю, неначе казна-що таке... їй же Богу правда! На третій день зовсім таки ослаб, не дишу: груди мені заложило, живіт підвело (за три дні шматка хліба в роті не було); не знаю вже, чи голова в мене на плечах, чи може кавун. Зовсім таки налагодився вмирати, хоч за попом посилать!

Коли, на моє щастя, — так вже Бог милосердний не схотів поспротить моїх діточок, — приїздить Григорій Григорович Захарченко, оттой, може чули, що і в чорта виграв би тяжбу, — так, кажу, приїздить: як глянув на мене — і назад одступив.

— Що це з тобою, братіку? — пита.

— Пропадаю, — кажу: — тебе ще й поліном не добєш. Тільки — каже приглядуючись, — дуже спаскуднів; чого це?

— Хіба вам повилазило? — кажу.

— Вуси збрив?

— Еге!

— На біса? — пита.

— Нечиста мати в гражданську понесла, так теперечки право ношенія усов на мене не роспространяється.

— Хто це тобі вигадав?

— Його пре... теє, — кажу, — щоб йому добра не було!

— Брехали його батька сини, та й він з ними, — каже: — ти ж з мундіром в одставці?

— Так що?

— Так коли мундір на тобі, — каже спасибі йому, — так і вуси при тобі!...

— Їй Богу?

— Побачиш, — каже: — я тобі й указ дам.

— Батьку мій рідний — кажу: на світ ти мене народив! — Як скочу з кроваті, ну його обнімать та цілувать, а він мене одпихає.

— Ну тебе к бісу, — каже: — як шпильками шпигаєш! — Бачите, одросли трошки вуси, так щетина й колеться.

Теперечки, спасибі їм, понасилали тих томів: що треба, хоч не скоро, а налапаєш, а тоді — скоріш скарб знайдеш, як чого тобі треба. Не у всякім повіті були такі люде, як цей — що розказую — Захарченко: шукають, було, шукають, та й плюнуть... Таке лихо було, не повірите: коли скажуть, що право ношенія — не то вусів — голови на твоїх плечах не рос ространяється, то не турбуйсь шукать, — чи воно правда, чи брехня, стинай голову та так і ходи... Щоб я пропав, коли не правда!

Ну, як почув я од Захарченка про той указ, то де в мене й сила та взялась! повеселів, як на світ народився. Зараз жінка поставила нам закуску, випили по чарці, по другій старої, пляшок зо дві сливянки, а тим часом запрягли мені бричку, та скільки видно й заторохтів з Захарченком. Дорогою, щоб мене не побачили, обвязався платком, тілки очі й блищять. Хто не стрінеться, пізна мене по конях, і пита: чого це ти обвязався?

— Бишиха, — кажу, — нарядилась

Приїхав до Захарченка. Як дав він мені той указ, то неначе рідного батька побачив!... Ну, теперечки, думаю ваше пре... теє... чий чорт буде старший!

Вернувся до дому і два місяці висидів в карантину, поки вуси не повідростали так, що вже й жінка зі мною цілується, і люде слухають, і собаки на мене не гавкають. Вже й з Марією Уласівною в маріяжа граємось, а тут така піднялась переписка! з Полтави повістка за повісткою: неукоснительно, с полученія сего, імеєте явіться. — А я ім в одвіт: по случаю пріключівшейся внезапно болезні! — Ще з місяць підождав, та як вже стали закручуваться, поїхав в Полтаву. Тільки приїхав, зараз натяг на себе козакин, причепив шаблюку та й пішов у палату, це б то вчинить явку. Вхожу в присутствіє... Як гляне на мене г.

предсідатель, так його й зжолобило, аж носом закрутив.

— Что ето, мілостівий государь мой, крикнув, — ви уклоняєтесь от служби, і вторічно осмелієваєтесь явіться ко мнє в усах!

— Це, — кажу, — ще не вуси, а усишки. а от як виростуть, то будуть усища! — А сам держусь за той указ, як сліпий за поводача.

І!... як закричить, та підскоче, та присне: я вас мілостівий государь мой, в двадцать чотире часа...

— Не горячіться, — кажу: — кров спортите, а ось подивіться! — Та тиць йому в руки указ. Дивись, думаю, хоч повилазять.

Прочитав, — якось чудно лупа очима, губи дріжать...

— Фо... Фома Пе... Петровіч! — каже, запинаючись: — что ето такоє?

Хома наставив око:

— Височайший, каже.

— Без вас знаю, — каже предсідатель, — а распространяється лі право ношенія усов?

Хома круть-верть, сюди-туди, нічого робить.

— Распространяється, — каже.

Товариші дивляться на мене, перелякались, думають собі: буде мені халепа! А я дивлюсь на супротивників, так їх очими й їм, та вуси кручу.

Предсідатель глянув на секретаря, повертілись вдвох сюди-туди, та й посідали тихенько, ні один й пари з рота не пустив.

— Що, думаю собі, піймали облизня?...

— Так оттака-то чудасія була з моїми вусами! Якби не той указ, то може б довелось і пропасти! Згадуючи прошле, не раз думав: правду люде кажуть, що за Богом молитва а за царем служба ніколи не пропадає. За пятнацятилітню безпорочну вислужив такі собі те, що теперечки ніяке превосходітельство на світі не збриє мені вусів, — от що!

О. Стороженко.

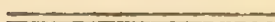

14. Безталаннє.

I.

Стара Гребениха богачка була: фудульна[1]), обрахована, з масним язиком, як то кажуть. Свічку до церкви не понесла, часточку не дала, мисочку не поклала, а проте лице своє перед людьми так знала обмити, що то! вона все була „бідниця“: у неї бжоли не роїли, ні корівки скороми не давали, ні з овечок вовниці не встригла — — вона зовсім безталанна була! А тут нищечком так і сміється з других людий, що її було жалують.

Лиш одна душа на світі мала у неї і ласку й пошанівок: стара баба Ція, що зерном ворожила, та в звіздах смотрила; і днюють і ночують було вкупі, та по цілих ночах вистоять порозплітані в садку, лічучи та викликаючи ясної зорі. Ще і не

---

[1]) Гордовита.

повечеріло гаразд, а Ція сидить собі вже при каганці на печі, та зерном розсуває; Гребениха коло неї.

„А що там паде,[1]) любко?“

— „Хиба я вам коли правду не сказала, зазулько?“ — каже ворожка, — „у серці колач, на порозі колач, в хаті гість, а се у мене старости, любко. Лиш осьде, з лівої руки трохи жаль, але то нічого — минеться. А отсе зять богатий, зпід сонця: і колач, і радість, і борзо — бо плоту нема; як не буде сеї осени весілля, то в лице мені наплюй!“ —

„Сеж у мене ще дівчина молода“, каже Гребениха, „а мушу віддати, щоби вже того Догаїшиного раз позбутись. Учепився, тітко, дівчини, як репях кожуха — ні суди Боже!“

— „А дівчинаж?“ — питає ворожка.

„Дівчина й гадки не має. Я кажу до неї: — коли хоч, то йди за Тодора, я тобі не сператю“. А вона: „Мамо“, каже, колиж бо він такий; тихий; я-б за ним бувши знудилась“. —

„Любка моя!“ — рекла ворожка.

„А тут бесід по селу вже повно!“ журиться Гребениха. „Знаєш, жоно добра, що я гадаю учинити?“

---

[1]) Показує, виходить.

— „Кажіть, ластівочко!“

„Хочу віддати свою Олену за Угринчукового Митра. Я вже й з старою зговорила...“

— „А відтак же?“

„Завтра сватати ме“.

Се ворожці вода на лотоки. — „Дай Боже таке чути!“ — каже. — „Я вже вам давно хотіла се сказати, та не сміла. Я, любко, дуже несмілива з роду!“

„А що отсе тутки паде?“ питає Гребениха, справивши пальцем на купочку зерна.

— „Та отсе, крішечко[1]) се — гріб, але з лівої руки, то чужий... Та ще до того й бідний!“

Доки ворожка ворожила, а на дворі зорешливо, та тихо, нічого не чути, тілько Дністер гуде, та соловейко свище. А там стоїть Тодір з Оленою. Тодір плаче; Олена скубе вишневу квіточку в шматочки.

— „Я згублюся“ — каже Тодір.

„Який бо ти незвичайний, Тодоре!“ каже Олена. „Нащо собі такі гадки до серця приводити, коли я за тебе піду“.

— „Ув одно каже, що піде, а за другого йде!“

---

[1]) Пестотливе слово, — кришка, кришечка.

— дорік парубок гірко тай пішов. Дівчині й „добраніч“ не сказав.

„Іди, коли нерозумний!“ промовила вдовина дочка з горда; махнула рукою тай пішла в хату.

II.

У старої Гребенихи в хаті вінок плетуть та бояр збирають, а Тодір ходить собі понад Дністер та в сопілку грає. Грає, а дрібні сльози так єго і заливають! Заток[1]) сопілку за пояс, тай заспівав:

Ой засвіти, місяченьку,
Тай ти, зоре ясна!
Ой в лузі, в лузі,
У лузі пшениця —
Там дівчина прекрасна!

Пшениченьку дожинає,
Все в гору та поглядає:
Ой чи високо,
Ой чи далеко
Сивий сокіл підлітає!

---

[1]) Заткнув.

Літаєж він та літає,
В кватирочку зазирає:
Ой сію руту,
Ой сію руту —
Ой подай, душко, руку!

Радаж би я ручку дати,
Не зволяє стара мати:
Ой взяла мати
Нелюба до хати —
Годі рученьку дати!

Ой ідуж я до Дунаю,
Та став же я та гадаю:
Ой гаю, гаю,
Тихий Дунаю —
Я тонути в тобі маю!

Да за марну причину,
За невірну дівчину;
Ой гаю, гаю,
Ти тихий Дунаю —
Що я в тобі потопаю!...

Пішов домів. А дома молодший брат уже дожидає.

„А ви де були, бадічку?“

— „Прохожався; або що таке?“ —

„Та нічого, бадічку; Олена приходила кликати ваз у бояри“.

Тодір нічого на се не відповів; пішов у хату. Стара Догаїха сиділа за кроснами, ткала сукно. Та як поглянула на Тодора, аж човник з рук упав.

„Синку мій, а тобі що?“

— „А щож би?“ — каже; — „нічого!“

„Таже ти почорнів, як головня!“

— „Так вам видиться, мамо; я однакий“. —

Стара далі ткала, а син пішов у комору на весілля збиратись. Ще і братика молодшого покликав, щоб єму поміг.

За дві години Тодір був убраний, готовий. Черевики на нім брижовані,[1]) волоскі; ногавиці білі; сорочка рантухова, золотим хірем[2]) та мирсою[3]) вишивана: пояс браний,[4]) Боянський; за поясом ширинька;[5]) на шиї хустка шовкова; на голові кресаня в самих павах та в йорданах[6]) волоских, що на цілій Буковині такої мабуть не було.

Вийшов з комори. Кучерики русо-золоті, пишно зачесані, повились по головці, засияли, мов золото. Він підійшов до ненечки своєї старої, став, дивиться

---

[1]) Шнуровані. [2]) З румуньского — золота нитка. [3]) Нитка бавовняна. [4]) Плетений вузкими ремінцями. [5]) Хустина. [6]) Ґердани, вузкі з пацьорок вишивані пасочки для прикраси голови, капелюха і т. д.

на неї довго, відтак поцілував її в долонь та й уклонився низенько. — „Ненько“ — каже — „благословіть!“

„А куди, синку?“ питає стара, „на весілля?“

— „На весілля“ — каже.

„Божа тебе Мати благослови, душко! Та не барися дуже; я сама в хаті“.

— „Ба я може й забарюся, ненечко“.

„Нічого, синку, нічого. Лиш не тужи так дуже. Не судилося, душко — щож робити?“

Він тоді сплакав. А братик молодший — Василько — як не кинеться єму поза шию: „Бадічку“, каже, „братику мій дорогий! куди ви отсе йдете?“

— „На весілля, Васильку“. —

„А мені все здається, що я вас більше не побачу! Тодірку, бадічку, братчику мій рідний!...“

„Тодір поцілував хлопця в чоло, перехрестив, пригорнув до серця.

— „Васильку“ — каже — „я забарюсь: не лишай неньку“. —

Уклонився, тай пішов.

Пливе Дністер, тихий, як той руський нарід, широкий, як його думка, глибокий, як його рани; по тім боці Галичина, по сім Буковина. Вечер був тихий. В Хрещатицькім монастирі дзвонили на вечірню, місяць сходив поволи. Зійшов, засвітив,

засияв, цілу Буковину золотом поволік. Соловейко співав у лузі.

А в лузі стоїть явір, обняв молоду калину, пригорнув до себе. Стара верба нахилилась над ними, знай та ненька рідна над своїми діточками. Дівчина здоймила золоті та пахучі свої кити д' горі; коло неї постеливсь зелений барвінок, пригорнувсь, задумався. Пишна черемшина вимахує білими своїми вітами, знай та богацька донька писаними рукавами, а кучерявий дуб стоїть та сміється, мабуть до тої фіялочки, що йому на корені зацвила. Високими та широкими Дністровими берегами постелились шовкові трави молоденькі, а по них ходить парубок хороший — прехороший, ходить та в сопілку грає. Се був Тодір.

Грав він довго — раз весело, що аж серце тріскало, а відтак знов сумно, тужливо. На березі стояв білий камінь; він сів собі на тім камені, поклав кресак[1]) та сопілку біля себе на мураву, склонив голову на руки, задумався. А з села чути було музику, що грала у Олени на весіллю.

„Що сей світ, що його любов, що його доля? Світ — Дністрова филя, любов...“ Не доказав — — —

Другої днини найшли тілько кресаню на березі та сопілку. *Осип Юрий Гординьский-Федькович.*

---

[1]) Або кресаня, гуцульский капелюх.

15. Обід.

(З бойківського життя.) [1])

Грубі, чорні хмари повисли над землею. Міцний вітер почав боротьбу з ними. Довго громадили ся; довго шуміло й клекотіло. Густо зійшли ся, напружили свої сили. Не витержали. Загула борня. Грюкотять громи. Блискавиці прорізують хмари. Виринуть у просторі ясні шляхи і пропадають. Смереки близь хати Василя Ганила проносять важкі жалї й неназвані скарги. Остраш на сила налїгає і безмилосердно додирає ся до них, вирвала-б, забрала і понесла на затрату...

Василь справляє обід, гостить запрошених. Робив „молитванки“ хижі[2]). Помер недавно хлопець, а тепер люди трафили ся доньці, тим то „очьищьав пляц“.

Зійшло ся богато ґаздів із жонами. Василь богач, поважний ґазда, любив порадити й порату-

---

[1]) З огляду на бойківську мову, лишаємо правопись незмінену.

[2]) Благословленнє, молитваннє хати.

вати, отже кого попросив, не відказав ся, тай подякувавши за „гонїрь“, прийшов.

Тему до розмови в головному надавала хуртовина. Дух знищення й руїни, що гулав по світї, здавало ся, перенїс ся до уяви оповідачів. У їх оповіданнях зринала грізна мара, що кермувала долею виведених осіб.

— Що чьувати, еґомосць, по ґазетах? Ци ни поболїли ся нашьі посли на чьирива? Тихо ниґде ничого ни є.

— Здорові наші заступики, відповідає піп, тілько за одного писали, що потовк собі руку трохи.

— На таке ми ся ни сподївали. Біда на сьвітї. Тенґо гірко жьити.

— Чому ви так мене підходите? питаєть ся піп.

— Будь веселий і ни сьмій ся — та що ми з тої веселости?

— Пожьдїть куме, ни може чьоловік знати, коли доля ся вкажье. Нираз аж по смерти ввидит, що му сонце засьвітит і буде мати параду.

—Ниповчьасови гра ки[1])

— Тогди бисїдували, видиржьіг ли но[2]) тот чьас при нас, а ми пак будеме боротьба? Де тоти тирпіня за нас? Ци замкли котрому платню за

---

[1]) Музики [2]) Тілько, лише.

тоту борню? Ци посїдїв поєден у кримїналї з день, два дни за час? Ци виверги го за двирі, як хлопа вимітуют? А ни забивайте, що передне задному лавка!

— Слухайте ґаздове, наші посли говорили острі бесїди, вказували, що зле чинить ся, домагали ся, аби було лїпше, ну, і пани мінїстри щось там обіцяли.

— Чькода їх, повірили панам і зистали на баламутї. Я дурний хлоп, али так бим ни робив. Дай, пане, табеляцїю на своє майно, що додержиш того, щось прирік, а нїт — усьо твоє пропадує, їдеме їдеме сїяти й орати на твій заг н.

— Обисте ся ни запротивили, єґомосць, али ми повірте, що то всьо пусте било. Бисїдували — ну, і що вибисїдували? Ци хоть цятка є з того? Як робити, няй-же буде так, аби вицно било. Ми ни домагаєме ся, оби нам посли зараз дащо поприносили, бо хто їмив у другого, ни так легко пущьат, ли но хочеме, оби посли так тирпіли, як ми тирпиме, оби всї видїли, висьвідчьили[1]) й зизнали їх муку за людське добро.

— Та бо знаєте, людкове, вони боять ся, аби хто що кепського не говорив і дещо злого їм не вчинив.

---

[1]) Були свідком.

— Глупий би бив тот, що ни йшьов би на гору бо висока аж у голові ся тьмит. оби си кістя ни потряс, а знав, що там є для нього водиця живунцьа, ай сів на боці і плакав, диві, який я бідний, ни годин вийти, ще дехто вержье камінь і ми пальці пообтавлят...

— Чькода бисїду ати... Ми ти ту так, а вони там зновіль сто гадок мают і ни знают, котру їмати, а за тот чьас ми повмираємо.

Піп розпрощав ся і відїхав, та роздумував над мужицькими висказами. Їх натяки розумів так, що посли поневоленого народа не можуть бути дипльоматами-полїтиками, але мусять стати борцями, мучениками; мусять бути людьми високо-ідейними, бо лише тоді з їх праці й тернінь зринатиме гаразд загалу... Тепер ґазди трохи порозсували ся, бо жони засїли до стола. Розмова йшла далї.

— Хлопови нихто ни є брат. Сам дуй, сам куй, сам по воду йди і штири ґрейцарі дай — звалили всьо на хлопа, а ти бігай на всї боки, аж тя зипрут кольки.

— А во, хотят забрати перелїски й луги.

— Ни на руку їм, що йде в проміш з їх.

Зійшла бесїда на процес, який провадили мужики з дідичем. Сей запродав лїс фірмі, а фірма рубала всюди, навіть по мужицьких частцнах, розкинених поміж панським лїсом.

— Що фірма — рубат, де ввидит і забират.

— Далисме вже тисячь у, даме й більше. Без Лучьного ни є[1]) де ся дївати.

— Много дає ради, хто має там сїна; є млаковате й чьай ловате.

— Ни то мовте, куме, али є й на вірнину вирізати й затопити, мож ся й поставити[2]). Що буде потому? Де кимака[3]) дістати?

— Типир дрива берут, пак возьмут каміня, а відтак будут вирті ї и за нафтов.

— Повідали и повідают старі, що то ґаздіське, де ся обкошьувало перелїски. Там заєдно било вільне, загальне пасвиско.

— Дармо ни називат ся Лучьне, то ни глупий вигадав; людий вимучьили, забрали зимлю й лїси, а типир віднимают решту.

— Днись панів поля ни кортят, ай лїси, виробили колєйку[4]), тай за тим лїзут, ги[5]) пчьоли за цьвітом.

— Минат ся лїс, ги люди мрут на холєру.

— Буде тому вже трийцять пять лїт, комісия аж з Ряшьова била; сїділи дві нидїлї, пописали, квітації подавали, табеляція є, а типир зновіль хотят видерти.

---

[1]) Нема. [2]) Побудовати. [3]) Кусник дерева. [4]) Зелїзницю-вузкоторову. [5]) Гей, ніби.

— Їх заходят штудирації. Будут близ нашого залїсювати, аби скотя[1]) ни ступило, а ступит — є заторочька.

— То всьо йде на чьирез мус. Зрікай ся, хлопе, вступай ся зи свого бо їм тото ги струп у волосю...

— Няй їм кістя ни стане!

— Грішье бідний, навить ни ладят ся вмирати...

— Ах, ти, бідо-напасте, іди, пропади! не видержав один з присутних, скрутив ся на місцї глянув на ноги, немов би який ворог підсував ся до них, сплюнув і посягнув до кишенї за файкою; своїми рухами та мінами викликав вражіннє, немов би хотїв щось злого відвернути як найдальше від себе і від других.

— Давно лїс стояв і нихто за нього ни дбав; ріс буйно та з вітром си бисїдував, а днись жьилїзниця засвистала по вирхах, тай всього стає трохи...

— Гей, гей, сьватий Божье, сьватий кріпки, я тутешний, а ти відки? Зайди їдят хлїб, а ми полову...

Виміна гадок ставала що раз живійша, бо доходили все близше до того, що їх дуже болїло. Горячили ся, лиця червонїли ся, очи горіли гнївом і завзяттєм, руки виявляли обуреннє.

---

[1]) Худобина.

Іван Морикінь захотів розвіяти се прикре напруженнє, тим то кинув одушевленнє в збентежені уми: „Тирпит, тирпит Руснак, али, дав Біг, і годин“, а відтак напрасно перейшав до иньшої теми. В його словах звичайно усе повно іронії. Найповажнійші та найсумнійші моменти повертав на жарти; найтрагічнійші піднесення розторощував одним подувом свого дотепу. А коли йому задля того дорікали иноді, то він оправдував ся: „У сьвіті й без мене доста плачьут і гойкают[1]); я ни буду, хиба аж на своїм погребі си трохи поплачьу. щом жьив, ничого ни пив — любив випити — і ничого ни зробив“.

Йому й тепер душно було від балаканки про кривду, отже намагаєть ся відсунути на хвилю свою увагу й других. Висказуєть ся іронічно про вродини незаконного дитяти у Анці Мацько, якої чоловік перебуває від трьох літ у Америці.

— Ни їчьте, баби, й ни пийте, бо ще підете на кстини до Анці.

— Мацько має двоякий заробок: він у Гамерицї, а вона в хижьі.

— Буде пастух.

— Уже вас жьура найшла? запитують ся гнївно жони. Богу душьа, людем слуга. Сьвіт шьирокий, жьити буде, є де.

---

[1]) Кричать, заводять.

— Коль так, то кожда буде тото робити.

— Що хлопови? Баба даґде впаде, вже на нї значно, а йому нич. Пришшьов, баламутки почьинив, піддурив і пігнав ся вітром...

— А її тишир голова схне.

— Будь ви чьорна, біла, сива й пелова, али зза вас доста і нас заболит голова. Кади ви ся тишир оберне? Ци вбити — ци прогнати? Другої ни взьме. Якого кінця вврвати? Як ни є розвідної ґдзинї, во й жьитя ни є.

— Ни треба молоду жьону лишьати, бо її все пусте в голові.

— Тям си еден з другим, обис жьенї віру ни дав.

— Ій, бодай вам пек било!

— Так било з почьатку, так буде й до кінця.

— А хлоп пусте, а ще й чьужье страх любит.

— А ци вважьали ви, відзиваєть ся Морикінь, що Євка Тїкало зновіль хора?

Всї заціkавили ся. Сей поважно говорить далї: Чьуднї тоти жьони. Як ґазди ни є, то вона за рядом здорова, а як він дома — то її голова все пообвязувана. Коль ґадза в Гамерицї, ни є кому пожьалувати ся — і мусит бити весела. Він уже два рази їзґив за море, аби ли но жьона била му здорова. Я переконаний на то, що як і третий раз махне за води, вона подужьат.

— Уся біда зза того, втручуєть ся другий, що тот мотузок, на якім привязані ґазда й жьона, дуже борзо трупішьіє; яка така впаде ниногода та кепска година, а вже прядівна нитка розпущьат ся. Жьона зараз гойкат: Що минї ся ни подабат, то вже серце вмират... А ци знатя, чим, коли і як жьонї догодити? Мій отиць оповідав раз таке, коль мати ся дуже перерікала[1]):

Давно били дикі баби по лїсах, усягди, ни лино[2]) в нас. У нас у Камянї те-ж била дика баба і мала дівку. А в Шьовтиса[3]) там у горі бив син і тот видів тоту дівку. Там стояли великі лїси. Він ї хотїв їмити, али вона ся бояла і втїкала. Мали тоти дикі такі ями, що ховали ся. Ни міг нияк їмити, а видів ї добре. Вона била на тварь чьудно красна. Він повів дома, що ся ни буде жьенити, аж поки ї ни їмит і ни возьме. Ни било му ни дня, ни ночьи. Ходив, ги глупий та пяний. Робота го[4]) ся ни їмала. Слухав, як шьумят смереки, бисїдував сам зи собов. Чьирез дївку став без себе.[5]) Прийшла жьура й туга, серце щьемит, ни мож болю влагоєти... Закомашьило му ся в голові. Його відраджьували: Дай си поки.[6]) На що ти дикої? Бери си ґаздїську дївку, ни блуди за вітром. А

---

[1]) Сварила. [2]) нетільки. [3]) Солтис, віт. Мужик, що за польских часів мав деякі привелеї. [4]) Його. [5]) Мов без ума. [6]) поки-спокій. (Лиши це.)

він: Ніт і ніт. Повідат: Я на сьвіті так гадаю: Моє ще ни пропало! Дивив ся на тот бік і на тот бік; він замислив си і так зробив: Узяв, виніс три ходаки там у ліс і сів си ії обував ся, а вона ся з боку дивила. Обув ся в два ходаки і пішьов, а вона прийшла на тото місце, де він лишьив єден ходак з волоков, і запхала обі ноги в єден ходак та обвязала собі ноги тов волоков. А він ся з боку дивив і тогди пішьов і їмив, бо ни могла втїкати. Привів ї домів, а вона ни кщьена била, дика; пішьов до цирькви і викстив[1]) ї і з нев ся ожьенив. А вона так мовила, як він ї привів до дому: Я всьо буду робити, буду газдувати, я ся навчьу, тебе буду шьанувати, любити, лиш обис ми ни запиричьав николи ни в чім.

Ми жьиєме дома більшье у гніву, ниж у добрій воли, а вони вели ся красна. Вона згідна, цікава, пильна до ґаздівства, всягди зайде, подивится, все робит, дає лад усьому, запобігат, ґаздиня гей, у пустоту нияку ни заходит, видно, що всьо йде ладно, файно. Така вам красна била, що ни мож ока з неї спустити. Ґазда тїшив ся, на колїнки припадав та цїлював і дякував. Ґаздівство росло; бив хлїб і до хлїба. Виділо ся, що над неї ни є працївника в селї.

---

[1]) Охрестив ї.

Як му вмер отиць, вона заводила дуже. Отиць му вже бив старий. Вмерла ї дїтина, а вона си музики наяла. Він розчьав мовити: Ну, чому-ж ти така глупа? Та отиць умер старий, що вітця вже нам ни треба, а ти гойкала; дїтина вмерла, а ти си музики наяла... Він тото спиричьав, а вона мовит: За вітцьом або матїрьов чим більшье будеме плакати, то Пан Біг буде їм гріхи боршье відпущьати, а дїтина буде там за тебе Бога й сьватих просити, ни треба за ним плакати.

І пак забрала ся від нього, пішла в сьвіт, бо ї спиречьив.

— Таке марне й пусте і попсувало жьитя, завважив Михайло Жук.

— На тім сьвіті і добре і зараз кепсько. Лино би жьити красно, приватно, щьасливо, аж ту нагулит який дух —

— До баби, додає Морикінь.

— Ги страшна нічь, і повивертат усьо горі коріньом.

— Оби ни било довго так, ги треба.

— Лихе само йде, али як си хочещ біду найти, то си певно найдеш.

— Кум Петро повідав своє, а я вам повім єнчье. Що хто засїват, ну, тото й збират. Усьому прийде чьас виплати; пораховані твої слїди, ги в книжьці записані на довг. Проси, оби тя Бог варував, і сам

ся варуй, бо й себе обмоташ і другого нанужьдиш. Таке ся стало з моїм оберляйтантом Країнським, що дирижьав ня за профатинеря[1]).

Повилазили гості зза стола, позакурювали файки, поглянули на двір посїдали по лавах, а Петро Лимич, один з найповажнїйших ґаздів, оповідав про офіциря і про свої пригоди з ним.

— Дістав слабість. Трохи пив, приповідували, що й дївки водив.

— А тото ни все заведе до безпечьного берега.

— Тому зийшьов на таку дорогу. Його отиць бив професором при лацїньських чьколах. Роду ниякого ни било типир.

Ни сама біда йде, ще й посестри, товаришки веде. Він провадив транспорт з Кенїґрецу до Самбору; в Голомуцї розпустив восько на пять мінут. Усьо розлїзло ся по містї, ги мишьи по збіжьу.

Зачьав трубіти ферґатерунг[2]), а тоти ни стали в єднїм аментї на місци. Кричьав, метав ся, як тот вітер, дуже ся розїв і дістав запаленя горла. Корував[3]) го, доглядав, али ни завернеш мертвого від гробу. Пізно сонце сходит і ни гріє, била медицина і ни помагало. Попсувати легко, направити тяжко.

З того чьасу як руками здоровля відняло.

---

[1]) Жовнїр приданий офіцирові до послуги (деньщик).
[2]) Скликуваннє жовнїрів. [3]) Лічив.

Сох тай сох, ги підпалена смерека. Гинув, як зморожьений цьвіт.

Він колись мав кавалїрску слабість, типир повязало ся разом і то ще гіршьо било, бо палило.

— Як ся ни веде, то ся й ни ліпит.

— Слухайте, жьони, і кайте ся, повідає Іван Морикінь, бо смерть уже на Волосацькій полонинї[1]). А ви, бабо, звертаєть ся до старушки, купіт си яловя, типир худоба тана, підправите ся як ни вмрете, прийде старий Коваль у свати до вас. Няй і старі знают, що добре, та няй си погуляют. Віддавати ся — смакота. смакота...

Жони сьміють ся.

— Минули роки, що розпирали боки. І я співала, випила й жьартувала. Дванайцятеро весіль справила, вісїм доньок віддала, а днись ни годна нигде ничого зробити. Пішли літа — ни завернут ся... Моє вже достигло й переходит... Стою похилена й виглядаю чьорного гостя. Прийде він, ги тот осінний вітер по жьовте листя... Всьо проминат... Молодий — золотий, а старий хилит ся д зимли...

Похитала головою, а дві грубі сльози покотили ся по лицї. Її останні вискази розлили ся по-

---

[1]) Під сей час мерли люди у селї Волосатім на пятнистий тиф.

важним, сумовитим мелянхолійним настроєм по присутних. Любили житя, тим то жалкували, що воно так швидко відцвитало та вянуло. Один з поміж них промовив: Моя нибіжька дуже чькодувала ще вмирати. Я ї ся питаю: Чьо тобі так тяжько? Вона повідат: Кождий любит своє житя, кождий любит і його сьмітя... Рикла і розплакалася.

— Я си гадаю у своїй голові, повідає Морикінь, що не[1]) чого чькодувати вмирати. Ми ту їме пісний, нисолений чьирок, а як повмираєме, прийде нам там на стів: пироги на маслї, смитана, солонина, а на курятину то ся й ни подивлю. Я ни чькодую ни себе, ни другого, никого. Де є люди, там і смерть буде. На салашы всї вівцї разом пасут; єдна згибат, а всї другі за нев ни йдут.

Лимич наклав тютюну до файки, дістав з печі розжарений вуглик, розкурив і накрив накривкою та оповідав далї про свойого офіциря.

— Загнали до нього жьовнїря обслугувати. Перебив штирнайцять день. Удала тота бестия, що глухий. „Я би бив, минї ту добре, али ни дочьуваю“.

Пішьов зновіль до кумпанїї[2]).

Найшьов ся такий, що ще обдарував фельфебля пятков, аби го там наталював[3]) за профатинеря.

---

[1]) Нема, не є. [2]) В роту. [3]) Призначив.

Попасав кілька день і хотїв ся вирвати до кумпанії.

— Дідько бери й пятку, докинув хтось з присутних.

— Запровадив мене до нього капраль одедня[1]). Стаю, а тот хорий питат ся: що то за еден? Поляк, ци Русїн?

— Справедливий Русин з гірь.

— Ти злодій?

— Прошьу пана оберляйтанта, тот би бив великий дуринь, що би на себе таке повів; пан увидит, ци буду красти.

— Возьми го до кумпанії, мовит до капраля, то великий фільософ.

— Я у двирі і пішьов, аж искри проскакували ся. Маєш ми довбати очьи що днини, що години — іду, дем бив.

Дали єнчого. Перебив тот дванайцять день, прибігат до фельфебля і квилит: „Я вам дав штири ринські, бисте ня там наталювали, али я вам дам другі штири, обисте ня взяли, ни можу видиржьати".

Фельфебель прикликав мене: „Лимичь, іди до пана оберляйтанта Країнського".

— Я нїт.

— Чьому? Тас уперед мав охоту, а типир нїт?

---

[1]) Цей що має службу цього дня.

— Коль трьох ни могло бити, то я чьитвертий чьуда ни докажьу.

— Ти ся на тото ни диви, ти спокійний чьоловік, ни любиш по місті лазити, пильнуєш ся, послухай мене, всьо буде добре.

— Послухав я його. Приходжьу там. Закликав ня до покою і мовит: „Слухай, він ту зістане з тобов чьирез три дни, тот попередний, аби ти показав усьо, де що є“.

Добре, мельдую покорне.

Я вийшьов до кухні і сів, а тот за хвилю дзвонит. Рику[1]) тамтому: А ну йди, звідай ся, що там є?

Пішьов.

Оберляйтант повідат: Няй тамтот прийде. Входжьу.

— Мій дорогий, повіджь тому, няй си йде геть, бо го застрілю.

— Думаю си: ту нидобре, бо що виджьу на других, то й мене спіткат.

Повідаю тому, оби вже йшьов до кумпанії, а тот аж підскочьив з утіхи та хотів мене цілювати в руки й ноги, як би то я дав му волю.

Взяв я, перебив три дни. Чьирез три дни ще ми мовив: моє дзєцко, а чьитвертого дне повідат: злодзєю. Чьому? Тому. Замітав я станцію і найшьов

[1]) Кажу.

першього дне ґрейцарь. Ставлю на стїв; другого дне штирі ґрейцарі, теж кладу на стїв, а третого верг шьустку. Вона пирсла під лїжко. Чьитвертого дне гойкат на мене: Южем тя злапав.

— Ай ще нїт.

— Южем тя злапав.

— Ай ще нїт.

— Южем тя злапав.

— Ай ще нїт. Коль то правда, я си суджьу рік криміналу.

Ухопив я щьітку, замітаю тїсно[1]) всягди і вимівем з під лїжька шьустку та мовлю: Пан оберляйтант ни великий богачь, оби розмітував грішми. Ни хочьу ничого, оби я за дурних дисять ґрейцарів бив злодїйом, іду, відким прийшьов. За теже нияке давати минї догану — ни файно. Мене в горах навчьали: Лїпшье своє латане, як чьужье хватаче.

— Постав, постав, мовит засоромлений до мене.

— Поєднїй[2]) жьонї треба би такого ґазди, втручується Морикінь.

— Ага, коби ся така дурна вродила і схотїла тирпіти.

— Видите, куме, днись уже й на баби сьвіт мудрий настав.

---

[1]) Твердо. [2]) Деякій, неоднїй.

— Овва, хосен з їх мудрости, коль боршье ся ожьенит дпривяний Іван, ниж ся золота Каська віддаст.

Всї розсьміяли ся, навіть жони несьміливо всьміхали ся в першій хвилї, заслонюючи ся запасками, але опісля зринула на їх лицях сумовитість; інстинктово відчували довговіковий присуд і свою зависимість від якихось условин... Намагали боронити ся, одначе кепсько йшла їм оборона.

„Али ви за нами ходите й будете ходити, поки того віка стане“.

Коли завважив Лимич, що розмова врываєть ся повернув до своєї історії.

— Я йому ходив по три чьверти кіля мяса. Він того мяса ни їв, тілько росїв, а мясо віддавав мині: На, маш, зежрий то.

— Так бисїдував, ги добра жьона ґаздї.

— Я позавчьора, заговорив другий, везу клеци. В Тирнові дорогов ведут ся за руки три жьони й чьоловік. Пянї, що ніч. Ідут, ги тот, що вже вмират. Став я коло них і мовлю: З весїля йдете й ни співаєте. Кепський день маєте...

— А бодай ни діжьдав більшье весїля робити, повідат сиридущьа й махнула руков поперед носа.

— За що рику, склинаєте, коль вам ни чькодувов горівки? І пянїсте й відказуєте...

— Такі добрі. Догоди бабі.

— Ви за жьони ни дістанете розгрішьіня.

— Бо я ни грішний.

Лимич не слухав сих „перерікань у проміш“; його уява гуляла по офіцирських комнатах; давня давнина зринала перед ним з усіми подробицями, нагадував безжурну молодість, що майнула швидко мов вода у море. Оживлював ся споминами і ждав тільки, коли покінчиться бесіда других, щоб продовжати своє.

Вихор свистів і засипав снїгом вікна. Нікому не було спішно, кождий радів теплом хижі та збавляв ся розговорами, забуваючи про житєві клопоти.

— Давав тот оберляйтант минї мясо, а за хвильку: Ти тілько жриць? Веди ся то, веди, чьирез штирнайцять днів. Перед обідом: дзєцько моє; при обідї: на, маш, зежрий то; по обідї: та тілько жриць? Приступаю до нього й дякую за всьо.

— Длячеґо? Южєс ся наядл моей праци?

— Добрий ґазда навить псу ни велит: дай му жриць, тілько єсць, а пан трактуют мене гіршье, ниж пса. На що я раз маю зїсти і сто раз чьути? Ви раз даєте, а сто раз вимовте. Я си йду, дем бив.

— Ага, тож тя розпират, тожєс ся наядл моей праци...

Зїдж у кумпанії дябла.

— Наш цисарь мілїони віська має і жьиют, а

я єден мушьу вижьити. Відправте мене, ни хочьу, обисте ми таку гану давали.

— Ну, коль ни хочеш, то ни хочеш. Днись уже по мясо ни підеш. Я ся положьу спати, а ти, як прийде єдинайцята година, підеш на обід до кумпанії, відтак до офіцирської менажьі просити для мене росолу.

— Я пішьов, зїв обід; вертаю, він спит; двайнацята година, він спит; приходжьу в першьій, спит; заглядаю в другій, пробудив ся і мовит до мене: А що, ходивєс?

— Нїт. Коль ти мудрий, я буду глупий.

— А чому.

— Бо пан оберляйтант мовили: може. Я ся вагував.

— Уже ни треба. Йди до кумпанії, няй прийде каптраль одедня.

— Прийшьов каптраль. Питат ся його: Ци є такі кільця, що ся робит айнбінден?[1]).

— Нима.

— Винимат двайцять ґрейцарів і повідат капральови: Иди, купи два кільця і два скублї.

Купив, приносит.

— Що коштує?

---

[1]) Найтяжша кара при війську. Привязаний до стовпа ледви трохи досягає пальцями ноги до землї.

— Дванайцять ґрейцарів.

— То слабе, то збуй, вун поламі. Йди, купи грубшы.

— Купив за вісімнайцять ґрейцарів.

— Кілько коштує?

— Вісімнайцять.

— Ниправда. Йди, приниси рахунок, ти мусів собе украсць.

— Кличье мене до покою і мовит:

— Ти тими днями нарокуєш[1]) до кумпанії.

— Ніт, ніт, повідат оберляйтант, юж ни буду такий глупий, вже буду карати, ни буду міняти. Достаєш чьирез дві годинп вязаний до стіни.

— О, то ся ни стане; як я кару дістану, тілько ввидите.

— Ну, ну, капраль, кольбов в тилек.

— Я знаю, що кольба значьит.

— Буду тя просити.

— Я вам ни присягав, я присягав цисарьови, в кумпанії буду служити.

Сів, написав лист, дав капральови і повідат: Припровадиш жьовніря і другого, би ніс заяця — якийсь товариш прислав му тото — до пані копітанової Гайсової, бо тот, покаєує на мене, вержье з моста до води зи злости, аби ни било ни тобі, ни мині.

---

[1]) Повернеш.

Звертаю ся до нього: Ци я гет ся забираю?

— Ніт, ніт.

Іду й сьмію ся.

Стати ся мало, як повелїв. На брамі стоєт фельфебель і мовит: Лимичь, годину будеш вільний, а годину вязаний.

— Ани мінути.

Надходит другий фельфебель.

— Що з ним робити? Він ся ни дає вязати.

— Ей, мав бис розум, того днись завтра дїдько возьме, а тот, як бив жьовнїрьом, так буде.

Завели ня до кумпанії. Я сів і сїджьу.

За дві години провадит мене капраль назад до нього.

Входжьу до кухнї і зараз лїгєм си в лїжко, а капраль пішьов мельдувати, що ня привів.

— Няй тамтот прийде.

Задзвонив.

— Ідїт, мовю капральови, повіджьте, що я хорий.

Пішов. Чьую, як оберляйтант гойкав до капраля:

— Попроси го кончье ту.

— Йду помалу, полегки, лїзу, криваю гей би то від того вязаня.

Увидїв мене і втїшьив ся, що так ня покарали.

— А смаковало?

— Аж ся плакати хоче. Я ся пишьу на завтра марудов.

— А взнав тя дохтїрь?

Чому нїт?

Капральови моргаю, оби ня ни писав.

— Подай ми бутельку, хлїб, масло. На, маєш, випий, зїджь, положьи ся до лїжька, може ти лїпшье буде.

— Дуже ня болит.

— Мав рехт, бо ти збуй.

— Я переспав ся і повідаю: Вже ми лїпше трохи.

На другий день задзвонив на мене.

— Коль ни хочеш їсти мяса, то ни хочеш; іди до цивільної ятки, купиш фунт телятини і занесеш до менажьі, оби ми кухарь зробив три шницлї.

— Пішьов я, али Жьид ни хоче дати. „Я ни маю фунта, тілько кільо за трийцять шьість ґрейцарів". Вертаю назад.

— Няй буде цїле кільо. Занеси, няй зробит на днись три шницлї, а три на завтра.

— Приношьу кухарьови, а тот розсьміяв ся, махнув ножьом і повідат: Ту всього на три шницлї Занеси му назад.

Вертаю: Мелюдую покорне, кухарь мовив, що з того мяса буде тілько три шницлї.

— Сину, сину, що ти си гадаш? Ти хочеш мене ошьукувати? Він злодїй пішьов і попросив такого самого злодїя кухаря.

— Няй буде й так.

— Пригода за пригодов.

— Без пригоди ни є жьитя, на нї сьвіт стоєт.

— Велїли му пити пиво з жьовтками. Бівки зкидав. Бере тоти бівки і тото мясо і мовит: Занеси до панї фельфебльової Шнайдерової. Вона має дїти, то ї придаст ся.

— Взяв я і несу. Сука вихопила ся і пішла просто до капітана Шьіндлєра. Він остро наказував, оби її ниґде ни пущьати, би ся з псома ни сходила. Я си ни завважьив, як вона побігла.

Вертаю з обіду, дивлю ся, суки ни є.

За хвилю дзвонит.

— Є пес?

— Нїт.

Верг ся по кухни, згинат ся по сокиру і гойкат: Голову ти відотну!

Я прискочьив, ухопив сокиру від нього і шпурнув нев, аж кусинь печьі віднав.

Тот, гей би пробудив ся, повідат жьалїсно: Бій ся Бога! Ци ти знаєш, що тебе жьде?

— Нїт.

— Розстріляня.

— Ей, а вас що жьде? Ви сокиру вхопили. Жьид вибив вікно, а йому око вибрали. За пса мнї жьитя відбирати, за дармо злість і ненависть мати, то ни пасує, хоть би й що.

Обернувєм ся і пішьов на двірь.

Найшьов я суку; як тя їмю, як возьму бити — набив тото добре за свою біду. Няй ся бодай на тобі потїшьу...

Потому кличе мене до покою, дає минї вина. Я ни пю.

— Ни гнївай ся на мене, дзєцко, ни гнївай. Видиш, я хорий, минї всьо докучьат. Нихто ни може ми дати ратунку.

Іван Морикінь вийняв скрутець тютюну, відтяв кусник і дає свому сусїдови та шуткує з нього задля повільної вчерашньої їзди. Присів ся з ним з Турки і дуже промерз, бо конї йшли „полегки“:

— На, закури си, ти добрий за фурмана. Я би з тобов їздив день і ніч, бо бис ня ни розтряс.

— А чьо скорити, коль усьо прийде, що має бити?

Лимич покінчив оповідати один епізод, який можна-б назвати епізодом примх у хорого чоловіка, за які не докоряв, але оправдував свойого оберляйтнанта: „Ни є чьудници, хорому треба все дарувати“... Відтак перейшов до другої части: повільного завмирання. Ся друга частина, пронизана нїжними спочуваннями до недолї чоловіка, приковувала увагу слухачів. Поважний настрій сповив усїх. Слухали і майже жадних заміток не подавали від себе.

— Бив я ще півтора місяця. Від того дня все ми бисїдував: моє дзєцко.

Великий нуд мав. Як почьув, що восько йде вулицев, схапував ся з ліжька, біжьит до вікна і дивит ся, дивит, ги би хотів видивити матірь з тамтого сьвіта.

— Призвичайка — міцний ґазда.

Нираз тяжько сплакав. Близь ліжька мав образок якоїсь пані. Ци то била сестра, ци коханка — ни знаю. Доста вдивляв ся в тот образ і задумував ся.

— Нагадував си давнє житя — яке вже ни верне...

— Ой що пішло — пропало. Всьо прийде, а літа ніт...

— Брав образок до рук і зновіль ставив на шьафці.

— Доста в чьоловіка жьури...

— Відвергло му куриня[1]). Я нираз си закурю. Верну ся, він зачьує: Вжес курив. Ни псуй свого здоровля! Я вже виджьу, що ти хочеш зробити, бо ти в мене в кримінаті. Штудируєш, обис пишьов до шпиталя. Я вмру тогди...

Так лепсько бисїдував, що жьаль находив на чьоловіка...

Будь я, будь, він мене шьанує, бо знає, що другого би му з кумпанії ни дали. Ни раз просит ня, обим повідав му байку. Бисїдую таке всяке: ни било, ниє; то єновіль мовит: Гласкай ми в го-

---

[1]) Курити тютюн, папіроси.

лові. Гласкаю. Якєм го твердо пошыіпав знав, що вже мині тото за довго й за прикро.

— Чим єсте могли, то придобрювали його сумнї хвилі.

— Під конець налюдянив ся.

— Такой на очьох гасло його житя...

На штири дни перед смертьов мовит до мене: Я мушьу написати, оби ми дали ще єдного профатинеря. Ти вже ни можеш. Хочьу, аби ми си двоє провадили сьвате жьитя. Тобі за прикро. Я увільнений на цїлий рік. Ми си будеме всягди їздити; повелю заіхати фіякрови; сядеме, поїдеме на Вихилївку[1]); замовлю тобі обід, собі обід, напєш ся файного пива. Буде нам добре...

Дивлю ся на нього і трохи ни плачьу. Гадаю собі, поїдеш ти фіякром, али ни на Вихилївку, ай на Дрогобицький тракт за жьилїзну браму...

Дали минї до помочьи Жьидка Дінстаґа.

Приходжьу раз до нього, стою й дивлю ся. Малечько що жьиє.

Помахав руков, оби я приступив близшье.

— Сину, сину, що ти думаєш?

— Я щось думаю, а ни сьмію мовити.

— Говори.

— Пан зле виглядают. Ви ще можете жьити сто лїт, али дещо треба би зробити.

[1]) Огород за містом.

— Що такого?

— Може би прикликати ксендза[1]), обисте ся висповідали, а пак спишьіт маеток, аби ня хто ни чьіпав. Я чьув, що пан зібрали якесь майно. Вийду на улицю, мене ся випитуют, ци є тото футро, тоти зиґарки, ланцюшки, подушки? За таке всяке вивідуют ся, ли но стану в місті, а найбільше якась панна.

— А що кому до мого маетку? Як би ти що хто мовив, покличь ся на пана капітана Гайса. Він знає про всьо найліпшьe. Гадки ни май, ни лишьай мене, сину...

— Де би я тото зробив... Мині добре. Я рад би панови дістати води цілющьої й жьивущьої, аби пан як найборшье закомендерували кумпаніями...

— Пропало моє капітанство! Вже ни буду... здає ся, що ни буду...

— Похилив голову, ги бреза прутя, і щось у гадках си перебирав...
Мині ся на плачь збирало. Чькода всякого чьоловіка...

Підійшьовем до вікна, дивлю ся на вулицю. Він думат. Оби му відняти жьуру, питаю ся: Ци довго пан оберляйтнант служьат?

— Двайцятий рік.

— А ци много жьиют?

[1]) Священика.

— Сорок літ.

— Нічь перебуде; виджьу, що слабшье виглядат.

— Минї ся здає, що буду вмирати, бо ноги по колїна, а руки по рамена студенї.

— Я помацяв — єдна крига, али ни повідаю. Панови ся ли но так здає, теплї.

— Ей, бисїдуй собі... Ни відвернеш страшної ночьи...

Розглядат ся, нуд має, бере образок, дивит ся, ги би відтам здоровия чьирпав, ставит, слози котят ся. Обернув ся до стїни. Я післав Дінстаґа по реґіменцарцта Яниса[1]). Прийшьов, звелїв ставити баньки й обвивати теплими простиралами. Грію, ношьу. Тот нудит ся. Я собі уважьив, що зле. Кличье мене: Ходи сюда: — повіджь лїкарьови, няй си йде; я бив би жьив, коби ни лїкарі... Вже даремна робота...

Повів я тото реґіменцарцтови.

— Добре, повідат лїкарь.

— Розпорядив, що маєме робити, і повелїв доглядати й ни відступати.

Увійшьов я до покою. Треба опорядити, бо ни знати, на що чиоловік прийде... Знявєм го з лїжка, взяв, пообтирав, а він до мене: Ни мучь ся, сину, сам, ни мучь. А де-ж там тот? Шьануй ся...

Я си гадаю, на що ми другого? Як бим тя їмив,

[1]) Полкового лїкаря.

тобим переверг поза десяту каменицю. Так висох, що як би зняв скірку, тоби розлетїв ся.

Винявем шматя сьвіжье, поперебирав, позастелював, поклав го полегки зновіль на місце і сївем на фотель та закроплюю го вином. Послабав дуже. Голос такий тихий, ги би що аж з нашьої полонини долїтало... Вії опадали, а він на силу піднимав, так носив грудьми, що захили Божье...

Вибила дванайцята година в ночьи. Заввидїло ми ся, ги би які духи сходили ся.

— З нививчьасованя.

— Страх мене зняв, али порушьивем ся, ги бим що стрясав зи себе. Пек усьому ничьистому! Кому яке дїло до мене? Али сон змагат ня. Що то кілька ночьий як птах на галузї... Йду тамтого збудити. А тот зачьав лементїти, обим го ни відступав.

— Дзєцко моє, я вмру без тебе.

— Сїв я і сїджьу. Минат друга година. І на нього сходив сон, махат руков, обим си пішьов спочьити.

— Я збудив Жьида і повелїв, оби пильнував і вважьав.

Лїгем, али ни їмат ня ся сон.

Жьид сїв і заспав на фотели.

Оберляйтант збудив ся. Чьую, хтось бє в долонї, пак по стїлї, а відтак викрутив ся і дрилив

дзвінок. Я зірвав ся і біжьу, а Жьит спит. Я Жьида в карк. Та хоть устань.

— Ни міг уже гойкати, додає один з присутних.

— Мовит до мене: Возьми того збуя, бо го застрілю.

Закропивєм го вином. Зле з ним. Крутит ся, а ту ни може. Втихомирив ся. Виступив піт, ги густа роса на траві. Поміг я му сїсти, пітдримую. Звелїв си подати образок. Дивив ся і шьипотїв: Така моя доля... Любов... — і більшье ни промовив. Зимний. Кивнув головов.

Пак зновіль положьив ся.

Вибила пята година. То било в осени. Обувєм ся.

Ци пан оберляйтант напют ся сьвіжього молока?

— А правда, що ся напю.

— Взявєм пулярис і наставляю, кілько беру. Він махнув руков.

— За пізно му било вже вираховувати ся, повідає одна жона.

— Пішьов я по молоко на Передмісте. Збудивєм мазурку, дем усе брав просто від корови, побігла, видоєла, приносит молоко таке з пінов.

Біжьу, що тхи. Приходжьу, а мій Жьидок ходит і зазират з другого покою, ги кіт до мишьи. Подивит ся і пак сховат ся за двирі.

— Що є? Вбігаю, а оберляйтант скручьений і

обернений до стїни. Я руку під нього, піднявем, — подивив ся, хлипнув і вже кониць.

Положьивем го, накрив очьи й перекстив та збисїдував паціръ, а пак мовю Жыдкови: Йди до кумпанії і повіджь, що пан оберляйтант умер.

Зараз припровадили поста.

Відтак приїхав віз, прийшли капітани, офіцири й жьовнїри.

Фельфебель шьепнув ми, обим зараз дав свій куферок чьирез вікно, бо потому будут трясти. „Що до типир маєш, то так ги би ти Пан Біг верг із неба“.

Капітан Гайс обертат ся до мене: „Він ту доста ся біди навидїв треба би му що дати“.

Дали минї нові штибилети і старі, али ми прикро било і я дав нові нибіщьикови.

Зийшла ся комісия воськова і цивільна. Стрясли мене. Ни є ничого. Дивлят ся до пулярушьа. Тілько шьустка? Ов, що такого? Я повідаю: пан оберляйтант під подушьками, під головов диржьали грошы. Сягнули і витягли сор к рииських. Засміяли ся до себе, що я такий глупий, що дотипир ни спрятав грошьий, ай дав їм там лежьати.

— Вам било й гріха ни било. Тілько муки перебили, а в нього ни роду, ни броду заговорили поважно старші ґазди.

— Пописали, попечьатали й посклададали.

Прийшло ся брати оберляйтанта — нихто ни хоче.

Бодай вам пек било! Я ся жьивого ни бояв а типир умерлого буду ся бояти? Вхопивєм ги тріску, завив і заніс до воза. Тай повезли до воськової трупарні.

Капітан Гайс мовит до мене: Лимичь, ти будеш ту ночьувати.

— Мельдую покорнє, я зи страху вмру, я би ни ночьував.

— Чькода, щос Русин... Чьо ся боєш? Пан оберляйтант Країнський умерли з Богом і на смерть, їх ни є і вже більшьє ту ни будут.

— Я ще днись обіду ни їв.

— Капраль одедня на вахцимбру!

— То байка, я голодин ни є, я си дещо купив, трохи яблок, хліба.

— Ночьувати мусиш.

— Мельдую покорнє, сам ни можьу.

— Добре, дістанеш другого жьовніря.

— Прислали мині зновіль Жьидка Дінстаґа.

— Ну, Жьиде, я йду спати, а ти стережьи. Дивлю ся, а в кухни ни било, тай ни є нічого, бо Дінстаґ забрав усьо, коль іще комісия прийшла.

— Ага, він си добре уважьив, як то йде.

— Мій Дінстаґ знитив ся коло мене і повідат: Знаєш що, я йду до міста, я ту маю сестру, при-

несу їсти, пити, ли но[1]) там і відтам, а буде всячьина.

— Іди і зараз приходи.

Минат година — Жьида ни є, минат друга — ни є, а минї ся волося рушьат.

— Ніч має своє право, зазначують авторітетно присутні.

— Що робити? Нагадав я си, що є шпиритус. Розтопив під кухнев, поставив шпиритус, потовк цукирь і пражьу разом. Випив доста і упивєм ся. В мене сила й відвага, що гей. Як би йшьов тот оберляйгант, то бим зараз бив.

Позасьвічьував я лямпи й сьвічки по всїх покоях, ги би яка баль била, сам ходжьу, виспівую, гадки ни маю.

По опівночьи вертат мій Дінстаґ і несе кусник хлїба комісьного і деку[2]). Я витягнув руку — як стану тя мастити... Що раз удару — дес бив? — а він на мене плюне: Тьфу. Порскат і порскат. Гадав, що минї ся що стало, що я без себе.

Набив я Жьида, взяв деку, завинув ся, ляг си в дзирьох і уснув, а він сїдїв коло мене і дивив ся на сьвітло.

---

[1]) Тілки.

[2]) Покривало, коц.

Ми переночъували. На другий день заїхали фіри і забрали річьи до маґазину.

Так я ся позбив того клопоту... Навнувало ми ся гірко...

Вихор гуляв, дерева зі стогоном похиляли ся, а будинки трохи не розсїли ся.

Юрій Кміт.

16. Утома.

Душа моя втомлена — і навіть той жаль, що почуваю, нагадує лиш усміх, застиглий на обличчі в мерця.

Я маю жаль до неба, бо хмари, що проходять по йому, не лишають там жадного сліду: воно знов стає ясним і блакитним.

Жаль маю до землі, бо тіні, що вкривають її, пересунуться на инше місце, і де було тьмяно і сумно, знов ляже золото сонця.

З жалем дивлюсь на воду: мов дзеркало одбиває вона красу світа, і коли невдоволена навіть — ламле всі лініі й фарби і творить своє.

І маю жаль я до осінньоі рослини: кожна брунька ховає в собі надію життя і дасть колись нові пагони.

Тоді, як я...

Тоді, як попіл надій моїх нерухомою хмарою завис наді мною, тоді, як сонце щастя не зжене з

душі тіней, як дзеркало душі моєі померкло, потьмарилось, не одбива нічого, тоді, як те, що облетіло і стало голим — не розівьється знову.

І чом не живу я, вища істота, як те мертве небо, як нежива земля, як вода, як рослина?

Спитати?

Не хочу... Втомився...

Хмари.

Коли я дивлюсь на хмари, ті діти, землі і сонця, що знявшись високо, все вище і вище мандрують блакитним шляхом, — мені здається, що бачу душу поета.

Я впізнаю її. Он пливе чиста і біла, спрагла неземних роскошів, прозора і легка, з золотим усміхом на рожевих устах, тремтяча бажанням пісні.

Я бачу її. Велика і важка, повна туги й невиплаканих сліз, вагітна всіма скорботами світу, темна од жалю до нещасної землі, вона клубочиться чорними хвилями, важко дихає переповненими грудьми, ховає лице од сонця і гірко плаче теплими сльозами, аж поки не стане їй легше.

Я знаю її. Вона... неспокійна, вся насичена огнем, вся палаюча великим і праведним гнівом. Мчиться шалено по небу і підганяє лінпву землю золотою різкою... Вперед... вперед... швидче, в

повітрі... І гукає так, щоб всі почули, щоб всі прокинулись...

Я розумію її. Вічно невдоволена, вічно шукаюча, з вічним питанням: „нащо? до чого?“ — вона спустила сірі крила над землею, щоб не було видко сонця, щоб потопала в тіннях земля, і сіє дрібну мряку суму...

Поете, я не дивуюсь, що любиш хмари.

Але я співчуваю тобі, коли з тужливою заздрістю стежиш за хмаркою, що тоне, роспливається і гине в блакитній пустелі.

Самотний.

Я слухаю співи, яких ніхто не чує:
То співає моя душа.
Завжди і всюди чую її любимий приспів:
— А ти самотний!

І ніщо не заглушить — я це знаю — ніщо не заглушить тихого співу: крізь стогін фуґи крізь сміх весни, крізь регіт грому і плюскіт зливи — я все вчуваю:

— Самотний... самотний...

Навколо люде. Блищать їх очі, тремтять їх голоси... снує срібну нитку розум і золоту — серце, хвиля життя виходить з берегів, шумить і грає —

і коли до уст моїх торкається келих веселощів — я чую вже знайомий реквієм душі:

— А ти самотний!...

Я плачу. З мого серця теж ллється струмок в море людського горя. І хоч тепла рука моя простягнена для дружнього стиску там, де його треба, хоч душа моя розкрита для чужого горя, як квітка для роси, а проте... а разом з тим — я чую, встає з глибини десь, як вічне прокляття:

— Ха-ха! Ти все-ж самотний!

І коли навіть біля серця мого бється кохаюче серце, коли дві іскри злучаються в поломінь щастя, коли здається, що сфінкс розгаданий вже — і тоді навіть...

...І тоді навіть чорним клубком котиться в грудях моїх болісний і гордий покрик:

— А я... сомотний!...

М. Коцюбинський.

17. Камінний хрест[1]).

I.

Від коли Івана Дідуха запамятали в селї ґаздою, від тодї він мав усе лиш одного коня і малий візок із дубовим дишлем. Коня запрягав у підруку, сам себе в борозну; на коня мав ремінну шлию і нашильник, а на себе Іван накладав малу, мотузяну шлию. Нашильника не потребував, бо лївою рукою спирав може лїпше, як нашильником.

То як тягнули снопи з поля, або гній у поле, то однако і на кони і на Іванї жили виступали, однако їм обом під гору посторонки моцували ся як струнви і однако з гори волочили ся по земли. До гори лїз кінь як по леду, а Івана як коли би хто буком по чолї тріснув, така велика жила напухала йому на чолї. З гори кінь виглядав, як би Іван його повісив на нашильнику за якусь ве-

[1]) Лишаємо правопись автора з огляду на покучський говір, у якому написаний цей твір.

лику провиву, а ліва рука Івана обвивала ся сїтею синїх жил, як ланцюхом із синьої стали.

Нераз ранком, іще перед сходом сонця, їхав Іван у поле пільною доріжкою. Шлиї не мав на собі, лишень ішов із правого боку і тримав дишель як би під пахою. І кінь і Іван держали ся крепко, бо оба відпочали через ніч. То як їм лучало ся сходити з горба, то бігли. Бігли в долину і лишали за собою слїди коліс, копит і широчезних пят Іванових. Придорожне зїля і бадиля гойдало ся, вихолїтувало ся на всї боки за возом і скидало росу на ті слїди. Але часом серед найбільшого розгону, на самій серединї гори Іван починав налягати на ногу і спирав коня. Сїдав коло дороги, брав ногу в руки і слинив, аби найти те місце, де бодяк забив ся.

— Та цу ногу сапов шкребчи, не ти її слинов промивай, — говорив Іван із пересердя.

— Дїду Іване, а батюгов того борозного, най біжит, коли овес поїдає… Се хтось так брав на сьміх Івана що видів його паороч зі свого поля. Але Іван здавна привик до таких сьміхованцїв і спокійно тягнув бодяк дальше. Як не міг бодяка витягнути, то кулаком його вгонив далї в ногу і встаючи казав:

— Не бі си, вігниєш тай сам віпадеш, а я не маю чьсу з тобов панькати си…

А ще Івана кликали в селї Переломаним. Мав у поясї хибу, бо все ходив схилений, якби два залїзні краки стягали тулуб до ніг. То його вітер підвіяв.

Як прийшов іс войська до дому, то не застяв нї тата, анї мами, лишень хатчину завалену. А всего маєтку лишив йому тато букату горба що найвисшого і що найгіршого над усе сільське поле. На тім горбі копали жінки пісок і зївав він ярами та печерами під небеса, як страшний велитень. Ніхто не орав його і не сїяв і межі ніякої на нїм не було. Лиш один Іван узяв ся свою пайку копати і сїяти, Оба з конем довозили гною під горб, а сам уже Іван носив його мішком на верх. Часом на долїшні ниви спадав із горба його голосний крик:

— Е-ех, мой, як тобов грьину, тай по нитцї розлетиш си, який жеє тьижкий!

Але відай ніколи не гримнув, бо шкодував міха і поволи його спускав із плечий на землю. А раз вечером оповідав жінцї і дїтям таку пригоду.

— Сонце пражит, але не пражит, аж вогнем сипле, а я колїнкую з гноєм на верьх, аж шкіра з колїн обскакує. Піт ізза кождого волоска просік, тай так ми солоно в ротї, аж гірко. Ледви я добив си на гору. А на горі такий вітрец дунув на мене, але такий легонький, що аж! А підіт же, як мене

за мінуту в попереці зачьпло ножами шпикати — гадав-сми, шо мину си!

Від сеї пригоди Іван ходив усе зібганий у поясї, а люде прізвали його Переломаний.

Але хоч той горб його переломив, то полїтки давав добрі. Іван бив палї, бив кіля, виносив на нього тверді кицки трави і обкладав свою частку довкола, аби осінні і весняні дощі не сполїкували гною і не заносили його в яруги. Вік свій збув на тім горбі.

Чим старів ся, тим тяжше було йому, поломаному, сходити з горба.

— Такий песїй горб, шо стрімголов у долину tручьие!

Нераз, як заходяче сонце застало Івана на верху, то несло його тїнь із горбом разом далеко на ниви. По тих нивах залягала тїнь Іванова, як велитня схиленого в поясї. Іван тодї показував пальцем на свою тїнь і говорив горбови:

— Отос нї, небоже, зібгав у дугу! Але доки нї ноги носьи, то мус родити хлїб!

На иньших нивах, що Іван собі купив за гроші принесені з войська, робили сини і жінка. Іван найбільше коло горба заходив ся.

Ще Івана знали в селї з того, що до церкви ходив лиш раз у рік, на великдень, і що курей зіцїрував. То так він їх научував, що жадна не

важила ся поступити на подвіре і порпати гній. Котра раз лапкою драпнула, то вже згинула від лопати або від бука. Хоч би Іваниха хрестом стелила ся, то не помогло.

Тай хиба ще то, що Іван ніколи не їв коло стола. Все на лаві.

— Був-сми наймитом, а потім вібув-сми десїть рік у воську, та я стола не знав тай коло стола мині їда не йде до трунку.

Отакий був Іван, дивний і з натурою і з роботою.

II.

Гостей у Івана повна хата, ґазди і ґаздині. Іван спродав усе, що мав, бо сини з жінкою наважили ся до Канади, а старий мусїв у кінці подати ся.

Спросив Іван цїле село.

Стояв перед гостями, тримав порцию горівки у правій руці і, видко, каменїв, бо слова не годен був заговорити.

— Дьикую вам файно, ґазди і ґаздині, шосте нї мали за ґазду, а мою за ґаздиню...

Не договорював і не пив до нікого, лиш тупо глядїв навперед себе і хитав головою, як би молитву говорив і на кожде її слово головою потакував.

То як часом якась долішня филя викарбутить великий камінь із води і покладе його на беріг, то той камінь стоїть на березі тяжкий і бездушний. Сонце лупає з нього черепочки давнього намулу і малює по нім маленькі, фосфоричні зьвізди. Блимає той камінь мертвими блисками відбитими від сходу і заходу сонця і камяними очима своїми глядить на живу воду і сумує, що не гнітить його тягар води, як гнітив від віків. Глядить із берега на воду, як на утрачене щасте.

Отак Іван дивив ся на людей, як той камінь на воду. Потряс сивим волосєм, як гривою кованою зі сталевих ниток і договорював:

— Та дьикую вам красно, та най вам Бог даст, шо собі в него жьидаєте. Дай вам Боже здорове, діду Михайле...

Подав Михайлови порцию і цілювали ся в руки.

— Куме Іване, дай вам Боже прожити ще на цім сьвіті та най Господь милосерний щасливо запровадит вас на місце тай допоможе ласков своєв наново ґаздов стати!

— Коби Бог позволив... Ґазди, а проше, а доцьигніт же... Гадав-сми, шо вас за стів пообсажую, як прийдете на весілє синове, але инакше зробило си. То вже таке настало, шо за що наші діди тай тати не знали, то ми мусимо знати. Го-

сподна воля! А законтентуйтеж си, ґазди, тай вібачьийте за решту.

Ваяв порцию горівки тай підійшов д' жінкам, що сиділи на другім кінці стола від постелї.

— Тимофіхо, кумо, я хочу до вас напити ся. Дивю си на вас тай ми, як якис казав, молоді літа нагадуют си. Де, де, де-е? Ото-сте були хлопєнна дївка, годна-сте були! То-сми за вами неодну нічку збавив, то-сте в данци ходили як сновавка — так рівно! Ба, де кумо, тоті роки наші! Ану-ко пережийте тай вібачьийте, шо-м на старість данец нагадав. А проше...
Глянув на свою стару, що плакала межи жінками і виймив із пазухи хустину.

— Стара, ня на-ко тобі платину та файно обітри си, аби я тут ніяких плачів не видїв! Гостий собі пилнуй, а плакати ще доста чьису, ще так си наплачеш, шо очи ти витечут.

Відійшов до ґаздів і крутив головою.

— Шос бим сказав, та най мовчу, най шіную образи в хатї і вас яко ґрешних. Але рівно не дай Боже нікому доброму на жіночий розум перейти! Адї, видите, як плаче, та на кого, на мене? На мене, ґаздине моя? То я тебе вікорінував на старість із твої хати? Мовчи, не хлипай, бо ти сиві кіски зараз обмичу тай підеш у ту Гамерику як Жидівка.

— Куме Іване, а лишіт же ви собі жінку, таже вона вам не воріг тай дітем своїм не воріг, та її банно за родом тай за своїм селом.

— Тимофіхо, як не знаєте, то не говоріт ані дзелень! То її банно, а я туда з віскоком іду?!

Заскреготав зубама як жорнами, погрозив жінці кулаком як довбнею і бив ся в груди.

— Озміт та вгатіт ми сокиру отут у печінки, та може той жовч пукне, бо не вітримаю! Люде, такий туск, такий туск, шо не памньитаю, шо си зо мнов робит!

III.

— А проше, ґазди, а озміт же без царамоніїї та будьте вібачні, бо ми вже подорожні. Тай мині старому не дивуйте си, шо трохи втираю на жінку, але то не за дурно, ой, не за дурно. Цего би ніколи не було, як би не вона з синами. Сини, уважьиєте, письменні, так як дістали якес письмо до рук, як дістали якус напу, та як підійшли під стару, тай пилили, пилили, аж перерубали. Два роки нічо в хаті не говорило си, лиш Канада, тай Канада. А як ні потиснули, як-єм видів, шо однако ні мут отут на старість гризти як не піду, тай-єм продав усе шо до кришки. Сини не хотьи бути наймитами після мої голови тай кажут: „Ти наш

тато, тай заведи нас до землї та дай нам хлїба, бо як нас розділиш, тай не буде з чим кивати си“. Най їм Бог помагає їсти той хлїб, а минї однако гинути. Але, ґазди, а минї переломаному до ходів? Я зробок — ціле тїло мозиль, кости дрихлаві, шо заки їх рано зведеш до купи, то десїть раз йойкнем!

— То вже, Іване, пропало, а ви собі туск до голови не припускайте. А може як нам дорогу покажете, т й усї за вами підемо. За цим краєм не варт собі туск до серця брати! Ца земля не годна кілько народа здержіти тай кількі біді вітримати. Мужик не годен і вона не годна, обоє вже не годні. І саранчі нема і пшениції нема. А податки накипают: шо-с платив лева, то тепер петь, шо-с їв солонину, то тепер барабу ю. Ой з'золили нас, так нас ймили в руки, шо з тих рук нїхто нас не годен вірвати, хиба лиш тїкати. Але колис на ції земли буде покаянїє, бо нарід поріже си! Не маєте ви за чим банувати!...

— Дьикую вам за це слово, але єго не приймаю. Певне, шо нарід поріже си. А тож Бог не гнїває си на таких, шо землю на гинцель пускают? Тепер нїкому не треба землї, лиш викслїв та банків. Тепер молоді ґазди мудрі настали, такі фаєрмани, шо за землев не згоріли. А дивіт но си на ту стару скрипку, та пускати її на гиндель?! Таже то дуплава верба, кини палцем, тай маком сьиде!

Та гадаєте, шо вона зайде на місце? От, переверне си дес у окіп тай пси розтьигнут, а нас поженут далї і подивити си не дадут! Вітки таким дітем має Бог благословити? Стара, а суди-ж!

Прийшла Іваниха старенька і сухонька.

— Катерино, шо ти собі, небого, у свої голові гадаєш? Де тьи покладу в могилу? Ци риба тьи має з'їсти? Та тут порьидні рибі нема шо ня один зуб узьити. Адї!

І натягав шкіру на жінчиній руці і показував людям.

— Лиш шкіра та кости. Куда цему, ґазди, йти з печи? Була-с порьидна ґаздиня, тьижко-с працувала, не гайнувала-с але на старість у далеку дорогу вібралас си. Адї, видиш де твоя дорога тай твоя Канада? Отам!

І показав її через вікно могилу.

— Не хотїла-с іти на цу Канаду, то підемо сьвітами і розвіємо си на старість як лист по поли. Бог знає, як з нами буде... а я хочу з тобов перед цими нашими людьми віпрощити си. Так, як слюб-сми перед ними брали, та так хочу перед ними віпрощити си з тобов на смерть. Може тебе так кинут у море, шо я не буду видїти, а може мене кинут, шо ти не меш видїти, та прости ми, стара, шо-м ти нераз догорив, шо-м може тьи коли скривдив, прости минї і перший раз і другий раз і третий раз.

Цїлювали ся. Стара впала Іванови на руки, а він казав:

— А то тьи, небого, в далеку могилу везу...

Але сих слів уже нїхто не чув, бо від жіночого стола надбіг плач як вітер, що з помежи острих мечів повіяв та всї голови мужиків на груди похилив.

IV.

— А тепер ступай собі, стара, межи ґаздинї та пильнуй, аби кожду своє дійшло то напий си раз, абим тьи на віку видїв пєну.

— А вас, газди, я ще маю на два ґатунки просити. Дес може сини пустьи в село на пошту, шо нас із старов уже нема. Та бим просив вас, абисте за нас наймили служебку тай абисте си так як сегодне зійшли на обідец та віказали очинаш за нас. Може Пан Бог менше гріха припише. Я гроші лишу Якові, бо він молодий тай слущний чоловік та не сховає дїдів ґрейцїрь.

— Наймемо, наймемо і очинаш за вас віка́жемо...

— Іван задумав ся. На його тварі малював ся якийсь стид.

— Ви старому не дивуйте си тай не сьмійте си з дїда. Минї самому гей устид вам це казати, але здає ми си, шо бим гріх мав, якбим цего вам не сказав. Ви знаєте, шо я собі на своїм горбі

хресток камінний поклав. Гірко-м го віз і гірко-м го на верьх вісажував, алем поклав. Такий тьижкий, шо горб го не скине, мусит го на собі тримати так, як мене тримав. Хотів-єм кілько памньитки по собі лишити.

Стулив долоні в трубу і притискав до губів.

— Так баную за тим горбом, як дитина за цицков. Я на нім вік свій спендив і окалічів-єм. Кобим міг, тай бим го в пазуху сховав, тай взьив з собов у сьвіт. Банно ми за найменшов крішков у селї, за найменшов дитинов, але за тим горбом таки ніколи не перебаную.

Очи замиготїли великим жалем, а лице задрожало, як чорна ріля під сонцем дрожить.

— Оцеї ночи лежу в стодолї та думаю, та думаю: Господи милосерний, ба шом так гльибоко зогрішив, шо женеш нї за сьвітові води? Я цїле жите лиш роб тай роб тай роб! Нераз, як днинка кіньчила си, а я впаду на ниву тай ревно молю си до Бога: Господи, не покинь нї ніколи чорним каваликом хлїба, а я буду все працувати, хиба бих не міг нї руков, нї ногов кинути...

— Потім мене такий туск напав, шо-м чиколонки гриз і чупер собі микав, качьив-єм си по соломі як худобина. Тай нечисте цукнуло си до мене! Не знаю і як і коли вчинив-єм си під грушков з воловодом. За малу филю був бим си затьиг.

Але Господь милосерний знає, шо робит. Нагадав-єм собі за свій хрест тай мене гет відійшло. Їй, як не побіжу, як не побіжу на свій горб! За годинку вже-м сидів під хрестом. Посидів, посидів довгенько тай якос ми лекше стало.

— Аді, стою перед вами і говорю з вами, а тот горб не віходит ми з голови. Таки го вижу тай вижу, тай умирати буду тай буду го видїти. Все забуду, а його не забуду. Співанки-м знав тай на нім забув-єм, силум мав тай на нім лишив-єм.

Одна сльоза котила ся по лиці, як перла по скалї.

— Та я вас прошу, ґазди, аби ви, як мете на сьвіту неділю поле сьвітити, аби ви ніколи мого горба не минали. Будь котрий молодий най вібіжит та най покропит хрест сьвіченов водицев, бо знаєте, шо ксьондз на гору не піде. Прошу я вас за це дуже ґрешно, аби-сте минї мого хреста ніколи не минали. Буду за вас Бога на тім сьвітї просити, лиш зробіт дїдови єго волю.

Як коли би хотів рядном простелити ся, як коли би добрими, сивими очима хотів на віки закопати в серцях гостей свою просьбу.

— Іване, куме, а лишіт же ви туск на боцї, гет єго відкиньте. Ми вас усе будемо нагадувати, раз на завше. Були-сте порьидний чоловік, не

лїзли-сте натарапом на нїкого, нїкому-сте не переорали, анї не пересїяли, чужого зеренца-сте не порунтали. Ой, нї! Мут вас люде нагадувати тай хреста вашого на сьвіту недїлю не минут.

Отак Михайло розводив Івана.

V.

— Вже-м вам, панове ґазди, все сказав, а тепер хто нї любит, та тот буде пити зо мнов. Сонечко вже над могилов, а ви ще порцію горівки зо мнов не віпили. Заки-м ще в свої хатї і маю гостї за своїм столом, то буду з ними пити, а хто нї навидит, той буде також.

Почала ся піятика, та піятика, що робить із мужиків подурілих хлопцїв. Незабавки пяний уже Іван казав закликати музику, аби грав молодїжи, що заступила цїле подвіре.

— Мой, маєте так данцувати, аби земля дуднїла, аби одної травички на току не лишило си!

В хатї всї пили, всї говорили, а нїхто не слухав. Бесїда йшла сама для себе, бо треба її було конче сказати, мусїло ся сказати, хоч би на вітер.

— Як-єм го віпуцував, то був віпуцований, котре чорний, то ак сріблом посипав по чорну, а котре, білий, то як маслом снїг помастив. Конї були в мене в ордунку, цїсар міг сїдати! Але-м гроший мав, ой мав, мав.

— Кобим учинив си серед такої пустині — лиш я та Бог аби був! Абим ходив як дика звір, лиш кобих не видів ні тих Жидів, ні панів, ні ксьондзів. Огогди би називало си, шо-м пан! А ца земля най западає си, най си і зараз западе, то-м не згорів. За чим? Били та катували наших татів, та в ярем запрьигали, а нам уже кусня хліба не дают прожерти… Е, коби то так по мому…

— Ще не находив си такий секвертант, аби шо з него стьиг за податок, ой, ні! Був Чьих, був Німец, був Поляк—г . . . . , пробачьийте, взьили. Але як настав Мадзур, тай найшов кожушину аж під вишнев. Кажу вам, Мадзур біда, очи печи тай гріху за него нема…

Всякої бесіди було багато, але вона розлітала ся в найріжнійші сторони, як надгнилі дерева в старім лісї.

В шум, гамір і зойки і в жалісливу веселість скрипки врізував ся спів Івана і старого Михайла. Той спів, що його нераз чути на весілях, як старі хлопи доберуть охоти і заведуть стародавніх співанок. Слова співу йдуть через старе горло з перешкодами, як коли би не лиш на руках у них, але і в горлї мозилї понаростали. Ідуть слова тих співанок, як жовте осїнне листє, що ним вітер гонить по замерзлій земли, а вона раз-нараз з'упи-

нає ся на кождім ярочку і дрожить подертими берегами, як перед смертю.

Іван тай Михайло отак співали за молодії літа, що їх на кедровім мості здогонили, а вони вже не хотіли назад вернути ся до них навіть у гості.

Як де підтягали в гору яку ноту, то стискали ся за руки, але так кріпко, ажústави хрупотіли, а як подибували дуже жалісливе місце, то нахилювали ся до себе і тулили чоло до чола і сумували. Ловили ся за шию, цілювали ся, били кулаками в груди і в стіл і такої собі своїм заржавілим голосом туги завдавали, що врешті не могли жадного слова вимовити, лиш: Ой, Іванку, брате, ой, Міхайле, приятелю!

VI.

— Дьидю, чуєте, то вже чьис віходити до колії, а ви розсьпівали си як за добро-миру.

Іван витріщив очи, але так дивно, що син побілів і подав ся назад тай поклав голову в долоні і довго щось собі нагадував. Устав ізза стола, підійшов до жінки і взяв її за рукав.

— Стара, гай, машір инц, цвай, драй! Ходи, уберемо си по панцки тай підемо панувати.

Вийшли обоє.

Як уходили назад до хати, то цїла хата заридала.

Як би хмара плачу, що нависла над селом, прірвала ся, як би горе людське дунайську загату розірвало — такий був плач. Жінки заломили руки і так сплетені держали над старою Іванихою, аби щось із гори не впало і її на місці не роздавило. А Михайло ймив Івана за барки і шалено термосив ним і верещав як теклий.

— Мой, як-єс ґазда, то фурни тото катранє з себе, бо тьи віполичкую як к . . . .!

Але Іван не дивив ся в той бік. Ймив стару за шию і пустив ся з нею в танець.

— Польки мині грай, по панцки, мам гроші!

Люде задеревіли, а Іван термосив жінкою, як би не мав уже гадки пустити її живу з рук.

Вбігли сини і силоміць винесли обоїх із хати. На подвірю Іван танцював дальше якоїсь польки, а Іваниха обчепила ся руками порога і приповідала:

— Ото-сми тьи віходила, ото-сми тьи вігризла оцими ногами!

— І все рукою показувала в повітрю, як глибоко вона той поріг виходила.

VII.

Плоти по-при дороги тріщали і падали — всі люде випроваджували Івана. Він ішов зі старою,

згорблений, в цайговім, сивім одїню і що хвиля танцював польки.

Аж як усї з'упинили ся перед хрестом, що Іван його поклав на горбі, то він трохи прочуняв ся і показував старій хрест.

— Видиш, стара, наш хрестик? Там є вібито і твоє намено. Не бі си, є і моє і твоє...

Василь Стефаник.

18. Цвіт щастя.

Дитиною малою він нераз чув, як люди говорили: „щастє“.

— Що таке щастє? — питав він у матері, цікаво вдивляючись своїми оченятами в її заклопотане лице.

— Щастє, дитинко, це доля, — повторяла мати й не знала, як пояснити малій дитячій головці те дивне слово „доля“.

— А що таке доля?

— Доля, дитино, це такий цвіт, що його тяжко дістати.

— А ладний він, той цвіт?

— Чи ладний, кажеш? А вжеж, що ладний. І дуже ладний. Як дивитися на його, то очі радуються, на серці робиться весело й глядиш не наглядишся.

— Мамо, я хочу того гарного цвіту. Скажіть, де він росте, я піду за ним. Я піду за ним, піду і принесу його для вас і для себе.

— Тобі його не треба, голубе, — казала мати цілуючи сина в ру́яву головку. — Тепер тобі годі йти за тим цвітом. Ти ще такий слабонький, а то ген за водою. Тепер тобі й без його добре, а як виростеш і сили наберешся, то тоді може й підеш.

— Ні, я не хочу аж виросту. Я хочу тепер. Скажіть мені, де він?

І „скажіть“ і „скажіть“ лепетала дитина, а мати, щоби втихомирити її, підійшла до вікна й показала на став.

(Їх хата стояла на горбочку, а перед хатою в долині був став).

— Ось там, за ставом, чи бачиш?

— Бачу, мамочко, бачу! Їх там ціла левада! А які гарні, а які дуже гарні! Чи то далеко?

— Далеко! Хиба не видиш? Ген там, за водою!

— Аж за водою!

І задумався хлопчина. Пильно-пильно вдивлявся він великими синіми очима в далеку далечінь, аж там, де виднокруг зливався з голубими филями води.

Був вечір. На рубци виднокруга блиснула вузенька, ясна смуга, а за хвилину виплив місяць, немов човен круглий і срібний. Він звільна підпливав на небо і здавалося, що справді він сунеться не по вечірній синій блакиті, лиш по дрімливій воді.

— Мамо! — радісно закричав хлопчина, зриваючися нагло з задуми. — Знаєте що, мамо!

— Що, дитино?

— Я вже знаю, але вам не скажу.

— Та чому не скажеш?

— Бо не скажу. Ви гнівалися би на мене.

— Ой ти, ти мій пустію, а чи ти знаєш, що мамі всьо треба сказати?

— Знаю, але цього не скажу, — відповів хлопець і сховав свою кучеряву головку на материних грудях.

За хвилину лежав у своїм маленькім ліжку. Мати провела йому молитву, казала попросити Бозі щоби таткові, сестричкам та братчикам дав здоровлячка, накрила його, перехрестила й сказала: „спи!“ Він справді замкнув оченята і вдавав, що спить. Навіть хропів. Але не спав. Бо як лиш мати на пальцях відійшла від його ліжка, він підніс повіки.

В кімнаті було ясно. Місячне світло лилося крізь вікна й обливало своїм синявим цвітом всі стіни, двері, образи на стінах і цілу обстанову. Під вікном, у городі співав соловій, здалека від ставу доходив хлюпіт води. Раз-у-раз котилася вона дрібонькими, як морщини, на старечім лиці, филями й вдаряла об греблю і беріг. Гребля й беріг відтручували її від себе, як напасника; вона подавалася на хвилину назад, але сейчас ударяла ще дужше. Хлопець насторошив уха.

— Хлюпоче, кличе мене. Каже, що перенесе аж там, далеко, на леваду, де тілько багато „щастя“. Воно цвіте. Ніяка квітка не цвіте так гарно. Чому то люди не рвуть того цвіту? Ага! Бо не годні дістати. Не знають, як через воду поплисти. Але я знаю. Щоби лиш мама заснули та щоби мені скорше до рана, то піду. — Піду.

Місяць світив і світив усе яснійше, соловій співав невтомно, а филя хлюпотіла. Хлопець не спав, але думав про райську цвітку щастя.

Північ минула. Літня, коротка ніч кінчилась. Ранок був недалекий. На виднокрузі появився вузенький пасмужок, зразу блідий і невиразний, відтак усе більший і ясніший. Зорі блідли, блідло також і небо. Соловії притихли. Подуло поранні́м холодом і затремтіла на цвітах роса. Вода в ставі хлюпотіла заєдно. Хлопець не спав. Його груди филювали, очи світились, губи горіли. Підніс голову, руками сперся о постіль і сів. Хвилину слухав. Всі дома спали. Навіть стара, велика, чорна кітка, що звичайно в таку пору любила відбувати лови, лежала під печею, як грудка чорної землі. І вона спала. Хлопчина потихо встав і підійшов до вікна. Вікно відчинив легенько. Від вікна до землі не було високо. Переліз і здрігнувся цілий. Зимна роса облила його теплі ноги й поранній холод перейшов його. Він біг. Ставало теплійше.

Дрібні ніжки занесли його на греблю. Став. Тепер хлюпіт води було чути багато красше, ніж перше. Тепер він зовсім виразно чує, як вода просить його, щоби кинувся в її зимні обійми.

— Ходи, — каже, — я занесу тебе на другий бік, там, де росте розкішна цвітка „щастя". Така пахуча, така проміниста, якої ти не бачив ще ніколи. Ходи! Не бійся!

— І він простягає руку й кидається у воду. На виднокрузі світає. На золотім рубці виринає якась велика, ясна точка. Від неї вся вода в ставі горить, палає. Филя за филею стає ясна, промінна, мов луска на величанській рибі. Хлопчина йде по тій лусці, по филі, йде все дальше й дальше. Тіло у його дрожить, серце тріпочеться, уста палають. Витягнув руки наперед себе, очима вдивився там, де сонце аж горить-сияє і йде. Аж тут на зустріч йому пливе велика біла птиця. Пливе повільно, мов човен по морі, крила пускає, як вітрила, ногами по воді кермує — то лебідь. Один, далі другий. великий, білий з гнучкою лебединою шиєю.

— Возьми мене, лебедю білий, і перевези за воду! Я тобі не заважу. Глянь, який я маленький!

Так каже хлопець; а лебідь немов слухає його, підпливає близше й стає. Приглядається йому, киває головою, тручає крилом свою подругу-лебідку, щось до неї говорить, а відтак навертає на місці й відпливає.

— Зажди! — просить хлопець. — Не втікай від мене, возьми мене з собою, перевези!

Але лебідь не слухає його. Все скорше й скорше лине по блискучих филях.

— Зажди! — просить хлопець крізь сльози й кидається за ним у погоню.

Дрібонькі филі горять, легенький вітер перебігає по них, від ліса несе пахощами живиці. Тихо, хоч мак сій. Лише від берега чути хлюпіт филі. Вона раз-у-раз бє й відбивається від прибережних стовпів і за кожнім разом усе дальше й дальше несе і заносить малого хлопчину. Вже він пірнув у глибоку воду, вже лиш головку видно, лиш руки, лиш волосся сплило...

— — — — — — — — — — — — — — —

Біля постелі недужої дитини сидить лікар. Слухає, надслухує, удари серця ухом ловить і брови хмарить. Бідна мати глядить у його, мов у лице пророка.

— Що буде?

— Що буде? — думає лікар. — Те, що Бог дасть. Коли сильна природа, так при Божій помочі переможе. А як ні, то піде за щастем, за вічним щастем. .

А хора дитина блудними очима вдивляється в стелю. Підніմається на недужих крижах, витягає руки й шепче спаленими устами:

— Я хочу цвітки, хочу цвітки щастя... Пустіть мене, я піду за нею.

Багато літ минуло від тої пори. Маленького, кучерявого хлопця ніхто не пізнає нині. Виріс і відмінився. Змужнів і пізнав життя.

Завдяки старому вчителеві ботаніки пізнав усі цвіти на світі й знає, що там далеко, за водою не росте ніяка цвітка щастя. Він те знає... А все таки кидається у воду і йде за нею, за тою цвіткою щастя... А чи дістане її? Хто знає?

Богдан Лепкий.

19. В долах.

Стоїть ліс. З дерев: берези, трепети, черемхи, дубина і. т. і.

В осени опадає листя, жовкне й шелестить. Грає в світлі ріжними барвами, іноді місцями жаріє проти сонця, мов само полумя.

Між ними одна сосна. Все зеленіє.

— Чого зеленієш? — накинулися дерева одного разу на неї. — Ми всі осенню жовкнем і скидаємо листя, а ти одна хочеш відзначатись в лісі?

— Я сосна, — відповіла вона поважно.

— Що це сосна? Абож ти не деревина як ми? Не ростеш у землі? Коріння твоє деінде як у землі? Як це!

— Я сосна, — відповіла вона знов поважно.

— Відколи живем, складаємо рік річне листя, не зміняємо свого звичаю, а ти одна бавишся зеленню. Сміх і наруга!

Пішов лісом сміх.

Коли пізною осенню почали сніжини літати й на гиллю дерев білим пушком укладатися, а сосна все задержала свою одіж, піднявся ґвалт.

— Ще не скинеш твої голки? Вже час би! Ми вже давно про свою зелень забули...

— Я сосна, — знов відповіла деревина.

Тоді вони загуділи. — Проч з тобою! ти не деревина, ти зайда. Твоє право не природне, неможливо, щоб о тій порі справедлива деревина ще зеленіла!

Сосна схилила поважно свої віти до землі. Росла тут давно, та зелень усе задержувала. Голочки її стали острі й неприязні проти дотиків, а вершиною здіймалася до небес. Самітною почувала себе в лісі. А що була ростом найвисша, орел спинявся на її вершині, прилітав і відлітав. І добре було йому в її густій зелені. З її корони глядів на цілий ліс.

Гордий і різкий птах був, що низин не любив, а відносин з пташнею, що цвірінькала по дубинах і трепетах, уникав. Сказано — цар птахів.

Добачила його стара черемха на вершині.

— А вон на вершині зайди загніздився орел! — закричала. — Чи не сором се для нас, не зневага? Схаменіться! А вон скілько прекрасних молодих дерев у лісі, берези, трепети, черемхи, бучина, вільшина. Ні, він на зайді загніздився! Чи чули?

Яка там з неї деревина? Давай зганяти з неї орла. Царя-птаха украла нам!

— Украла, украла! — понеслося лісом.

— Я сосна, — обізвалася деревина.

— Що сосна? І що з того? Які в тебе заслуги? Який з тебе на будівлю матеріял? Від сегодня до завтра. Ціла твоя заслуга, що в гору пнешся. Гей, товариство, схаменіться, вона орла нам украла!

— Украла, украла!

— Я власне для орлів, — сказала сосна.

Новий ґвалт.

— Для орлів? А то що? В нас нема вже на чім загніздитись? В нас нема трепет? В нас нема грабин? Нема бучин?

Ще раз пояснила деревина, що вона сосна.

— — — — — — — — — — — — — — —

Стрілець ішов лісом. До нього звернулися зі скаргою.

— Орла украла?

— Украла, украла!

— Де він?

— А вон. На вершині зайди.

В стрільця зброя. Він пан і над царем-орлом.

— Вбити?

— Ні, шкода. Може дасться освоїти.

— Добре. Треба зігнати орла з вершини.

Гукнув вистріл лісом. Задрожала корона деревини. Орел ні крилом не кивнув.

Розлютився стрілець. Давай підпалити сосну, щоб не вертав до неї більше.

Підпалити деревину...

Гей, який огонь спалахнув із неї! Як загорілася сосна! Мов у мученицю перекинулася за короткий час. Полумя колихалося хоругвами між її широкими вітями, а золоті іскри розприскувались луком над цілою вершиною. Дим садив розпучливим розгоном під небеса, та ратунок ні звідки не наспівав. Кипуча живиця спливала як сльози в долину й горіла сосна мов пречиста жертва. Згоріла аж до пня.

Спокійно стало в лісі. Спокійно й буденно. Не чути широкого шуму сосни.

Вже не буде більше зимою зеленіти, не буде вже більше й орлів голубити.

А орел, цар птахів?

Відлетів збивши люто крильми, не повертає більше. Загніздився на високій скелі не сила освоїти його.

Гордий і неприступний, не зміняється він ніколи. Все проче забув: тренети, черемхи, бучину й дубину. Лиш одно не вгасає в його вірній души: це образ пишної жертви, що в долах упала, й погорда до низин.

Ольга Кобилянська.

20. Мій злочин.

Ні, не видержу! Не можу довше видержати! Мушу прилюдно признатися до гріха, хоч знаю наперед, що на душі не буде мені лекше від того. Атжеж відплата тут неможлива, бо якаж відплата може винагородити невинно пролиту кров, надолужити замордоване життя!

Аж страшно мені робиться, коли ціла ота нещасна подія ясно з усіми подробицями вирине в моїй памяти. Від того часу минуло богато літ, певно більше як трийцять. Я був тоді невеличкий сільський хлопчина й бігав граючись по лісах і полях мого рідного села.

Власне надійшла весна, один із перших гарних, теплих днів. Перший раз по довгій неволі в тісних хатах ми, сільські хлопці, могли побігати собі свобідно. Ми вибігли на сіножать, що ще була гола й сіра від скиненої недавно зимової перини. Тілько десь-не-десь проклювалася з землі свіжа зелень;

сквапливі, острі листки тростини, ще позвивані в острі шила, листки хріну та лопухів над потоком. Тілько в недалекім лісі сподом усе забіліло від дикого чіснику, що власне починав уже відцвитати, від білих і синих підліщків.

Над нами здвигалося темно-сине склепіння неба, всміхалося сонце, а на далеких верхах Карпат блискотіли ще здорові снігові шапки, мов іскристі диямантові корони. Та їх краса не зворушувала нас надто дуже, бо ми почували кожної хвилі холодний зимовий подув, що йшов від них у низ до сходу сонця. І річка почувала це; в ранці вона була ясна й чиста й плюскотіла тихенько мов у літі, а тепер клекотіла гнівно в своїх тісних берегах і протискалася в низ своїми жовтаво-брудними, розбурханими водами: це були якраз оті блискучі дияменти, розтоплені весняним сонцем.

Та все те не в силі було попсувати нашу весняну радість. Ми ходили, скакали й підскакували й бігали довкола й відвідували всіх наших знайомих: старого, могучого дуба на краю ліса, що то по його кріпких конарах ми літом лазили на взаводи з вивірками; високу похилену березу з жалібно навислими тоненькими гильками, що ми їх звичайно надуживали за гойданку на велику гризоту пана лісничого; тихі криниці в лісовій гущавині, де ми позасідавши за грубими яворами

та вязами нераз придивлялися вечерами лисам, борсукам та диким кабанам, що сюди приходили пити; й вкінци глибокі, чисті млинівки, де ми що неділі з гаками чатували на щупаків, а коли припекло сонце, з криком і реготом освіжувалися в чистій, холодній воді.

Тепер, що правда, довкола було досить голо й сумно, тай у воді, що в літі густо-часто оживлювалася плюскотом щупаків і громадами червоноокпх плотиць, які звичайно плавали цілими купами під проводом одної найбільшої, тепер було тихо. Та ми проте що крок заглядали цікаво в воду, під кожний прут, під кожний зів'ялий лопух, у кожний корч, чи не задусився де який наш знайомий щупак під ледом, або чи пані видра не була ласкава зробити нашим рибам візиту.

— Псс! Псс! — засичали нараз два, чи три хлопці, що йшли передомною, схилилися до землі й поповзли тихо наперед, намагаючися обступити довкола один корч.

— А там що таке? Що там таке? — запитав я по неволі також шептом.

— Птах! Птах! не бачиш його?

— Де він? Де?

— Ось тут у корчи. Ловп. Ми ще такого не видали. Не літає мабуть, лиш бігає.

Поки ще хлопці обступили корч, я пішов про-

сто до середини корча, обережно розгорнув густі гилячки й побачив справді невеличкого пташка, що сховався в торічній траві. Не знаю, чи він був ослаблений чи переляканий, досить, що побачивши мене над собою, не полетів і не побіг і я в тій хвилі мав його в руці. Всі хлопці позбігалися, аби побачити мого бранця.

— Ах, який гарний!

— Такого пташка я ще не бачив ніколи.

— Гляньте лише на його очи!

— А його пірячко.

Це був маленький болотяний пташок, які в нашій підгірській околиці показуються дуже рідко. Пірє на нім було попеласто — сіре з легеньким перловим полиском, дзьобик тоненький, темно-зеленкуватий, і такіж самі довгі, тонесенькі ноги. Він сидів тихо, затулений у моїй долоні, не тріпався, не дряпав і не дзьобав, як це звичайно чинять інші дикі птахи, коли їх зловити в руку.

— Що ти будеш робити з ним? — запитали мене деякі хлопці, озираючи зависними очима гарну добичу в моїй руці.

— Понесу його до дому.

— Будеш його пекти?

— Або я знаю. Буду його годувати.

— А знаєш що він їсть?

— Побачу. Коли не схоче їсти хліба, то може

буде їсти мух, а коли не мух то хробаків, а коли не хробаків то слимаків, або сімя, або пшоно. Вже щось винайду для нього.

Я справді поніс малого, гарного пташка до дому й пасадив його не до клітки, а до середини подвійного вікна, де мав більше куди бігати й літати, більше світла й повітря. Пташок не літав і не перхав, а тільки бігав здовж шиб, тут і там постукуючи своїм тоненьким дзьобиком о скло, та раз-у раз, як мені бачилось, тужно поглядаючи на широкий, вольний світ. Часом зупинявся, схиляв головку, або перехилював її на бік так, що одно око, бачилось, блукало по гиляках близької яблоні, а потім знов потакував головкою так сумно та зрезиґновано, немов би хотів сказати:

— Ах, там на дворі так гарно й тепло, та моя весна пропала! Я в неволі!

Мене щось немов шпигнуло в серце, коли я кілька хвиль придивлявся тому пташкові. Мені самому зробилося сумно.

— Пусти його! пощо будеш держати його тут! прошептало щось у мому нутрі.

— Алеж він такий гарненький! І яж зловив його! — відповів я вперто собі самому. — Може він привикне. Колиб я тільки знав, чим його годувати.

З годованнєм мав я справді чимало клопоту. Я поклав пташкові кілька кришечок хліба, кілька-

нацять зерняток проса й кільканацять хатних мух, кожний рід поживи окремо в чистенькій мушлі, поставив йому черепок води й пішов геть, аби лишити його в спокою. Коли вечером я повернув до дому й зазирнув до свого пташка, то побачив, що він ані не доторкнувся поживи, тілько сидів у кутику, високо в гору простягнув тоненьку шийку й не змигаючи оком глядів крізь вікно на двір, де серед пурпурової пожежі заходило сонце за сніговой шапку Хребта-гори, й від часу до часу потакував головкою так сумовито й безнадійно, що я не міг довше дивитися на него.

— Може це нічна пташина, — подумав я, — й аж у ночи буде їсти.

Ся думка заспокоїла мене троха і я спав твердо й не думав про пташка. Скоро рано, ще до схід сонця, я побіг знов до світлиці й зазирнув до вікна. Пташок усе ще сидів на тім самім місци, де я вчора бачив його, усе ще простягав шийку високо до гори і все ще не змигаючи оком глядів крізь вікно на широкий, вольний світ оттам за скляними шибами й від часу до часу потакував головкою. До поживи ані доторкнувся.

— Пусти його! Пусти його! — закричало щось у мому нутрі. — По що тобі мучити його? Атже він згине з голоду.

— Ні, — відозвався інший, упертий голос в мені,

— я мушу видибати, чим він годується! Принесу йому слимаків, хробаків і жаборини.

Не знаю, відки мені стрілила до голови така думка, що він може їсти жаборину. Досить, я побіг на пасовиско, назбирав усяких дрібних слимачків, накопав хробаків і виловив з води добру жменю жабячої ікри й приніс усе те мому бранцеві. Він навіть не звертав уваги, коли я всі ті достатки клав перед нього, не показував ані найменшої цікавости, ані крихітки апетиту на ті ласощі. Здавалося, що тільки сонце й тепло й весна там на широкім вольнім світі займила всю його увагу.

Того дня мав я якусь роботу, тож пішов геть і вернув аж вечером. Я поспішився заглянути до пташка. Він бігав легенько потакуючи здовж шиб і навіть не доторкнувся поживи.

— Диво дивне! — подумав я й хотів зараз випустити його на волю. Та мені прийшло на думку, що тепер він певно ослаблений і нездатний до літання, а коли зараз вечером випущу його десь тут на подвіррю, то це буде для нашого котика дуже легка й пожадана добича. Ліпше буде, коли ще сегодня він перен чує у мене. А завтра ранісінько я занесу його у те місце, де його зловив, і пущу на волю.

Другого дня, схопившися ранісінько з соломи, я побіг до свого бранця Він усе ще не брався до

ніякої поживи й сидів ослаблений і утомлений у куточку, очима все зазираючи крізь вікно на волю. Він спокійно дав себе взяти й поглянув на мене тими самими невимовно сумними оченятами, якими дивився крізь шиби на сонце та на яблоневі гильки. Раз навіть він потакнув головкою, немов би хотів сказати:

— Так, так, знаю вже, куди мене несуть. Я вже давно знав, що воно дійде до того.

Я виніс його на подвірря. Він сидів спокійно у моїй долоні й не пручався. Я чув його мягке пірячко й його тепле тіло.

— А смачне мусить бути його мясо! — стрілила мені нараз думка через голову. — А що якби його зарізати й дати спекти?

— Пусти його! пусти його! — шепче щось, мов добрий ангел у моїм нутрі. — Атже-ж бачиш, він такий маленький. Навіть заходу не варто, щоб його пекти.

— Але-ж бо шкода його пускати! Я-ж зловив його! — бунтувалася дитяча впертість.

— Пусти його! Пусти його! — лебеділо щось тихо-тихо в найглибшій глибині моєї душі.

А пташок сидів тихо й зрезиґновано в моїй жмені. Я отворив долоню — він не полетів. Щось огидливе, злорадне тріюмфувало в моїм нутрі.

— Вачиш! він сам не хоче! Ти-ж дав йому змогу втікати, чому-ж не втікав?

— Але-ж бо він слабий і зголоднілий, — лебеділо щось тихо-тихо в моїй душі.

— Ет, що там! — скликнула дитяча впертість і в найблизшій хвилині я відкрутив головку малому, гарному пташкові. Він затріпав раз чи два рази своїми тоненькими ніжками, з шийки виплило дві чи три крапельки крови, й малого, гарного пташка не стало. В моїй долоні лежав холодний бездушний труп.

І нараз зломилася, розвіялася вся моя впертість, моя завзятість, моє самолюбство. Я почув виразно, що я отсе зробив щось безглузднe, огидливе, що я допустився безсердечного вбійства, навалив на себе провину, якої не відпокутую й не відмолю ніколи. Атже-ж я знівечив зовсім безцільно таке гарне невинне життя! Ось тут, на вольнім, божім світі, перед лицем цього ясного, теплого, весняного сонця, я видав і сповнив жорстокий, нічим не мотивований засуд на смерть. Тепер я почув зовсім ясно й виразно, що це вбійство було зовсім безцільне. Атже-ж цього бідного трупика я не зможу ані обскубсти ані їсти. Ні, я не мав сили навіть ще раз поглянути на нього. Я випустив неживого пташка з руки й засоромлений, стурбований, пригноблений і змішаний побіг геть, геть від нього,

щоб не бачити його, щоб затерти в душі навіть споминку про його. Мені дуже хотілося плакати, але я не міг; щось немов кліщами стискало мою душу й вона не могла в сльозах вилити свого болю. Маленький, гарний пташок лежав у моїй душі, я поніс його з собою й мені здавалося завсіди, що він глядить на мене своїми невимовно сумними оченятами, глядить з тихою ризиґнацією, потакує головкою й шепче:

— Ах, я це й знав, що пропала моя весна, що неволя буде заразом і моя смерть!

У мягкому, вразливому серці не довго трівали ті турботи. По двох-трох днях я вже забув про пташка й його нещасну долю. Забув, бачилось, на завсіди. Враження мого злочину залягло десь у темнім куті моєї душі й звільна його приспали, прикрили й погребли інші враження, інші спомини.

А проте воно не завмерло. Минуло цілих двацять літ, і коли на мене звалився перший, великий удар нещасливої долі, коли я молодий, з серцем повним жаги, бажання жити й любити, посеред чудового літа сох і вянув у тюрмі й мусів почувати, як розбивалися всі мої надії, як без милосердя толочено, розтоптувано, нівечено та руйновано все те, що я вважав найдорожшим скарбом моєї душі, тоді серед трівожної, безсонної ночи явився мені той маленький, гарний пташок, шпиг-

нули мене в само серце його сумні, повні тихої резиґнації оченята, прошептали мені його повільні рухи ті несамовито страшні слова:

— Ах моя весна пропала! Я в неволі! Знаю вже, знаю, чим то скінчиться!

І від тоді я не можу позбутися того спомину. Він затроює мені кожду хвилину щастя, розбиває мою силу й відвагу в нещастю. Він мучить моє сумління грижею й мені здається, що все дурне, безцільне, жорстоке й погане, що я тілько коли зробив у своїм житю, скристалізувалося в конкретний образ отсего малого, невинно замордованого пташка, щоб тим докучливійше мучити мене. Тихими ночами я чую, як той пташок тихо-тихо стукає дзьобиком о шибу й я прокидаюся зі сну. А в хвилях трівоги й розпуки, коли лютий біль запускає кіхті в моє серце й грозить ось-ось зломити силу моєї волі, мені здається, що я сам той маленький, слабосильний, голодний пташок. Я чую, що якась уперта, завзята й нерозумна сила держить мене в жмені, показує мені привиди й щастя та може в найблизшій хвилині без причини й ціли скрутить мені голову.

Іван Франко.

21. Жебрачка.

В ґалєрії образів між найсвіжійшими творами штуки звертав на себе найбільшу і майже виключну увагу публики образ одного молодого артиста, що вималював на полотні звичайну стару міську жебрачку в природній величині і з такою реальною правдою, що видці чудувались і не могли начудуватись, хвалили й не могли нахвалитись молодого артиста...

Одного літного дня стояло перед згаданим образом троє людий: досить ще молодий чоловік, молода, дуже гарна і після найновійшої моди вбрана пані, мабуть його жінка, і молоденька, також вельми гарна і зі смаком убрана панночка, мабуть сестра старшої дами. Всі троє стояли рядом перед образом, а з їх очий так і пробивалося німе зачудовання й те остовпіння, в яке чоловіка деколи вправляє правдивий твір штуки.

В салі було сим разом виїмково дуже мало людий, бо день був надто горячий, а крім того вже зближався полудень; тимто товариство, вийшовши з першого враження і ні на кого не оглядаючись, почало між собою пів голосно розмовляти.

— Ах, Боже! — скрикнула гарна пані, — до того справді треба вже великої здібности, щоб намалювати такий образ і впровадити чоловіка в таку іллюзію!

— Здається, вона так і дивиться на нас своїми старечими очима й от-от промовить жалісним голосом: „Дайте гріш Христа ради!“ — додала молода панночка й тяжко зітхнула.

— В тім власне лежить єство штуки, — сказав пан із повагою. — Представити річ так, як вона в дійсности є, влити в неї життя, а крім того осінити її певною мірою ідеальности належить до справдішних артистів; тож і автор тої картини, як зачувати, молодий ще чоловік, справді має перед собою велику будучність.

Товариство подалось кілька кроків назад і знов потонуло в огляданню картини.

— Возьміть, прошу вас, під увагу те лице! — став говорити пан до своїх товаришок. — Артист навмисне вилив на голову своєї старої цілий сніп соняшного проміння, щоби усі риси її лиця були тим видатнійші, і справді осягнув сим свою ціль,

бо перед нашим оком не може вкритися ні найменша подробиця, потрібна до схарактеризовання того лиця. Дивіться, з якою вірностію віддані всі його риси: ті старечі, давного блеску позбавлені очи, тая сіть несчисленних зморщків... або ті уста, на пів розкриті, беззубі, здається, вони ніби порушаються...

— Справді чудесно! — скрикнули обі пані.

— Се ще нічого, — говорив пан далі, — це річ вправи й техніки. Найголовнійша річ у тім, що артист вмів вдихнути в свій малюнок справдішне життя. Погляньте на нього з більшою увагою: чи не говорить з того лиця біда, нужда, голод, а може ще й слабість, одним словом — життя? Здається, та старенька своїми очима, своїми зморщками, своїми посинілими губами просить нас, благає в нас помочі; здається, від нашого милосердя залежить її поратунок, її істновання... Щож, чи не так?

— Ах, правда! — знов скрикнули обі пані, а старша дама додала: — В цій хвилині здається мені, що я почуваю милосердя. Це дійсно штука образом викликати в людині подібне почування...

— А до того яка пропорція, яка симетрія лежить в цілости картини! — говорив далі пан. — Усі барви відповідно розложені, нічо не замазане, все як найстараннійше викінчене, одним словом — правдивий твір штуки! Але погляньте тепер уважно

на середину полотна і скажіть мені, що вам найбільше впадає в очі?

Пані стали уважно дивитися на картину, але не говорили нічого. Пан добув з кишені картку паперу, згорнув її в трубку й подав своїй жінці.

— Подивись через ту трубку!

Жінка заплющила одно око, а до другого приложила звиток паперу й уважно приглядалася картині.

Рівночасно панночка звинула в трубку обидві долоні й собі стала тим способом дивитись на образ.

— Ну, і щож ви бачите?

— Я бачу руку, — відповіла жінка, — і та рука немов відстає від полотна.

— А з другої руки видно лиш голий локоть, — додала панночка, червоніючи.

— На те власне я й хотів звернути вашу увагу, — сказав пан вдоволено. — Одною рукою, з котрої видно лиш голий локоть, притримує жебрачка свої лахи (однак ця рука не відграє тут важної ролі), а другу витягнула по милостиню. І власне що до тої витягненої руки показав молодий артист величезний талант. Бо не тільки та рука віддана як не можна ліпше зі всіма зморщками й жилами та що тут у найвисшім степені заховано перспективу, а через це видається, мовби та рука відстає від полотна, мов би соняшне світло на ній рушається,

переливається; але найважнійше те, що вона з виразом лиця творить гармонію, сказати-б — одну цілість. Обійміть лише одним поглядом і лице і витягнену руку жебрачки... Чи не спостерігаєте тепер, що той бідолашний вираз убожества, нужди й голоду, на який я висше звертав вашу увагу, виступає тепер живійше порушає людське серце?

— Ах, так! — промовила старша пані, — я навіть почуваю в тій хвилині якесь неописане зворушення в грудях, а до очий тиснуться мені сльози... на правду!...

Вона повела хусточкою по лиці.

— Ах, що за диво! — скрикнула панночка. — Чоловік хвилями забуває, що це полотно і ось-ось готов сягнути до калитки, щоб втиснути в ту руку милостиню... А цікава річ, — додала, — скільки той образ міг би коштувати?

— На сім я так дуже не розуміюся, — відповів пан, — але завсіди здається мені, що він повинен коштувати що найменше десять тисяч корон.

— Не знати, чи його хто купить?...

— Чому ні! Така картина може прикрасити і найсвітлійший сальон.

Всі троє надивившись доволі на цінну картину, вийшли з салі, перейшли через великий коридор і опинились на площі, що розстелялася перед ґалерією образів. Перейшли через площу і мали вже

завернути в бічну улицю, коли в тім якась жебрачка, що стояла на розі улиці обпершись о мур, витягнула до них суху руку та стала лебедіти слабим голосом:

— Ах, ласкаві паньство! Я ще нині нічого не їла... Я така голодна, така хора, змилосердіться над нещасливою, подайте милостиню Христа ради!...

Але паньство не звертали на її ні найменшої уваги і йшли все вперед поважною ходою. І на що їм звертати на неї увагу? Скілько то таких самих жебрачок стрічають вони що дня на вулицях міста?

Тоді жебрачка — не знати вже для чого: чи їй так докучив голод, що вона за всяку ціну хотіла дістати милостиню, чи вона мала яку іншу гадку, віддалилася від муру, заступила дорогу молодій гарній пані і діткнулася своїми холодними пальцями її ручки, щоб ту красну рученьку поцілувати.

— Ах, Боже мій! — скрикнула молода пані, — якже мене налякала якась огидна баба! не добре мені робиться, серце беться! — і міцно вчепилася до руки свого чоловіка.

Всі троє приспішили ходу.

— Ах, які вже зухвалі стають ці нероби! Вже справді небезпечно показатись на вулиці! — скрикнула з обуреннем молода панночка.

— Я вже кілька разів у ґазетах звертав увагу маґістрату на цей боляк суспільности, що непокоїть

спокійних людий, — сказав пан, — але маґістратові ані поліції й не сниться взятись до яких небудь заходів, щоб викоріните його...

Всі троє пішли прискореним кроком до базару.

Та шкода, що ті люди не придивились ліпше цій нащастливій жебрачці...

Була то власне та сама стара жебрачка, що послужила за модель молодому многонадійному артистові до його славного образа — та сама, що на її портрет на виставі всі троє так дивилися, так ним захоплювались; та сама у власній особі, тільки що правда — на образі була вона „осінена певною мірою ідеальности“...

Тимотей Бордуляк.

22. Степовий гість.

Давним-давно на Вкраїні стояв хутір, а в тому хуторі проживав козак Данило Чабан із жінкою та дітьми.

Хутір цей, де вони жили, такий, що красшого не бажав би собі найбільш вимисливий чоловік. Дістався він Данилові перейшовши через руки Бог зна кількох прадідів та прабабок; а звісно-ж кожному, що, де оселиться Українець з Українкою, там зараз зацвіте вишневий садочок коло білої хатини, запахнуть усякі квітки, простелються криві стежечки по степу та гаю та розлягати-муться мельодійні пісні — то можете уявити собі, який то садок був, викоханий стількома поколіннями Чабанів, яка то сила квіток, кілько улюблених куточків і в степу і в лісі і на сумежній луці, та яке то богацтво пісень!

До того сам Бог умістив цей хутір між степом та лісом, річкою та лукою горою і долиною: з од-

ного боку степ ховався з очий, безкраїй, запашний, покритий хвилями зелені — з другого знімалися до неба гори, то заквітчані деревами, мягенькою травицею, то каменясті й оголені. Прегарна долина, зовсім самотня. без тропу, або дороги, якось щасливо цвіла собі з третього боку, а з четвертого котила води свої річка то через луку, в рівень із мягкими берегами, відбиваючи в своїх водах одно небо з його світилами та габу гнучкого комишу, то раптом попадала між дві скалисті кручі і шуміла під їх величенною аркою.

*

* *

Одного вечера зібралися гості у Данила Чабана. Вечір був тихий, темний, гості були задумані та сумирні, господарі не клопітливі й не веселі. Більш розмовляли очима як словами. Усіх либонь огорнули одні й ті самі думки, усім лежали тягарем на серці одні турботи. Зрідка зверталися до Андрія Крука з запитаннєм про місто Чигирин і, коли вели розмову, то все про Чигирин.

Знати було, що Андрій Крук добре знав це місто: він відповідав не запинаючись і немов малював своїм оповіданнєм і мури чигиринські і улиці і кріпосні вали.

Жіноцтво журливо прислухувалося до чоловічої розмови, а коли ця розмова втихала і свої

диму почали овивати вусаті обличчя, вони тихо проміж себе шепотіли. В їх шепоті все чулося про усякі січи, про спалені міста, зруйновані села, про полеглих у січі людий.

Одна бабуся сиділа, ніби скамяніла, нерухомо; тільки в ряди-годи, коли усі змовкли, вона немов прокинувшись, говорила:

— Мої обидва пішли. Сама виряжала!

Діти не вовтузились, не пустували, а тулились денебудь у куточку і з насупленими личками теж думали свої думи або, присівши до старих, нашорошували вуха і либонь ловили кождий погляд та затямлювали кожне слово.

На дворі було темно і в хаті стало тихо-тихо, Нараз хтось постукав у хатнє віконце.

Сталося це так несподівано, що зразу ніхто не вірив сам собі. Але стукнуло в друге і ще раз і чути було виразно, ясно, голосно.

Господар підвівся зі свого місця і пішов відчиняти двері; його гості та приятелі смоктали безпечно як перше люльки; жіноцтво сполохалося, дітвора здрігнулася.

Данило відхилив двері і спитав, хто стукає. Йому відказали, що це подорожний, втомлений чоловік просить дозволу відпочити у ласкавого господаря.

Данило на це відповів: „Милости просимо“ і, розчинивши двері на-встіж, запросив подорожного увійти.

В розчинені двері потягло запашним повітрем і на хвилину блиснуло кілька блідих зір, потім двері заступила велитеньска людська постать, у всіх закутках залунало й прогуло „Помагай Біг“ і, низько схиливши голову, боком пронесши могутні плечі, вступив до хати подорожний.

Коли-б у хаті були люди хиткійшої, менш спокійної вдачі, вони певно-б змішалися і не знали-б, як вітати сього подорожного. Хоч на Вкраїні і на вдивовижу могутня та блискуча козацька краса, проте не легко було-б знайти де пару сему подорожному, що увійшов до Данила Чабана. Цей височезний ріст разом із дивною огрядностію та гнучкостію, це засмалене суворе лице з огняними очима, чуткість та обачність до усього і заразом вільний, безпечний спокій хоч кого заставилиб здрігнутися.

Господар та його гості зі свого боку показали себе примірно: коли дивились на такого мандрівця, певно їм приходили на гадку питання, від яких смертельно свербів язик: звідки він прибув і куди мандрує? Скільки він виходив гір та долин, поки втомилось його міцне тіло? Знає він либонь трохи й Січ Запорожську, бачив і всю Україну з краю у край.

Але ніхто не потурбував подорожного, а себе не зневажив ні лукавим словом ні питаннєм. Розмовляючи лише дивилися на нього на його сільське убрання, та міркували про себе, де та тихомирна нива, оброблена його руками, на якій він здобув собі шрамище на всю щоку, від горбатого носа до чуткого уха.

Одначе що далі йшла розмова, тим подорожний ставав балакливійший: мабуть заохочений увагою усіх присутних та мовчазним спочуттєм, він почав описувати так живо і яскраво недавні битви, що всі затаювали диханнє, ніби самі навіч бачили справжні січи. Спокійні з виду козаки запалялися; жінки скрикували і плакали, діти, втративши сон, що усе перемагає, і ті з пів розкритими устоньками, з широко отвореними очима, сиділи нерухомі на свому місці, немов зачаровані.

Нараз різко пронеслися два постріли з пістоля, один за другим. Усі в хаті принишкли і нашорошили вуха. Постріли донеслися звідкілясь зі степової далечини і знову настала спокійна тиша, як і попереду. Мовчанка тяглася далі, але більш жадного звука не донеслося, окрім повіву пахучого повітря в розквітлім гиллю садка, що обступив навкруги хату.

— І до вашого хутора долітає голосок! — промовив подорожний.

— Це чи не з чигиринського шляху? — мовив і собі Андрій Крук.

Тим часом жіноцтво стало розпрощуватися з господинею, вибіраючись до дому. Одні вели, інші несли дітий. Потонула в запашному розквітлому саду хата, в якій тремтяче світло каганця відсвічувалось на вусатих обличчях; на порозі напів відчинених дверий постать господаря, що проводив очима гостий, які тихо зникали на окружних стежках; двір, що виходив у степ; ніде ані тину ані огорож, окрім шелестячого дерева — це все являло, здавалося, мирний сільський малюнок, але разом із тим малюнок цей також дихав, сказати-б, якоюсь особливою, німою та тихою, але грізною силою.

З гостий лишилися тільки Андрій Крук та Семен Ворошило.

*
* *

— А як тепер добратися до Чигирина? — спитав подорожний, спускаючи голос, як звичайно мимохіть робить це чоловік непевного часу, знімаючи розмову про щось для себе важне.

— Трудновато, — відповів господар.

— Тепер туди просто й ворона не перелетить, — зауважив Андрій Крук.

— А чи далеко до Чигирина? — спитав подорожний.

Красше-б „далеко, — та легко, а то близько, та слизько!“ — озвався Ворошило, а Андрій Крук уважнійше поглянув на подорожного, а господар на Андрія Крука.

— Нашому братові, мандрівцеві, нема розбірать доріг, — відповів мандрівець, — хоч часом дорога й докучненька, а береш її... Гаразд, як лучиться добрий товариш, панове!

Йому відповідали значучими поглядами.

Якийсь час тяглася отся німя розмова, але о стілько красномовна, що після неї і слів не треба було: один одного признали.

— З Січи товариство уклін засилає! — сказав мандрівець, — а мене послом у Чигирин.

— Ми вам вірні друзі і слуги! — відповіли йому козаки в один голос.

— Мені треба пробратись у Чигирин, — сказав січовик трохи помовчавши.

— Всі шляхи відрізано.

— А Гунин хід?

— У них в руках.

Січовик замислився, але видно було, що його обманута надія не засмутила, не лякала трудність, а що просто він пробірав в умі нових способів та засобів, як красше осягнути задуману ціль.

— Слухайте, товариші — сказав він, подумавши, — мені треба пробратись у Чигирин до Петра До-

рошенка. Справа тут іде не про одну голову, а про всю Україну... Як я опізнюсь у Чигирин, то...

Тут січовик обернув погляд у всі боки.

Господині не було в хаті, діти поспалися сидячи і він уже хотів був повести річ далі, як раптом зустрівся з утопленими в нього очима, немов двома величезними алмазами, що горіли співчуттєм та увагою. Очі ці сяяли з темного неосвітленого кута хати і тільки добре приглянувшися січовик розглянув там ставну постать дівчинки, що вияснилася непорушно у тінку: вона як оперлася на складені рученята, витягши головку, встромивши очі, так і застигла, неначе заслухалась.

— Це моя маленька дочка, — сказав господар, оглянувшися слідом за очима січовика. — Марусю, підійди но сюди!

Маруся надійшла до батька. Блискуче світло ударило їй просто в личко і розсипалося по усій її стрункій постаті. Це була справжня дівчина-Українка з темними оксамитними бровами, з засмаленими щічками, у вишитій сорочці з широкими рукавами, у синій запасці і червонім поясі. Густе біляве волося, заплетене у коси і в косах трохи було кучеряве та лисніло, як шовк. На голові був вінок із квіток; одні з них вже повяли, інші ще були свіжі і трохи пахли.

— Марусю! — мовив батько, — що ти чула з нашої розмови?

— Усе, — відповіла Маруся.

— А що?

Марусині очи звернулися на січовика.

— Треба у Чигирин, — промовила вона, — треба до пана гетьмана...

— Слухай, дочко, — сказав батько повагом і стиха, — про те, що ти чула, не кажи жадній живій душі, так наче ти не чула. Розумієш?

— Розумію, тату! — відповіла Маруся.

Батько не наказував у друге і Маруся не давала ніякої обіцянки, але про непохитну щиріcть дівчаті не було й сумніву.

— Не треба тобі слухати наших річий, Марусю, — сказав Данило. — Піди, поклич матір з саду; скажи їй, що брати поснули.

Маруся покірливо пішла до дверий, але туж мить разом почулося кіньске тупотіння — скакала ніби ціла ватаго кінниці, чути було на ріжні товсті голоси гукання, і бліде як смерть лице господині указалося у дверях.

— Скачуть верхівці .. ватага... — промовила вона. — Просто до нашої хати... ось вони...

Пропало все діло! — глухо вигукнув Данило.

Січовик став уже на рівні ноги і держав у руках шапку. Козаки стояли мовчки. Метушні не було найменшої, але знати було, що мисли тяжко наружені були в кожній голові і що тисячі плянів і намірів перевернулося у кожного на умі.

Господиня зачинила двері знадвору в сіни і з сіний у хату і стояла, не зводячи очий з чоловіка, дожидаючи наказу та розпорядку.

Коло неі так само бліда і в такомуж замішанню стояла Маруся.

— Ви спіть! — промовив Данило, звертаючись до козаків. — Ти роби щось, ший! — сказав він жінці. — Я пішов до товарища ще завидна... Козаки прийшли оглянути воли, торгують у мене.

— Єсть вихід зі сьвітлиці у степ, — звернувся він до січовика, — йди за мною!

Все це сказане було хутко, а зараз потому виповнене хутчій, ніж це можна розповісти словами.

В одну мить обидва козаки лежали на лавках і спали завидним сном, підклавши під голови люльки та шапки; світло грало на їх обличчах, ані трохи тріважачи їх міцного сну; диханнє було таке мірне, що по ньому можна було немов на годиннику числити час: хозяйка сиділа над роботою, Маруся теж, і обидві пильно потонули в мудрощі мережаних рукавів.

Данило з січовиком швидко переступили темні сіни, відчинили й зачинили за собою двері в світлицю.

* * *

Тим часом ватага пригналася і була вже перед ганком: хропіння коний, розмову верхівців виразно було чути в хаті; потім кілька чоловіків зіскочило з коний, а далі нагло загрюкано у двері і хтось товстим голосом крикнув:

— Ей, ви!... відчиняйте!

Не вспіла господиня звестися і спитати, хто там, як двері мало не відскочили від одвірків від нового грюкання і вибита шибка задзвеніла у хаті, упавши до долу разом із висадженою рамою. З шорсткими вусами і широкими вилицями пика зазирнула у вікно, швидко та підзорливо все оглянула й гукнула:

— Чого не відчиняєш?... Чого не відчиняєш?...

Господиня випустила з рук роботу, але все ще стояла вагаючись на однім місці.

— Відчиняй! — загукало відразу кілька грізних голосів і двері так затремтіли від ударів, що уся хата здрігнулася.

Господиня відчинила двері. Ватага чужоземних салдатів вдерлася до хати і з шумом та гамором кинулася шарити по усіх кутках.

Господиня, зібравши коло себе малу дітвору, нагло розбуджену, перелякану й здивовану, що жадливо стежила за всею метушнею очима повними сліз, стояла осторонь і байдужно дивилася на те, як весь її хатний прибір, усе хозяйське добро кидали до долу, били й нищили.

Тим часом, як одні присікалися з допитами до Андрія Крука, що позіхав на ввесь рот замість усякої відповіди і, немов оп'янілий від сну, хитався то на той то на цей бік, як хитається свитка на жердці вітряної погоди, інші штовхали попід боки Семена Ворошила, який підводився, позирав на них, вважав їх то за кума Гарасима то за кума Явдокима, і знов падав на лаву немов підстрілений.

— Це він! Той самий!... Ні, не він!... Ні, він!... — кричала військова ватага, сперечаючись між собою і термосячи обома козаками.

— Де господар?... Подавай господаря! — кричав як несвій, знати, старший ватаги.

— З ранку до приятеля пішов у гості, — відповіла господиня.

— В гості?... Дам я вам гості! Зрадники! Бунтівники!... Що це за люди?

І він, замість того, щоб указати, вдарив з усеї сили нагаєм спершу Крука, потім Ворошила, і з таким виглядом підступив до господині, що вона поступилася назад, немов перед розлютованим звірем.

— Знайомі люди, — відповіла вона, перемагаючи після сього мимовільного руху знову своє замішанне. — Прийшли воли торгувати у нас, дожидають чоловіка.

— Так, так, ваша мосць, обізвався Андрій Крук, встаючи і проганяючи буцім останні сни, — ми прийшли воли торгувати і не застали хозяїна.

— Перестань версти, дурний хлопе! Хитруни! знаємо ми вас! Повязати їх! — гукнув він до своїх і вони туж мить накинулись на козаків немов шуліки.

Саме в той час відчинилися двері і до хати вступив Данило.

— Хто такий? — загукав старший, накидаючись на нього.

— Та колись люди тутешнім господарем звали! — відповів Данило.

— Ей ви! Чи стоїть варта коло двору! Не дрімать! чуєте?

— Коли тобі миле твоє життя, — почав він, звертаючись до Данила, що стояв перед ним, — відповідай мені зараз без викрутів: де бунтівник-запорожець? Відповідай просто!... А то я тебе в попіл зітру!

Сказано це було чванливо і крикливо. Данило позирнув на доволі грубу постать перед собою,

що ледвид осягала йому до козацького плеча і відповів спокійно:

— Не відаю ні про якого бунтівника запорожця!

— Я хату твою в попіл оберну! Я тобі й сліду від не неї лишу! Чуєш?

— Ваша воля й ваша сила! — Так само спокійно відповів Данило.

— Та він не втече від нас! Варто ізза сього горячитись? — сказав другий, теж знати, офіцер.

— Що є їсти? — загукав гнівно старший, нагло і люто кидаючись на всі боки і нюхаючи повітре. — Що? Подавай сюди! Хутко! Подавай!

І він тупотів ногами і лупив своєю шаблею об стіл.

— Жінко! — промовив Данило, — поспішай з вечерею.

Господиня проворно взялася готувати гостину. Очи її оббігли усю хату, усі кутки, ніби шукаючи когось і, здавалося, якась трівога промайнула на її байдужному обличчі.

Вона шукала очима Марусі і тепер лише примітила, що дівчина непомітно зникла підчас метушні.

* * *

Чудова, темно-блакитна прозора, тепла ніч таємничо зоріла, коли Маруся спішно вислизнулася з хати, проповзла попід гилястим наметом роз-

квітлої калини, що стелилася по землі, і опинилася в саду. Тут її сховали кучеряві яблоні і густі, як сітка, черешні.

Тут вона постояла, ждучи, поки перестане битися серце. Кожна жилка в ній билася, ноги підгиналися під нею, мислоньки роїлися і мішалися; якісь блискучі образи літали перед очима, а з очий точилися пекучі сльози від нової, досі незнаної туги на серцю, суміш із якоюсь радісною надією.

Від свіжого нічного повітря вона прийшла до памяти, нарешті й сльози припинилися і думки взяли лад.

Усе навкруги було таке свіже, пахуче та цвитуче! Усе таке любе і близьке серцеві! Уся сповнена любові й смутку вона нахилилася і палко почала цілувати траву, квіти, нахилене гилля, звертаючи туди і сюди очі свої, виказуючи усею істотою своєю і вагання і щиросердну прихильність до чогось не зовсім ще ясно зрозумілого, але що вже поглинуло усю її душу.

Легенький шелест між деревами проняв її морозом. Вона припала до землі і уся її біла постать потонула в розквітлому білому гиллю.

Все знову замовкло.

Вона на якийсь час немов прикипіла до землі серед цього німого саду під мягким світлом і мерехтінням зір, серед тихомирних пахощів квіток і

трави — всюди кругом неї було тихо і вигуки, що долітали з двору, пронизливо тремтіли в теплому повітрі.

Вона хотіла вже було відхилити гилля, що прикривало її як знову пронісся легонький шелест, такий самий як і попереду, і просто перед нею виринула здоровенна постать січовика між двома високими черешнями.

Марусине серце радісно затремтіло і слідом потому журно та жахливо затріпотіло.

Постоявши трохи січовик рушив далі — знати простував до виходу з саду над річку. Велитеньска постать його здавалася велитеньскою тінню — так легко, так тихо, так зручно пробивалася вона поміж густими, міцно сплетеними між собою черешнями та кучерявими яблонями: ані шелесту не було чути ані колихання не було помітно.

Сама не розуміючи добре, чому і на що Маруся пробиралася й собі слїдом за січовиком, часом лише зупиняючись від тьохканя та замираня серця.

Так обое перейшли вони через увесь сад, вибралися за огорожу із живої і повзкої і опинилися коло річки.

Річка колисалася між берегами з якимось невгомонним ропотом. Побережний комиш сріблився у темряві; золоті зорі миготіли на хвилях і блискотіли у небі. До вяза, що попустив спідне гилля

своє у річку, привязаний був човен, хисткий і легенький, як шкаралупа. Суміжна лука, гори — усе повите було тишою і прозорою теплою імлою.

Тут січовик знов спинився, обертаючи погляд у всі боки і міркуючи — як нараз почув позад себе діточий тихий голосок і туж мить почув дотик дитячих ніжних рученят. Він обернувся, як людина, якої нічо не в силі ані здивувати ні вразити, і побачив перед собою Марусю.

— А що, дівчино? — спитав він її таким рівним голосом, ніби і в зароді не бувало ніякого лиха ні напасти.

Але Маруся не примогла вимовити й словечка і тільки ухопивши його за руку з благаннєм звертала до його очі.

Проте ці очі говорили так красномовно і так багато, що січовик погладив її по головці. Щось схоже на ласкаву ніжність, на жалісне співчуття виявила його нахилена постать.

— Можна пробратися до Чигирина! — вимовила Маруся.

— Яким же робом, дівчино-порадонько? — спитав він, стиха усміхаючись.

— В степу стоїть батьків віз із сіном, — промовила Маруся, — воли пасуться теж у степу... Я все знаю, де й що... Запряжемо воли... Я по-

везу до Кншшового хутора... Там річка... За річкою вже чигиринська сила!

Січовик дивився в блискучі її очі, на її тремтячу легеньку постать, що стояла перед ним, і чув, як колотиться маленьке серденько. Він почув нараз, що його мужне, загартоване серце немов розтоплюється в грудях і щось таке з ним подіялася в ту хвилю, що й опісля не міг він до ладу розказати, а тільки замислювався, згадуючи.

— Хто це тобі сю думку подав, Марусю люба? — спитав січовик.

— А я знаю казку, — відповіла Маруся, — так дівчина від розбійників втікла...

*
* *

Тихо посувався величезний віз степовим шляхом; при світлі погасаючих зір мигтів степ, недавно викошений і уже густо і мягко застелений молодою травою та квітками, усипаний ще не зівялими стогами запашного сіна. Тихо посувався величезний віз шляхом. Тихо було авкруги і два-три гукання в далечині, два-три далеких постріли ще більше давали відчувати цю тишу.

Перед Марусею розбігався краєвид на всі боки широко та далеко. Кожний найменший звук ловило її чутке ухо: найменше шелестіння трави або пташиних крилець — і безусиплово її очі зверталися на всі боки і стежили за кожною точкою. У тьмі

літного досвітка не видно було виразно її личка, нічим не виявляла вона своїх думок чи почувань, але вся невеличка постать її на версі кошлатого зеленого воза говорила про її невсипущу пильність, про її томливу трівогу.

Нараз почулося тупотіннє значної кінної ватаги; праворуч указалася юрма верхових та скажено летіла до Марусиного воза.

Кілька диких, похриплих голосів здалека загукало до неї:

— Стань! стань!

Вона спинила воза.

Миттю обступили її і питання на чужій для неї мові посипалися з усіх боків:

— Куди?... Звідки?... Чия ти?...

— З хутора, — відповіла Маруся, — Данила Чабана дочка. Везу сіно на хутір Гони, до пана Книша.

Заспокоєні верхівці розступилися трохи і хриплий голос мовив з досадою:

— Яж казав вам; що фальшива трівога, а ви полохаєтеся, як степовий птах! Ну, деж ваші шпігуни?

— Про те ніякої біди не сталося від того, що ми проскакали пів верстви у бік! — відказав на це другий голос, видимо, якоїсь молодої та безжурної людини.

— Коли в голові гуляє вітер, то все не біда! — незадоволений пробурчав перший.

Дальше бурчаннє заглушив свист нагая і тупотіннє коня, що рванувся вперед.

— Ох сердитий який! — промовив другий голос із легким сміхом. — За мною, хлопці! Віз захопіте!

Ватага рушила і під її вартою рушив Марусин віз.

Куди дівчина не обертала свої очи, усюди бачила вона коло себе похмурі, зловіщі постаті, грубі суворі обличчя; усі їхали ходою і немов відпочивали, понурившись у свої думи і на час забувши про сторожкі козацькі звичаї. На одних обличчях знати булос ум, на інших турботу або невгавучу відвагу або байдужність до всього на світі.

Коло самісінького воза, черкаючись об нього, їхав уже не молодий верховець. Очі дівчини, призвичаєні до присмерку, добре розгляділи кожну грубу рису його живого, розумного лиця. Він глядів пильно на неї і без слів можна було зрозуміти його погляд: „Чудне отсе мале дівча! Чудний і той, хто обібрав сю крихку цяцьку за погонича серед ночи неспокійного, непевного военного часу!"

— У тебе, дівчино, рідні батько та мати чи ні? — спитав він несподівано Марусю і помітивши, що вона не розуміє його мови, каліченою українською мовою переклав їй це питаннє.

— Рідні батько й мати, — відповіла Маруся.

Погляд його впився в неї ще більш непевно і став іще допитливійший та пронизуватійший.

— А ваші батько та мати живі?... Багато у вас родини? — питала і його Маруся. — Є у вас діти? Дочки, чи сини у вас?...

Не знати, чи тихий здержливий голосок, чи звичайне питаннє розбуркали заглушені радощі та тугу на серці; тільки вони прокинулися і допитливе, підзорливо обличче, що наповнило Марусю томливою трівогою, стало якимось ігрищем то охмарюючих його тіний то світлих просвітків: спомини, образи, жалощі, надї, здавалося, душили сильну людину, підступаючи живими припливами. Чудно гляділи тепер на Марусю ці підзорливі, попереду допитливі очи, ніби жадаючи найти в її образі якийсь инший, далекий образ, що заставляв, може, колись усьміхатися тепер тремтячі губи.

— Так, у мене єсть дочка, — промовив він, помовчавши чимало.

— Велика? — спитала Маруся.

Він усміхнувся. Мабуть перед його очима промайнула дуже маленька, неміцна, хрустка постать.

— В тебе завбільшки, коли ще не менш, — відповів він і тяжко замислився.

Недалечко від шляху видно було тихе, невеличке озерце, окрите немов димовою пеленою раніш-

нім туманом; від озера праворуч звивався мягкий чорний шлях до хутора, над яким стояв тонкою прямою цівкою дим.

Сє виднівся хутір пана Книша.

— Господи ти, Боже мій! яка малеч! — мовив один із ватаги, углядівшу Марусю при світлі сонця. — І їде собі байдужісінько: ні пороху ні кулі не боїться.

— Та таку дрібноту ні одна куля, гадаю, не возьме, — відказав другий. — Все одно, що макове зерно.

— У них і дівчата не боязкі — це вже такий народ, — устряв до них третій. — Я, скажу вам, бачив, як підчас самої колотнечі кров хлющить, земля дрижить і січуться і вмирають, а вона собі ходить поміж них та визбирує кулі своїх, наче в саду ягоди, ій-Богу!

— Тай гинеж їх скільки! — сказав ще один бесідник, що прилучився до них.

— Та усі ми загинемо так чи інак, — сказав хтось із боку. — В тім тільки й річ, щоб загинути найлучшим робом! От що!

Здалека донеслося кілька пострілів і гук від них, немов чари, в одну хвилю сполохнув усі инші думки, всі инші почування і уся ватага разом перекинулася немов в одну істоту, що чутко нашорошила уха й готова була до одсічи.

— Це з нашого боку! Запевне, це з нашого! — скрикнув молодий офіцер. — Гайда, гайда! У підмогу! Це наші б'ються! Вперед!

Маруся не вспіла ще й зміркувати до путя, у чім річ, як уже ватага помчалася як вихор і скоро зникли всі з очий.

Віз посувався помалу вперед до Книшового хутора; замигтіли засіяні, але подекуди немилосерно витоптані, витолочені поля, постріли долітали все частійше й частійше й непомітно підоймаючись на згористу могилу, через яку звивався далі шлях, Маруся вгляділа якісь намети і шатра, а над ними стояли сувої чорного диму і вибухали в ряди-годи огняні язики червоного полумя. Часом у голосному ранковому повітрі чути було людський голос і стогін, ледве виразне жалібне ревіннє худоби і дитячий плач та трісканнє від руїн людських осель.

Зїхавши на самий шпиль могили, Маруся як на долоні побачила здалека бойовище. Вона побачила село в огни, дві дитячі постати, що бігли, самі не знаючи куди, вхопившися за руки, перелякані, з жахом; розпізнала кілька жіночих постатий, що нерухомо простягалися серед степу; і на її очах падали стогнучи люди, мчалися перелякані коні без їзців, рідшали люті ватаги, застелялася земля трупом та пораненими; трава, змочена теплою кровю, темнійшала. Небо мало якийсь зловіщий

червоно-синій відтінок. Купи пороху кружляли хвилями.

А просто перед нею зеленів і пахнув хуторець пана Книша і віз тихо до нього посувався все близше та близше. В гущавині густого саду уже виріжнювалося ріжнородне дерево і кущі зі своїм мережаним листом і квітками; в відчинені ворота побачила вона темно-жовтих, перістих курий, що похожали по широкому двору, порослому мягким оксамітним муріжком і заставленому усякою хозяйською справою та знаряддєм; коло воріт сиділа величезна кудлата собака; вона вже угляділа на шляху воза і ждала його байдужно та пильно, як особа, що вже досить бачила дечого в своїм життю і давно вже поклала собі за правило не квапитися виявляти свої почуття.

Маруся довезла щасливо січовика до Книшевого хутора, звідки він перебравсь безпечно до Чигирина

Марко Вовчок.

23. Два сини.

I.

Чоловік умер, двоє діток мені покинув, два сини. Треба мені заробляти, своїх діток годувати. Не справлюсь сама. Те продала, те продала — усе попродала. Важко нам убогим своє добро збувати, що воно в нас кровю обкипіло.

Збула... клопочуся, бідкаю з ночи до ночи. Ніколи гаразд і діточками втішатись...

А дітки ростуть, уже й вються коло мене і щебечуть мої соловейки.

II.

Андрійко був у мене повновидий, ясноокий; веселий був хлопчик, жвавий. Було за день добре мені впечеться своєю пустотою, а ще лучше розважить. І посварюсь, і поцілую його. Він був старшенький.

А що вже Василько — тихий, сумирний: і в хаті не чуть і на дворі не видно. Був якийсь за-

думливий змалку. Чи те, що він у таку тяжку годину народився, хутенько після мого чоловіка, чи таку вдачу йому Бог дав.

Андрійко село оббіжить — вернеться червоний, сміючися, пустуючи; а цей, глядп, під хатою денебудь сидіти ме: землею пересипається або зілля всякі вишукує: розкопує щось — хробачка вигребе, або метелика вловить — дивиться, думає... Гукне Андрій, він увесь іздрігнеться. А коли то було ляже в садку та цілісенький день і пролежить нерухомо, мов прислухується до чого.

— Що це задумався, сину? — спитаю.

— Який це світ великий, нене!

Ще хлопям був, приземком, а всі вже зілля знав: і як зветься, де й коли процвитає і яким цьвітом: і коли пташки у вирей відлітають і коли прилітають з вирею — усе він теє знав.

— Це йому так Бог дав! — було мені кажуть люди.

— Нехайте його — це йому так Бог дав.

III.

Ото було тими вечерами довгими осінними, як вже стомить мене робота, заберу обойко до себе на коліна та почну на добрий розум навчати — як вмію, так і навчаю...

Розказую їм і про те і про друге — толкуюся з ними. Отже мій Андрійко хутко й заскучає; так він і вариться; очи собі тре і позіхає і зітха́.

— Пустіть вже, мамо! — проситься. — А скоро пустила, чого не загадає! І гомонить і пустує, поки сон і зможе. А Василько буде хоч цілісіньку ніч тую довгу зо мною сидіти, мене слухаючи та мені в очи пильнесенько дивлячись.

Поснемо. В ночи прокинешся — не спить Василько мій.

— Сину! Чому не спиш?

— Так... Не хочу! Чого, мамо, ніч темна — невидна?

— Так Бог дав, дитино, що темно у ночи... — Спи! — кажу йому, — спи!

Він і замовкне... Тілько довго ще неспокійно ворочається.

Було як місяць у віконечко засвітить, Василько дивиться, очий не зводячи. А я від людий чула, що недобре, як на сонних дітий місяць сипле промінєм — то й укриваю було їх і наказую Василькови: „Не дивись, Василечку, на місяць — не годиться!“ Він і зітхне... То вже в ряди-годи упаде така нічка, щоб він спочив тихим духом — або зовсім нема йому сну, абож сни неспокійні сняться.

Андрійко не такий. Уже зоря знялась, вже й сонечко зійшло, а він міцним сном высипається, роз-

кидався — розгорівся... Як його з вечора трудно упорхати, так і підняти у ранці. А прокинувся він, мій пустунчик — і гуком його в хаті, аж сохи движать! Ну, бігать, гомоніть, гайнувати, аж усе піде жужмом! А само таке раде, веселе, миле!...

Та то вже, хоч жалко не жалко, а треба впинити: і пострахаєш було і покрикнеш на него...

Василько меншенький, а навчає старшого брата. Андрійко скорший був, палкий як іскра: то було тричи на день і більш посвариться з дітьми на вулиці, а то й побється за яку пустоту.

— Андрійко! — каже Василь, — а що ти невеселий?

— Бивсь, от що!

— Ото й бачиш, Андрійку, що за твою пустоту тобі й не минулось; а якби не заводивсь, то й не смуткував би тепер і не стидно-б було, що тебе побито!

А Андрійко йому своє:

— І, так сидіти нудно!

Та знов югне з хати — і слід загув!...

Тихий був Василько, розсудливий, хто його й на розум добрий наставляв, Господь його знає! Чи піде було чи не піде до товариша, вже й повернувсь, вже й дома: не засидиться, не заграється ніде. Так і зріс на самоті сам із собою.

Не говіркий був, не сміливий. У кого вже він вдався такий! Андрійко то всіх дівчат у селі знає. Робить і діло, щирим серцем робить, а годинку урве собі на гуляннє парубоцьке! Сейже, як до чого став, і очий не зведе і думки ні на що не зверне — уся душа його в роботі.

IV.

Діти мої, діти мої!

Пройшла в нас чутка — рекрутчина сего року буде. Як я почула, наче мене холодом обняло. Поглянула на своїх парубків: що то за хороші, за молоді, Боже мій добрий!

Одного ранку — бодай такого ніхто не оглядав — сказано мені, що на черзі Андрійко у рекрути…

— — — — — — — — — — —

Збираю останне, споряжаю його… Яково то свою дитину на лихо, на біду впряжати! Хто того не знає, нехай же мене спитає!… А він то на моїх очах уже привяв… Де той погляд молодецький, де той усміх веселий!

Чи меніж те оповідати, що не одна я ненька стара хлопцеви серденько слізми вялила? Плакали і молоді очи за ним, за його гарною вродою! Любо він пісні виспівує було ясними зорями. Голос його по усьому селу розлягається. Отже й виспівав собі

дівчину любу та гарну. Літної пори, тихими та теплими ночами лежу було довго без сну — думаю та горюю, і чую було розмову їх тиху та любу... Сподівалась я невісточки як ластівочки собі на втіху... Пішла моя сподіванка слідом за рекрутами!

V.

Казано в середу брати бранців по обіді. Сиджу я та дожидаю тої години — коли вбігає мій Василько задиханий, блідий, а за ним два чоловіки в хату.

— Пані матко! спорядіть обох; пан звелів і Василя брати.

Я віри не й му їм.

— Не буде сего! — таки на їх кажу. — Атже-ж пан і сам людина!

— Ні, мамо, — промовив Василь, — так воно дійсно є, як вони тобі сказали!...

І всі мене вмовляють, а в мене серце наче завмерло: і чую, що говорять, і бачу їх, а до серця ніщо мені не доходить...

— — — — — — — — — — —

VI.

Виїзджали три тройки. Усе новобранці. За ними рід іде, провожає. Сіла й я між своїми синами, їду. Шлях мигтить; гаї та поля на очи набігають...

І так мені сталося, наче я дитина мала: не розумію нічого, не знаю, не памятаю. Тілько як гляну на дітий, то страшно стане.

Приїхали до приєму, повели їх, а ми стоїмо, ждемо. Мене мов сон хилить, та будять мене — хто плачем, хто риданнєм. Перших вивели моїх... Господи, Боже мій: Ти-ж у нас великий, ти-ж милостивий! Лучше-б я у землю похсвала їх обох!...

VII.

Привели мене у темну якусь хатину — землянка чи льох чи що воно таке, не скажу! Якийсь Москаль сидить: головач, розкошланий, під щотиною увесь, як іжак. Се буде їх старший, дядько...

Кланяюсь, прошу:

— Не оставте ласкою вашою, добродію, і моїх синів:

Даю йому, що змоглась, грошенят; а то полотна і на діток дещо...

— Не журись, старушка, — прохрипів, — трошка ваші синки проскучають, без того не можна на світі, а там злюбиться; молодці будуть, от як і я, приміром кажучи!

Поглянула я тоді спильна на нього: червоний, обдутий якийсь він, очи в нього якось померхли... Боже-ж мій! А мої сини, мої голуби сизі! Що у

них душа тепереньки свята і погляд асний, і любі обличчя квіткою процвітають!

— — — — — — — — — — —

VIII.

Попрощалися. Провели мене діти за місто... От іще й досі, як вибереться літом на день горячий, душний, то й згадаю собі те прощаннє наше: от ідемо містом... позачинювані будинки, запиняні вікна скрізь; за містом соснина темна далека заступила шлях пісковатий; суне перед очима по піску рипливий віз, на небі сонце пекуче...

— — — — — — — — — — —

IX.

Зісталась я сама — самісінька, недугуючи. Ні сну мені ні відпочинку. Роблю через силу, нічого не знаю, не чую.

Минає рік і другий і пятий...

Обняла мене мов хмара чорна; тілько й світяться мені як дві зіроньки темної ночи: то дітоньки мої!

По Різдві сиджу я одного вечора, так вже у пізні лягови, пряду... На дворі заверюха, аж у вікна бє, і світло мигтить...

Коли — стук-стук! Відчиняю — Василь!

— Василечку, синочку мій! а Андрійко де?

— Нема вже, мамо, Андрія. Ляг Андрій, мамо, тай не встане вже!...

А я наче знала, я його що дня в Бога, що ночи оплакувала!... А жити-б такому та жити! На виріст і на силу й на личко у батька удавсь: отже за батьком і на той світ погнався!...

— — — — — — — — — — —

— Зостаріли ви, ненько!... Як вам тут жилося? нужди приняли?

— А так мені жилося: устаю — плачу, і лягаю — плачу, так мені жилося!

— Я, мамо, до вас умирати прийшов!

Придивляюсь до нього — лишенько моє!... Воно й молоде, та вже надломлене!

— Синочку мій! бодай я не діждала твого слова почути!

Отже то щира правда була, що він сказав.

Тане й тане мій Василько, як свічка. Полежав, похирів — тай на весні преставився.

Де йому й жити було! Воно й росло так, аби слава, а ті виправки та походи силу йому усю вибрали...

— Не на те народивсь, моя мати, щоб мені людий на війні тратити, — було каже. — Не для таких як я війна, і воєвник з мене не жвавий!

Як вже в тяжкому недузі лежав, то все було дума тай дума собі.

— О Боже, Боже! — заговорить, — який у тебе світ красний! А я й не нажився у світі, а я й не навчився, я й не знаю нічого!...

І в останню годину промовив:

— Не жив я, мамо, на світі! тілько збирався жити!...

Молоде то як косою скосило... А я зісталася!...

X.

Тілько мені й потіха. що коли присняться мої дітки. Та все сняться вони маленькими, а парубками ніколи не присняться.

І як живі вони стоять перед душею моєю: Андрійко веселий, кучерявий, наче по хаті бігає та гомонить, а в хаті ясно — ясно! Василько над квітками та зіллями сидить, задумався...

Прокинусь — пусто! робота дожидає; треба жити, треба діло робити, треба терпіти горенько...

Живу... Дивлюсь, як хата валиться; чую, що й сама я цілом припадаю — якось туманію, наче жива у землю входжу.

Марко Вовчок.

24. На винограднику.

Замфір Нерон, ставний трийцятилітний Молдуван, допив з глиняного глечика решту вина і встав ізза стола. З усмішкою задоволення від святного обіду, що грала на червоному, загрітому стравою та вином, обличчю, він звернувся до жінки:

— Порайся швидше, Маріоро, бо поїдемо на виноградник, а я тим часом запряжу коні.

— Добре, — відповіла молодиця, поправляючи широке мідяне наруччє, що саме розщібнулося на її темній, немов спижовій руці.

Але не встигла вона ще защібнути наруччя, як почула, що круглий, на пів аршина заввишки, стіл „мас" звалився їй на коліна, а посуда з брязкотом розкотилася по сінях, де задля хатної духоти звичайно обідають у літку Молдувани.

— Помалу ви, потерчата! — скрикнула налякана Маріора, притримуючи стіл рукою.

Винуватці тої катастрофи — два хлопчики літ семи-восьми та пятиліток дівчинка — наче не чули сердитого материного поклику. З іскрами радости у чорних оченятах, з веселим покликом: „їдемо, їдемо, на виноградник їдемо!“ вони зірвались ізза стола та покопотіли за батьком до стайні, вимахуючи недоїдженими грудками мамалиґи.

— Це кара Божа ті діти! — вибухнула Маріора, збіраючи розкидану по сінях посуду. — Ви не їсте, мош-Діма[1]), — раптом звернулась вона до сивого, аж білого діда, чоловікового батька, що сидів за столом, безпритомно усміхаючись сивими мутними очима.

— Ні, спасибі, я наївся, — тихо відповів мош-Діма, піднімаючи з долівки перекинутого глечика.

Молодиця заметушилась: позбірала посуду, внесла до хати решту мамалиги, витерла триногий мас та поставила його боком під стіну.

Зробивши в хаті лад, Маріора перед зеркалом обсмикнула рівні широкі рукави тонкої бомбакової сорочки, що з кождим рухом відкривали її спижові руки з мідяними та скляними наруччями, поправила здоровий золотий дукач на шиї та глянула на свою коротеньку корсетку зі шнуровицями, наче міркуючи, чи не треба взяти чого теплійшого у

---

[1]) Мош-Діма — діду-Діма.

дорогу. Але червцеве сонце, снопом цілим глянувши у закратоване вікно, пригадало їй, що на дворі спека, а на тій спеці чекає, певно, на неї чоловік із запряженими кіньми. Маріора вийшла з хати та глянула зпід долоні в сторону повітки.

За хвилину заторохкотіли колеса і Замфір, ледви здержуючи горячі коні, заїхав під хату новим, на залізних осях, мальованим возом — „каруцою". З зеленого васага виглядали щасливі обличчя дітвори.

Маріора сіла — і коні, зігнувши від натягнених віжок шиї, помчались улицею, збиваючи цілу хмару куряви. Собаки вибігали з дворів, зі скаженою гавкотнею бігли за каруцою, кидались коням під ноги. Причепурені задля неділі Молдувани придивлялись зпід долоні до Замфірової підводи, поцмокуючи з задоволення.

* * *

І справді любо глянути на ставну постать Замфірову, з гордим як у римського патриція обличчєм, з міцним станом тісно обхопленим золотом мереженим „ілікомʺ, що відкриває широкі рукави білої сорочки, зпід котрої видко кремезні з грубими від напруги жилами руки. Блискучі чорні очи Замфірові, його довгасте повне обличчє, облямоване низько стриженою чорною бородою — так і світяться задоволеннєм, так і сияють гордо-

щами, наче звіщають мирові, що Замфір тепер справжній хозяїн, не згірш від других. Отсими самими руками, котрими натягає тепер ремінні віжки, заробив він увесь свій статок, все те, що зрівнало його з першими хозяями, чому тепер не один заздрить. Тому то так згорда й поглядає він на стрічних, так весело посвистує на свої ситі у ремінних шорах коні, що, вилискуючи чорною шерстию та круто вигнувши шиї, легко, мов перце яке, несуть здорову каруцу поміж очеретяними тинами вузкої улиці.

Минули село. Замфір ступою поїхав берегом Прута. Тут глянув на нього зза річки широкий простір зелених плавнів, замріли в долині закордонні села. На румунськім боці три пари волів тягло канатом проти води здорове червоне судно. Біла корогва на щоглі тріпалась у повітрі, поблискуючи до сонця. Високий засмалений стерник у червонім фезі налягав на стерно. Біля нього сидів білий кудлатий пес і дивився на берег. Вище, в далекім коліні річки, під кріслатими вербами, тихо посувались за водою плоти, наче низка чорних острівців на блакитній поверхні річки. Вітер доносив звідти уривки жвавої коломийки, якою розважалися на чужині плогарі-Галичани.

Діти помітили на судні собаку і висунулись із васага.

— Мамо… мамо! а гляньте, який гарний песик! На цю-цю! на!

— На місце! – скрикнув ураз батько, обернувшись до дітий.

Ізза гори саме виїхав віз, наладований жінками та дітворою, і нагнав Замфіра. Молдувани замінялись поглядом — і вмить, немов зрозумівши один одного, підскочили на місці, пустили важки, гукнули на коний… Коні, почувши волю, шарпнулись із копита, витяглися — і помчались стрілою на випередки, згинувши незабаром у густій хмарі куряви. Лиш інколи, коли сильнійший повів вітру відносив на бік куряву, видко було оддалік дві каруци, одну близше, другу далі, що хиталися з боку на бік від скаженого гону…

Дітвора вчепилась ручками за васаг… Чорні очиці блищать щастєм… Ах, так добре, захоплює дух, летиш, здається, кудись далеко, відірвавшись від землі… Верби, садки, гори наче женуться назад у село, наче кружаться, обхоплені якимсь шаленим коловоротом… Мама сміється з задоволення, тато, той добрий „тати́ка“, раз-ураз підплигує вимахуючи рукою та мов вітрилом на щоглі має білим рукавом сорочки… Коні повитягались як змиї, запінились, а не даються випередити, хоч задня підвода вже близько, от-от черкнеться кіньми передних коліс… Ні, таки наші взяли гору, таки

ми попереду... Ті вже далеко лишилися, спиняють коні...

Замфір стягнув віжки, коні зменшили біг, а врешті стали. Замфір витер рукавом упріте чоло, скочив з каруци і з виразом гордощів на розпаленому гоном виду поплескав горячих коників по шиї.

Приїхали.

За хвилину діти з галасом вскочили у виноградник, випереджаючи матір. Замфір розпряг коні і пустив на пашу попід садом.

* * *

Зараз від дороги, загороджений очеретяним тином, починався Замфірів виноградник. Розкішні крислаті кущі з буйною лозою, обліплені лапатим листом, вкривши підгірре, спинались на гору, звисали гірляндами над жовтим проваллєм, що мов глибока зморщка на чолі, перетинало поле. Тоненькі, штучно виплетені з очерту тини відділяли Замфірів виноградник від сусідних, а буйна лоза, немов на перекір усім межам, перелазила через тини, спліталась вусиками з сусідними лозами, по братерськи єдналась у зеленому морі виноградників. Здавалось, якась могутня зелена хвиля залляла підгірре, пялась до гори до жовтих шпилів, що дивились зі своєї височости далеко за Прут, на плавні, на озера, на гирла, у далекий простір, повитий сивою імлою...

Зелене море листя грало долі всіми сутінями барв, від чорно-зеленої до жовго-зеленастої; а з гори вторувала тій мельодії барв безладна гармонія мідяних звоників отари та тужлива чабаньска сопілка...

Замфір дуже любив свій виноградник. Отся десятина землі, густо засаджена розкішними кущами, відділена від гори столітними волоскими оріхами, делікатними жарделями та сіролистими айвами, дісталась йому ще від батька. То була дідизна, прадідизна може. З виноградиком цим звязано так багато споминів. Ще дитиною бігав він там, з утіхою смакуючи солодкий виноград, зазираючи під кожний кущ, у кожний закуток. Все тут знайоме, все своє. Там під оріхами сходився він у свято з стрункою, чорноокою Маріорою, ще дівчиною тоді — там посадив на щастє якийсь особливий ґатунок винограду — от, як розрісся тепер розкішно! — а тут, хозяїном вже завів молодник.

Замфір присідає під кущем, обережно, з любостию розгортає листя — то делікатне, ясно-зелене, покрите знизу білим пушком, то темне, блискуче, наче поливяне. Там під листєм цілі скарби, цілі купи розкішних китяг так і обліпили кущ, так і вгинають лозу під непомірною вагою. Е, зародив Господь, радісно бється Замфірове серце.

— Татика! татика! а йдіть сюди! — кличе

старший хлопчик. Скільки тут „побми“ (винограду) — страх!...

— Сюди, сюди, татика! — кричить з другого боку дівчинка, — в мене більше, навіть листя не видко!...

Замфір сияє. Не зазирати муть діти за чужі тини, у чужі руки. Буде своя „побма“, буде й вино. Тут саме вгідде для винограду, звідси бере він таке вино як спірт. О, всі знають, яке вино у Замфіра Нерона, тим то він і не возить його на торг... самі купці приїздять з готовими грішми, аби йно було що продавати. А доведеться продати більшу частину... Ну, та звісно, на те й ходиться біля винограду, на те й працюється, щоб мати користь... Дасть Бог, буде продати, буде й для себе, Вже-ж Молдуван не лишиться без вина: змалечку звик.

Замфір ходить поміж кущами, де тичку очеретяну поправить, де лист зайвий оскрубе, де лозину підвяже. Правда, сегодня неділя, не слід би робити, ну, та коло винограду не гріх, бо то хліб святий, то дар Божий... О, тут гущина, яка сонця не пускає, треба трохи пообщипувати листя... А тут лозина зайва, тільки соки марно тягне з бідного куща. Стяти її... Отак... А ось грона похилили гилячку, на землі лежать бідні, треба підняти, бо то шкода, бо то праця людська.

Ох, праця! Скілько то праці та клопоту взяв отсей клаптик землі! Ще батьки, а може діди лишили тут свою силу — бач, які здорові та розкішні кущі виплекали! А він сам — хиба він мало поклав тут здоровля?

І згадується Замфірові, як він в осени мусить зібрати тички, підчистити лозу, закопати її в землю. Високо злітає здоровезна сапа, а на місці кущів виростають могилки. Спить зимою виноградна лоза, вкрившись могилками, а на весну треба визволити її, на світ вивести зпід землі, обчистити, на тички підняти... А почнуть кущі буряном заростати — знов сапа в роботі, знов мозолі на руках. І то не раз, не двічи... Виноград любить, щоб коло нього ходити. І ходиться коло нього, як коло рідної дитини, і годиться йому, за теж і звикається до нього як до близької істоти, з життєм котрої звязане власне життя, хліб, достаток... І такою дорогою стає тобі отся гнучка рослинка, що вміє віддячити за важку працю, за тверді мозолі...

А пора збирання винограду? — пригадує Замфір. Ну, це вже легка, празникова робота. Ціла родина бере уділ у тій праці. Любо тоді глянути на стиглу, прозору ягоду, що ледви стримує солодкий сок у тонкій скірці. Дорослі з піснями стинають стиглі китяги в коновки та носять до бочки, а весела, замурзана солодким соком дітвора, ниш-

порить попід кущами, вишукує непомічені грона. Рікою ллється солодкий „муст“, починає грати — і тоді ціле село, від малих дітий, до столітних дідів — на підпитку...

От коли-б Бог допоміг зібрати виноград та продати вино. Треба-б взяти у пана яку „фальчу“ землі, бо без поля теж погано у господарстві. Що то Маріора скаже на цю думку. А де вона? — скинув очима Замфір по винограднику.

Маріора стояла поміж кущами, мов у зелених рамцях, підперши рукою голову з замисленим обличчєм.

— Маріора, а ти чого там зажурилася? Бачиш, Господь послав нам дорід. Такого дороду я не помічав у наших сусід.

— Хвалити Бога! — зітхнула молодиця.

*

* *

Ясність веселого червцевого дня, широке зелене море, хвилею листу вкривше скарби дороду, безжурне щебетання дітвори, що з галасом, обмаєна виноградними гилячками, бігла до батька — скріпили Замфірові його веселий настрій, його рожеві надії.

Сонце вже повернуло на вечірний прут. Маріора загадала збіратись до дому. Хлопці метнулись до коний, і незабаром віз стояв запряжений, готовий вирушити в дорогу. Горячі коні помахували

обтиканими виноградним листом головами, а дівчинка у вінку з гиллячки винограду тягла за собою на віз кілька стятих батьком довгих лозин з делікатним лапатим листом та позакручуваними тоненькими вусиками.

Нарешті коні рушили, каруца покотилася берегом Прута і довго ще видко було щасливі обличчя дітвори та довгі зелені лози, що позвисавши з каруци аж до землі, колихалися від швидкого руху, немов прощаючись зі своїми подругами на винограднику...

Михайло Коцюбинський.

25. Неначе сон.

Неначе ві сні виринають, перед моєю душею забуті тіни давньої минувшини, рисуются виразними сілуетами на тлі крайобразу мойого рідного села і промовляють до мене давно нечутими, простими, тихими словами. І ворушать моє серце і витискають сльози на очи. Чи маю вас ловити, тіни, сіттю слова? Чи маю виводити на денне світло те, що примерщилося міні в сонній зяві?

— — — — — — — — — — —

Новенька селянська хата з білими стінами, з ясними вікнами, збудована в дві половини, під насупленою стріхою, в віночку розлогих верб і яблунь, що хиляться над нею, осяяна блиском літнього, південного сонця. Відчинені сінешні двері, в хаті рух і стукіт і веселий гамір. Хто від жнив, хто з косовиці, господар і слуги прибігли на часок до дому, щоб пополуднувати. Поле близенько, широким вінцем розкибане довкола хаток невеличкої, десятихатої слободи, то йдуть на полуденок до дому, бо нікому носити його в десять ріжних місць, де рівночасно йде робота.

— Води! Води! Ой яка шкода, що нема свіжої води! — чути голоси при столі. На подвірю і загалом у слободі нема криниці; в річці, що з двох сторін обливає сугорб, на якім стоїть слобода, вода тепла. Треба йти за річку, левадою, потім нивами аж під ліс до лісової криниці, що має чудову холодну воду.

Але хто піде? Нікому не хочеться йти серед полуденку. Все зїдять робучі роти, а йому не лишать, ще й насміються.

— Іди невісточко! — лагідно промовляє баба, господарева мати, що вже три роки не злазить з печи, та доси ще держить у повній власти всю хату. Невісточка, висока, статна і гарна молодиця, ані слова не мовить, кладе ложку. хапає коновки й коромисло і весело, мов пташка, співаючи біжить через подвірре, у садок, на леваду за річкою. Баба з печи слідить за нею очима, як вона мов метелик з червоними крилами — се її від поспіху зфалдована червона спідниця — летить далі й далі на край обрію, який видно крізь вікно. Ще момент, і вона вибігла по за той обрій і щезла з очий баби.

В хаті полуднують поспішаючи, голосно калатають дерев'яні ложки о посуду, гомонить весела розмова.

— А лишіть там їй, — рішучо говорить баба, — вона більше робить від вас усіх.

— Уже лишено, бабуню, — озивається старша служниця Остина.

— А вона винесе вам води на ниву, то йдіть так. Адже до криниці не близько.

І всі пополуднувавши ще раз стукнули ложками та посудою, повставали з сиджень, і повагом, як люди, що знають свою міру і свій час, виходили з хати і йшли до свойого діла. Господар вийшов останній.

— А пильнуй там, Мироне, щоб не поставкували! — сказала баба.

— Ну, а від чогож я? — запитав хазяїн і якось байдужно вийшов із хати.

— Нездара ти! От іще нездара! — буркнула собі під носом баба. — Старий удовець, а замануло́ся молодої жінки. Щож, маєш її! Тішся нею, як квіткою, що якимось птахом занесена зацвіла в твоїм городі! Тішся, як я тішуся.

І стара не говорячи нічого більше і шевелячи своїми посинілими від старости губами взялася за куделю й веретено, що все стояли біля неї, „щоб не тратити часу марно“. Се була девіза всього її життя і вона хотіла бути вірною їй аж до смерти.

— — — — — — — — — — —

А невістка біжить по воду.

Весела як пташка, що з клітки випурхнула на волю. Її палкі очи впиваються красою природи і

сонячним блиском, її дівочі ще груди підносяться і хвилюють, мов у якімось зворушенню, її румяні, калинові уста мимоволі розхиляються і з них дзвінким, альтовим голосом вилітає відома дівоча пісенька:

Ти не знаєш, мій миленький,
Як мене любити?
Правов ручков за пазушку,
Лівов обіймити.
Правов ручков за пазушку
Тай полоскотати,
Лівов ручков обіймити
Тай поцілувати.

І в тій хвилі неначе сонний привид від землі виринула висока парубоча постать. Се був високий, вродливий парубок з високим чолом отіненим золотистими кучерями, з простим мов із слонової кости виточеним носом, з роскішними губами, крізь які проглядали білі, рівні зуби — ідеал сільського красеня, принада для дівчат і молодиць. Він був не тутешній, мандрований дяк, і ніхто не знав, якого він роду. Всі кликали його Нестором. Він служив у попа і разом з тим був за дяка при церкві та радував людські душі своїм чудовим голосом. Тепер ішов з косою на плечі косити попову леваду за слободою, його стежка, що вилася від села, перехрещувалася на леваді з тою стежкою,

що вела в лісок до криниці. На тім перехрестю Нестор зупинився, поки дійде до нього молодиця.

— Здорова, Марисю! — мовив до неї.

— Здоров, Несторе. Куди йдеш?

— Адже бачиш, що косити. А ти по воду?

— По воду.

— Баба післала?

— Баба.

— Гаразд.

І він пішов із нею, свищучи якусь мельодію. А коли дійшли до ниви покритої буйним житом, він збочив до неї і сказав до Марисі лиш одно слівце:

— Сюди!

Вона пішла за ним і за хвилинку обоє щезли в роскішнім морі сірозолотих стебел жита, а над ними щасливо шуміли недоспілі ще колосочки, колисані ледви чутним подухом горячої, полуденної літньої години.

— — — — — — — — — — —

Марися прибігла до дому з водою і застала бабу біля вікна. Не мала часу здивуватися сему незвичайному фактови, бо баба мала ноги безвладні і порушитися з місця стоїло їй великого труду. Баба не дала їй отямитися, і коли почула, що Марися вже в сінях, окликнула її:

— Марисю!

— Чого вам, бабусю?

— А заглянь но до комори! Чую, що там щось недобре робиться.

Марися поставила коновці з водою і побігла до комори. Крізь отворені двері впало скісним стовпом блідозолоте денне світло до темної комори і в тім світлі Марися побачила картину, що наповнила її господарське серце правдивим жахом.

На низенькій дубовій лавці стояли там рядом здорові горшки свіжо видоєного молока. І о диво: молоко в горшках немов би кипіло, клекотіло, шуміло і клубилося і почало мов кипяток утікати з горшків, заливаючи лавку і поміст холодною піною.

— Йой, бабуню! — скрикнула Марися заламуючи руки, — а се що за диво твориться?

— Насланє, моя дитино, я вже чула серцем, що маєш якогось ворога.

— Та щож його робити? — в розпуці питала Марися дивлячись на нівеченнє її добра.

— Тиж хиба не знаєш? — питає баба.

— Не знаю, бабуню! Я й нечувала такого.

— Перехрести горшки і поплещи кождий навхрест долонями та плюнь три рази на лівий бік! — навчала її баба.

Марися зробила се і молоко зараз заспокоїлося в горшках, хоч утрата його була досить значна.

А коли Марися по тій пригоді війшла, до хати,

баба, сидячи при вікні, з незмірним уподобаннєм вдивилася в її лице і простираючи свої губи до усмішки промовила:

— Марисю, ходи до мене!

Марися наблизилася до баби і гляділа їй просто в очи.

— Ти була з ним?

— Була.

— Добре.

І стара простягла свою велику, костляву руку, обняла нею Марисю за шию, притягла близько свого лиця і поцілувала її. Марися не мало здивувалася тій ніжности, бо баба буда дуже строга і ніколи не цілувала нікого.

— Ти моя доненько! — шептала баба тремтючим шептом. — Ти моя квіточко! Ти моя радість! Шкода тебе для такого нездари, як твій муж. Я знала, що ти відчуєш се й сама. Та про те будь благословенна в Бога, що прийшла звеселити нашу хату. І приведи міні внука, щоб був гідний тебе і мав таку золоту головку, як він. А про всякі наслання не турбуйся. Я навчу тебе всього, що сама знаю. А тепер іди до свого діла, неси їм воду.

Марися мала сльози на очах і не мовлячи ані слова вийшла з хати.

Іван Франко.

ЗМІСТ.